

SPECIMINA

DISSERTATIONUM FACULTATIS PHILOSOPHICAE REGIAE
HUNGARICAE UNIVERSITATIS ELISABETHINAE QUINQUEECCLESIENSIS

61.

A PÉCSI PÜSPÖKI KÖNYVTÁR
FRANCIA NYOMTATVÁNYAI
ÉS KÉZIRATAI

IRTA

VASSKÓ ILONA

A PÉCSI ERZSÉBET-TUDOMÁNYEGYETEM
FRANCIA INTÉZETÉBEN KÉSZÜLT DOLGOZAT

1934.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

Klimó György pécsi püspök. (1710—1777).

SPECIMINA

DISSERTATIONUM FACULTATIS PHILOSOPHICAE REGIAE
HUNGARICAE UNIVERSITATIS ELISABETHINAE QVINQUEECCLESIENSIS

61.

A PÉCSI PÜSPÖKI KÖNYVTÁR
FRANCIA NYOMTATVÁNYAI
ÉS KÉZIRATAI

IRTA

VASSKÓ ILONA

A PÉCSI ERZSÉBET-TUDOMÁNYEGYETEM
FRANCIA INTÉZETÉBEN KÉSZÜLT DOLGOZAT

1 9 3 4.

DUNÁNTÚL PÉCSI EGYETEMI KÖNYVKIADÓ ÉS NYOMDA R.-T. PÉCSETT.

I. A PÉCSI PÜSPÖKI KÖNYVTÁR TÖRTÉNETE.

A XVIII-ik század fontos időszak a magyar művelődés történetében. Két évszázados háborúskodás után, mely gazdaságilag és szellemileg egyaránt tönkretette az országot, a magyarságra nézve ekkor békés és termékeny időszak következett be, amely lehetővé tette számára, hogy a művelődés munkájában részt vegyen, a tudományok, művészetek és az irodalom iránt érdeklődjék, s hogy megvesse bizonyos kultúrintézményeknek alapját, melyekkel a nyugateurópai szerencsésebb és nyugodtabb viszonyok közt élő nemzetek már régóta rendelkeztek. Ha ennek a századnak művelődéstörténetét tanulmányozzuk, amelyet még a közelmúltban is történetíróink jórésze úgy tekintett mint nemzetietlen, hanyatló korszakot, meglep bennünket az a buzgóság, amellyel e századnak magyar főurai és főpapjai elsajátítani és meghonosítani igyekeztek azt a műveltséget, melyet külföldi tartózkodásaik és utazásaik alatt alkalmuk volt megismerni. Nem a háborúskodás, nem a harcokban való kiválás többé az eszményképük; egymással versenyezve építtetnek falusi kastélyokat, városi palotákat, kolostorokat, templomokat s egyéb középületeket, alapítanak iskolákat, könyvtárakat és tudományos gyűjteményeket. Igaz, hogy ez a Nyugateurópából importált művelődés egyrészt kozmopolita, másrészt pedig egyoldalú és felületes volt, amennyiben nem hatolt be a nemzet alsóbb rétegeibe, mindamellett lehetetlen meg nem csodálni azt a hatalmas szellemi építőmunkát, amelyet e századnak a nagy magyar emberei minden téren végeztek, s amelyen részben a mai magyar művelődés is alapszik.

Ennek a tevékenységnek köszönhető, hogy városaink ebben az időben hatalmas fejlődésnek indultak, mind gazdasági, mind művelődési szempontból. Ez a fellendülés főleg azokban a városokban következett be, melyeknek volt egy-

egy nagylelkű, kulturális érzékkel megáldott pártfogója, földesuruk, vagy legtöbbször püspökük személyében.¹ Ez utóbbi városok közé tartozott a XVIII-ik században Pécs városa is, melynek szintén akadt egy kiváló püspöke: Klimó György.

Klimó György 1710-ben született Lopassón Nyitra megyében, mint egyszerű földműves család gyermeke. Középiskolai, majd teológiai tanulmányai elvégzése után 1733-ban szentelték pappá. Előljárói hamar felismerték és méltányolták tehetségét, s ennek köszönhető, hogy már 1740-ben, tehát alig hét évi lelkészkedés után pozsonyi, a rákövetkező évben pedig esztergomi kanonok és nyitrai főesperes lett. Életének legtevékenyebb s egyben legutolsó állomáshelyére 1751-ben került, ugyanis ezen évben pécsi püspökké nevezték ki. Ettől kezdve itt élt 1777. május hó 2-án bekövetkezett haláláig. Huszonhatéves püspökségének ideje eredményekben gazdag és áldásos volt, mind egyházmegyéjére, mind a városra nézve. Ezen idő alatt megszerezte egyházmegyéjének a bíboros pallium előjogát, a hitélet fellendítésére 25 új plébániát alapíttatott, s részint egészen újonnan építtetett, részint pedig újraépíttetett 70 falusi templomot, de maradandó emléket állított magának egyéb építkezéseivel is, többek közt Pécssett a püspöki palota kibővítésével. Gondot fordított a papság alaposabb kiképzésére is, e célból az 1746-ban alapított szemináriumot még két évfolyammal kibővítette. Nem hanyagolta el a világi oktatást sem. Figyelemmel kísérte a falusi tanítók munkáját, Pécssett apácázárdát létesített a leányoktatás céljaira, és főiskolát is szándékozott alapítani, de erre sok másirányú elfoglaltsága miatt már nem került sor.²

Koller József, a pécsi egyházmegye tudós történetírója és Klimó kortársa a következőket írja róla: „Litteris ac Litteratis favore ac munificentia adjutus (est).“³ Klimó nem-

¹ Hóman—Szekfű: *Magyar történet*. VI. köt. II. rész 2. fejt.

² Csajághy: *Munkálatai a pesti nevendékpapság magyar iskolájának*. Budán 1857. V. köt. 526. és 540. l. és Wurzbach: *Biographisches Lexikon* Bécs, 1864. 12. köt. 99. l.

³ Koller: *Historia Episcopatus Quinque-Ecclesiensis*. Pest 1812. VII. köt. 262. l.

csak a tudományokat s az irodalmat, hanem az írókat is pártfogolta és kedvelte. Ennek a pártfogásnak több értékes munka köszönhetette a megjelenését.⁴ Koller József és Szalágyi István, a pécsi egyházmegye neves történetírói Klimótól nemcsak anyagi támogatást, hanem gyakran még buzdítást, sőt tudós tanácsokat is kaptak.⁵ Ezenkívül Klimó nevéhez több korában erősen nélkülözött kultúrintézmény megalapítása is fűződik. Ilyen volt a pécsi papírmalom, s az 1773-ban alapított első pécsi könyvnyomda, azonban mindezeknél fontosabb alkotása Klimónak a pécsi püspöki könyvtár.

Már Klimó előtt is volt Pécsnek könyvkedvelő püspöke karancsberényi Berényi Zsigmond gróf személyében, ki 1739-től 1748-ig terjedő püspöksége alatt értékes művekből álló könyvgyűjteményt létesített, könyvtárának használata azonban csak a püspök legszűkebb körére szorítkozott.⁶ Klimó volt tehát az első, aki könyvtárát a nagyközönség számára megnyitotta, s evvel megvetette alapját hazánkban az első nyilvános könyvtárnak.⁷

Mivel a püspöki palota szűknek bizonyult a könyvek megfelelő elhelyezésére s amellet olvasóteremről és könyvtárosi lakásról is kellett gondoskodnia, Klimó az egyébként is

⁴ Részleteket közöl Liber Margit: *Klimó püspök mint maecenas*. Közl. a Pécsi Erzsébet Tud. egyetem könyvtárából. 23. sz. 1955. nov.

⁵ Csajághy: i. m. V. köt. 330. l. Mindkettőről a továbbiakban bővebben lesz szó.

⁶ Varju Elemér: *Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból*. M. Könyvszemle 1907. 194. l.

⁷ Tévedésen alapul egyes forrásoknak az a megállapítása, hogy a nagyszombati egyetem könyvtára megelőzte a pécsit nyilvánosság szempontjából. A nagyszombati egyetem könyvtára a tanároknak és tanítványoknak nyitva állt ugyan, de mások csak a prefektus engedélyével látogathatták. Ugyanilyen nyilvánossági jellege más iskolai könyvtáraknak is volt (Sátoraljaújhely, Nagyenyed stb.). Evvel szemben, mint a továbbiakban ismertetendő könyvtárlátogatási szabályzatból kiténik, Klimó fenntartás nélkül mindenki számára megnyitotta a könyvtárát, akit oda a komoly munka vonzott (ld. 6. l.). A pécsi könyvtárral körülbelül egykorú az ungvári püspöki könyvtár. Ezt azonban alapítója nem szánta a nagyközönség használatára, egyedül a helytartótanács kötötte ki, hogy az ottani nemes ifjak számára megközelíthető legyen.

Ezen körülményekre dr. Fitz József egyet. könyvtár-igazgató úr volt szíves felhívni figyelmemet.

átépítés alatt álló püspöki palotához építtetett a nyugati oldalon egy megfelelő épületrészt, felül toronyszerű kiképzéssel, a szintén tervbevett csillagvizsgáló elhelyezésére.⁸ Ebbe az épületbe került a könyvtár, a vele kapcsolatos éremtár és a természetrajzi ritkaságok gyűjteménye, ami régebben, különösen a XVIII. században rendes velejárója volt egy jól felszerelt könyvtárnak, valamint egy olvasóterem s a könyvtár prefektusának s egy szolgának lakása.⁹

A könyvtár először csak a papság rendelkezésére állott, később azonban a nagyközönség számára is megnyílt. Ez utóbbi 1774-ben történt, az akkori könyvtárépületnek a keleti oldalon levő bejárat felett elhelyezett fehér márványtábla szerint, mely Klimó alapítását megörökítette az utókor számára a következő szöveggel:

„Has aedes Georgius Klimo episcopus Quinque-Ecclesiarum e fundamentis excitavit, multa omnigenae eruditionis litterariae supellectile complevit, cleri primum ecclesiae suae, tum publicae omnium utilitati dicavit. aperuit an. Do. MDCCLXXIV.“

Ami a könyvtár belső életét, forgalmát, látogatóit illeti, minderről keveset tudunk. A házirendre, a látogatás és olvasás feltételeire nézve azonban némileg tájékozódhatunk abból a szabályzatból, melyet Klimó kötelezővé tett könyvtárának látogatói számára, s melyet a könyvtárterem melletti olvasóterem bejárata felett elhelyezett márványtáblára vésetett.¹⁰ Ennek az alább következő szövege érdekes nemcsak azért, mert bepillantást enged a püspöki könyvtár első éveibe, hanem mint művelődéstörténeti adat is, mely fényt vet a XVIII. századi könyvtári életre általában. Ez a szabályzat így hangzik: „Georgius Klimo Quinqueecclesiarum Episcopus Bibliothecae suae usum Communem facit: Nemo limen clanculum transcurrito, neve oculis manum admoveto; quem optas librum petito, utitur, purum servato, ne igitur caesim punctimve ferito, neve notis compungito; philyram

⁸ Jelenleg itt van elhelyezve a püspöki levéltár. Szentkirályi c. kanonok úr szíves közlése szerint.

⁹ Jankó János: *Pécs Szabad Királyi Városnak rövid leírása*. Tud. Gyűjt. 1822. I. köt. 85. l.

¹⁰ Haas: *Baranya*. 1845. 515. l.

interserere et quaevis excerpere fas esto; in eo ne incumbito, exscripturus ne papirum imponito, atramentum et arenam longe detrorsum arceto; idiota, famulus iners, fabulator exesto: silentium teneto, neve altius legendo alios abtundito; abiturus librum claudito, parvulum in manus reddito, magnum ministro admonito super tabula relinquito; nihil solvito, ditior abito, frequentius redito.“

E szövegből megállapíthatjuk, hogy a látogatás csak meghatározott időben, mint máshonnan tudjuk, vásár- és ünnepnapok kivételével mindennap,¹¹ s megfelelő ellenőrzés mellett volt lehetséges. Az ellenőrzés nemcsak a könyvekre, hanem az ott elhelyezett egyéb gyűjteményekre is vonatkozott. A „loculi“ alatt, melyekre külön is figyelmeztet, az éremgyűjteményt tartalmazó tarsolyokat kell érteni. A kívánt könyvet az erre a célra rendelkezésre álló szolga adta kézhez, ugyancsak neki kellett eltávozáskor azt visszaszolgáltatni, illetve, ha nagyobb könyvről volt szó, a szolga figyelmeztetésével azt az olvasóterem asztalán hagyni. Egyébként látjuk, hogy Klimó könyvtárát a komoly tudományos munka csarnokául szánta, örömmel látta a látogatókat, remélve, hogy azok tudományokban gazdagodva szívesen újból felkeresik és nem óhajtja vendégül azokat, kik fecsegésükkel a többieket zavarják. Klimó könyvszeretetére jellemző az a gondosság is, mellyel a könyvek épségben és tisztántartását figyelmeibe ajánlja olvasóinak.

Jelenleg mindkét említett márványtábla a könyvtár mostani épületének bejáratában van elhelyezve jobb- és baloldalon, hirdetve a belépőnek Klimó érdemeit.

Kívülük még egy harmadik emlék is megörökíti Klimó alapítását a könyvtár jelenlegi épületének emeleti feljárójában. A fehérmárványból készült három részből álló mű eredetileg Klimó síremlékének készült a következő szöveggel: „Georgius Klimó dei et apostolicae sedis gratia episcopus Quinque-Ecclesiarum, Baraniensis, Tolnensis, Valconensis perpetuus supremus comes augg. principibus a sanctoribus consiliis solis meritis ad praecipuam in utraque republica auctoritatem evectus fidei puritate ecclesiae libertate defensio di-

¹¹ Jankó János: i. m. Tud. gyűjt. 1822. I. köt. 85. l.

sciplina in celero instaurata sacri pallii et praeferendae crucis praerogativa pro se et successoribus episcopis a Benedicto PP. XIV. impetrata scientiis exultis prima in Hungaria bibliotheca publica condita, aliisque rebus gestis, clarissimus, abiit anno MDCCLXXVII VI nonas maii, aetatis LXVIII. episcopatus XXVI. sepultus est Quinque-Ecclesiensis adlatus meridionalis Basilicae S. Petri principis apostolorum in sacello contiguo SS. Corporis Christi¹² iuxta cornu epistolae“.

A Klimó érdemeit röviden összefoglaló felirat, melyből megtudjuk, hogy nemcsak püspök, hanem örökös főispán is volt, részletezi mindazt, amit az egyházmegye neki köszönhetett, s legnagyobb tettei közé sorolja az első magyarországi nyilvános könyvtár megalapítását. Az emlékmű alsó részén Klimó címerét, felső részén pedig márványból faragott mellszobrát látjuk. Az egész valószínűleg egy Sartori nevezetű déltiroli olasz építő és szobrászművész alkotása, ki Eszterházy püspöksége idején több évig Pécsen tartózkodott családjával együtt. Őt bízta meg a püspök 1780-ban a mai káptalani levéltár felépítésével is. A síremlék elkészülte után a mai Corpus Christi kápolnával szomszédos Szt. Imre, a mai Mária kápolnába került, ott volt ugyanis eltemetve Klimó, kit a Székesegyház 1882-ben történt restaurálásakor exhumáltak, s a káptalani levéltártól északra fekvő káptalani sírboltba helyeztek ismét örök nyugalomra. A síremlék, mely így feleslegessé vált, valószínűleg ezután került jelenlegi helyére.¹³

A könyvvállomány a könyvtár megnyitása után 15.000-re tehető s magában foglalta a káptalan 4000 kötetből álló könyvtárát is, melynek legnagyobb része Berényi püspök hagyatékából került ide.¹⁴

¹² Valószínűleg a felíratnak ezen szavaiból származik egyes forrásoknak az a megállapítása, hogy Klimót a Corpus Christi kápolnában temették el.

¹³ Szentkirályi c. kanonok úr szíves felvilágosításai nyomán.

¹⁴ Berényi ugyanis 3000 kötetből álló könyvgyűjteményét a káptalanra hagyományozta. Később Klimó megváltotta a káptalantól a könyvtárt annak kb. 1000 eredeti kötetével együtt. Ezért találunk Berényi könyveiben három exlibrist, és pedig Berényi évszámmal keltezett exlibrisét, utána, vagy alatta a káptalanét, s végül Klimó 1754 utáni exlibrisét.

Klimó György pécsi püspök exlibrise.

A Berényi-féle könyvek ma is megkülönböztethetők a káptalan többi könyveitől, Berényinek ugyanis volt exlibrise, mely legtöbb könyvében megtalálható. Emellett találkozunk a káptalan saját exlibrisével is. A könyvállomány legjelentősebb része, kb. 11.000 kötet azonban Klimó magánkönyvtárából került ki.¹⁵

Klimó már mint esztergomi kanonok kezdett könyveket gyűjteni, de pécsi püspök korában is, sok más irányú elfoglaltsága mellett, szenvedélyesen ügyelt könyvtárának gyarapítására. Ez, nem tekintve az anyagi áldozatokat, abban az időben fáradságos, nehéz, és sokszor hosszadalmas munka volt.

Mint Klimó nem régen ismertetett levelezéséből megállapítható,¹⁶ a könyvszállítmányok legtöbbször Olaszországból, vagy Bécsből érkeztek. A bécsi közvetítéssel küldött könyvek jórésze Pietro Mária Gazzaniga, a bécsi egyetem domokosrendi tanára révén érkezett. Rómában megértő segítőtársa akadt Klimónak a könyvgyűjtésben Paulo Bernardo Giordani római kanonok személyében, aki ebben az időben a pápai udvarnál a pécsi egyházmegye ügyeivel megbízott kanonok volt, s mint ilyen, hivatalosan is levelezésben állt Klimóval.

Az Olaszországból érkező könyvek szárazföldi útja részben Bécsen keresztül vezetett, ahonnan Bernáth György, aki a püspök megbízásából állandóan ott tartózkodott, továbbította őket végső rendeltetési helyükre. A könyvek nagy része azonban tengeri úton érkezett; ezeket Fiuméből a püspök felkéré-

¹⁵ Varjú Elemér a Magyar Könyvszemle 1907-iki évfolyamában megjelent: *Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból* c. cikkében (194. l.) azt állítja, hogy Klimó 1774-ben, amikor a jezsuita rendet hazánkban is eltörölték, megszerezte a pécsi rendház könyveit gyűjteménye számára. Dr. Fitz József megállapítása szerint ez tévedés, amennyiben a jezsuiták könyvtára nem került ide. Ezt ugyanis a kincstár lefoglalta és állami könyvtárakba utalta. Vannak ugyan egyes jezsuita eredetű könyvek a püspöki könyvtárban, de ezek más úton kerültek ide, s valószínűleg még a rend feloszlása előtt. (Pl. Faludi Ferenc könyvei közül néhány Szemenich kanonokhoz került s Szemenich útján részint a püspöki könyvtárba, részint a szemináriumba.)

¹⁶ Horváth Margit: *Klimó püspök könyvtáralapítása*. Közl. a Pécsi Erzsébet Tudományegyet. könyvtárából. 1932. 12. sz.

sére Pécsre rendszerint Kerticza Máié Ferenc, fiumei születésű pécsi egyházmegyei pap, 1773-tól diakovári püspök, hozta fel, ki szünideinek legnagyobb részét szülőföldjén töltötte. Klimóhoz írt leveleiben több ilyen megbízatásról számol be már 1757-től kezdve.¹⁷

Klimó, mint igazi tudós, nem elégedett meg a könyvek összehalmozásával, hanem a könyvanyag megfelelő és célszerű elrendezéséről is gondoskodott. Ebben segítőtársa első könyvtárosa Stadler József volt, ki valamelyik németországi egyházmegyéből került Klimó meghívására Pécsre, ahol tb. kanonok lett s 1771-ben bekövetkezett haláláig segédkezett Klimónak a könyvtár elrendezésében.¹⁸ Utóda valószínűleg Szalágyi István (1750–1796), írói néven Salagius), a neves történet író volt.¹⁹

Még nagyobb szolgálatokat tett Klimónak az említettek mellett a könyvgyűjtés és könyvtárrendezés nehéz, nagy türelmet, kitartást s főként hozzáértést kívánó munkájában Koller József, ki jelentős szerepet töltött be a könyvtár életében a Klimó halála utáni időszakban is.

Koller József pécsi egyházmegyei áldozó pap, később theologiai tanár, könyvtárigazgató, kanonok, majd nagyprépost 1745-ben született. Theologiai tanulmányai mellett életét legfőképp történeti tanulmányainak szentelte. Sokat tartózkodott külföldön, több nyelven beszélt, mint tudós történeti monográfiáival szerzett hírnevet magának. Hosszú és eredményekben gazdag élet után Pécsen 1852-ben hunyt el.²⁰

A könyvtár szempontjából különösen nagy érdemei vannak a ritka és értékes oklevelek és kéziratok megszerzése körül. Klimó ugyanis 1768-ban Rómába küldte, befolyásos ismerőseinek ajánlva, akiknek pártfogásával bejutott a Vatikán könyvtárába s ezenkívül több gazdag római magánkönyvtárba is, honnan sok, részben eredeti, részben pedig lemásolt értékes okirattal tért haza. Ugyanezen céllal utazott Koller a többi olasz városban, Ausztriában és Németországban is.

¹⁷ Szentkirályi: *A pécsi püspöki könyvtár első évei*. Dunántúl. 1951. ápr. 5. 34. l.

¹⁸ U. o.

¹⁹ Szinyei: i. m. 12. köt. 55–56. l.

²⁰ Szinyei: i. m. 6. köt. 767. l.

Az így megszerzett okiratok rendszerint Magyarországot, illetve a pécsi egyházmegyét közelebbről érintik s legnagyobb részük ma is megvan a könyvtárban, melynek értékei közé tartoznak.²¹

Klimó és segítőtársainak ezen röviden vázolt, sokfelé elágazó tevékenységének köszönhető, hogy a könyvtár 1774-ben gazdagon, jól felszerelten és elrendezetten megnyilott a nagyközönség számára. Klimó azonban azt akarta, hogy sok áldozattal és fáradsággal megalapozott munkájának gyümölcsét ne csak kora, hanem az utókor is élvezhesse. Ezért a könyvtár további fenntartására 10.000 bécsi forint értékű alapítványt tett, s úgy rendelkezett, hogy ennek az összegnek kamataiból kapja fizetését a könyvtáros és a könyvtárszolga.²² Ez a rendelkezés érdekes adat arra nézve is, hogy könyvtára az elsők közé tartozott hazánkban, ahol a könyvtárosság nem tiszteletbeli, hanem rendszeren fizetett állás volt.

Mindezekből megállapíthatjuk, hogy Klimó mindent megtett, hogy könyvtárának jövőjét is biztosítsa, nem őrajta, hanem a körülmények kedvezőtlen alakulásán múlott tehát, hogy halála után a könyvtár életében fokozatos hanyatlás állt be, s csaknem félszázadnak kellett eltelnie, míg hozzá hasonló pártfogója akadt Báró Szepesy Ignác püspök személyében.

Klimónak 1777-ben bekövetkezett halála után hamarosan súlyos anyagi veszteség érte a könyvtárt, amelyről Csajághy²³ a következőkben számol be: „Mi sajnosan esik megemlítenem, hogy e’ — nagylelkű Alapítójáról máig is Klimó névvel bélyegzett, és egyetemi könyvtárunk után — Hazánkban első Nyilvános Könyvtár legottan Klimó’ elhunytával tetemes esorbulást szenvedett, amit nem annyira a rendes felvigyázás hiánya, ... mint inkább az akkoriban uralkodó alaptalan előítélet ... ejtett rajta, t. i. mintha minden eretnek tollból folyt munka, bár a’ hitet távolról sem érintené, veszedelmes volna; mellynek következésében ezek szinte halmonként az

²¹ Várady: *Baranya multja és jelenje*, Pécselt, 1896. I. köt. 385. lap. Csontos János: *A pécsi, egri és gyöngyösi könyvtárakról*. Magy. Kv-szemle 1880. 185. l.

²² Csajághy: i. m. V. köt. 351. l.

²³ U. o.

enyésztő lángok martalékjául jutottak, úgy hogy jelenleg a lelkes Klimó által megszerzett munkákból több mint 200 hiányzik...

Megemlítésre méltó esemény e korban egy fiatal erdélyi főúr, br. Jósika János látogatása, ki 1799-ben tett magyarországi körútja alkalmával Pécsre is eljött, ahol nem mulasztotta el alaposan megtekinteni a könyvtárt, s tüzetesen megismerkedni annak anyagával, ami azt mutatja, hogy a könyvtár híre az ország legtávolabbi részeibe is eljutott. Utinaplójában, melyet jelenleg a Jósika család kolozsvári levéltárában őriznek, megörökítette ezt a látogatást, s érdekes képet ad a könyvtárnak a kortársak által elismert értékéről. Egyik legérdekesebb megállapítása a könyvtárról, hogy „méltán első bibliothécának tartatik” — melyhez hasonlót, bár már sokfelé utazott, Magyarországon még nem talált. Meglátogatta az akkori püspököt is, kire azt a megjegyzést tette naplójában, hogy „bibliothécáját nem sokat augiálja”.²⁴ Ez a megjegyzése azonban az utókor előtt csak részben helytálló, mert az akkori püspök, Klimó utóda, galánthai Eszterházy Pál László nagytudású és művelt főpap volt, ki a könyvtárat, ha nem is a klimói méretekben, részint vásárlásokkal, részint saját könyveivel gazdagította.²⁵ Különösen sok francia könyv került az ő idejében a könyvtárba, neki köszönhető többek között az 1782-től 1792-ig megjelent Encyclopédie 194 kötetből álló sorozata.²⁶

Kívülről e korban még Koller fáradozott új könyvek beszerzésén. Levelezéséből megállapíthatjuk, hogy különösen a francia egyház nevezetes eseményeit érintő okiratokat és történeti munkákat igyekezett megszerezni a könyvtár számára, ami érthető is, mert az alig pár éve lezajlott nagy forradalom után egész Európa figyelme a francia események felé fordult, s különösen a papságot foglalkoztatták a forradalmi újítások, majd később a Concordatum körüli fejlemények. A könyvtár kéziratai közt találjuk Koller levele-

²⁴ Dr. Winis Nándor: *Egy 150 éves feljegyzés a pécsi püspöki könyvtárról*. Dunántúl. 1930. 57. sz. 15. l.

²⁵ Gálos Magda: *A régi Pécs szellemi élete*. Közl. a Pécsi Erzsébet Tud. egyet. könyvtárából. 1935. 24. sz. 41. l.

²⁶ Dr. Fitz egyet. könyvtár-igazgató úr szíves közlése.

zését²⁷ Morel Lajos francia, Wolfsauba²⁸ emigrált pappal, mely 89 francia nyelven írt levélből áll, s ezek közül 21-ben találunk utalást könyvekre, melyeket Koller ezúton igyekezett megszerezni. Morel, mint e levelekből megállapíthatjuk, összeköttesben állt franciaországi paptársaival, tőlük megtudta a legújabban megjelent munkák címét, s Koller kérésére lépéseket is tett megszerzésükre. Annak a buzgalomnak ellenére, mellyel Koller óhajainak igyekezett eleget tenni, aránylag kevés könyv jutott el így Pécsre, olyan sok nehézséggel járt ebben az időben a könyvek megszerzése. Jellemző, hogy egy könyv érdekében, mely az 1797. aug. 15-én tartott első párisi, úgynevezett nemzeti zsinat határozatait foglalta össze, s melynek megszerzésére igen nagy súlyt fektetett Koller, Morel többször is írt Lyonba, Strassburgba, míg végül Párisból sikerült megszereznie. Leveleiben különösen a franciaországi könyvkereskedések elhanyagolt állapotáról panaszkodik, szerinte azok e korban sem jól megszervezve, sem az új könyvekkel ellátva nem voltak. Sok nehézséggel járt a könyvek elküldése is. Az osztrák határon szigorúan ellenőrizték a szállítmányokat, így akarták megakadályozni a francia forradalmi szellem esetleges beszivárgását, de támasztottak nehézségeket a francia határon is, mivel maguk a franciák sem tartották kívánatosnak, hogy a forradalmi eseményeknek egyes, ebben a korban már a francia közvélemény által is elítélt mozzanatai a külföldön nyomtatásban elterjedjenek.

Morel leveleiben többször találunk említést a könyvek árára vonatkozólag is, melyet a levélíró rendkívül nagynak tart, úgyszintén többször felemlíti a postaköltségek aránytalanul nagy voltát is.²⁹

E levelezésből látjuk, hogy Koller e korban ugyanavval a buzgósággal igyekezett a könyvtár anyagát gazdagítani, mint annakidején Klimó püspök, amit azonban természetesen befolyásoltak a megváltozott körülmények.

²⁷ Részletes ismertetése megtalálható a kéziratokról szóló részben.

²⁸ Németországban, nem messze Münchentől.

²⁹ E levelek megtalálhatók a könyvtár Koller-kéziratgyűjteményének I. I. 29. és I. I. 39. jelzetű köteteiben.

Koller mellett a könyvtár sokat köszönhetett még ebben az időben Eszterházy püspök kiváló könyvtárosának, Vizer Ádámnak, ki 1745-ban Pécsen született, sokáig a nagyszombati egyetem tanára s a vele kapcsolatos könyvtár igazgatója volt. 1788-ban nyugalomba vonult, s pár év múlva végleg Pécsre kötözött, ahol átvette a püspöki könyvtár igazgatását. Meghalt Pécsen, 1805-ban.³⁰

Eszterházy püspöksége idejében tehát, ha nem is avval a lendülettel, mint az első években, a könyvtárban tovább folyt az élet Klimó halála után is. A teljes hanyatlás Eszterházy püspöknek 1799-ben bekövetkezett halála után kezdődött. Erre az időre teszi dr. Szőnyi Ottó, ki az 1900-as években hosszabb ideig a könyvtár vezetője volt, a könyvtár nyilvános jellegének megszűnését is.³¹

Eszterházy halála után csaknem 8 évig a püspöki szék betöltetlen maradt, s Vizer Ádámnak 1805-ban bekövetkezett halála után a gazdátlanul vált püspöki palotában a könyvtár felügyelet nélkül maradt. Ilyen körülmények között érthető a könyvtár nyilvánosságának megszűnése. Ezenkívül még más sajnálatos eset is történt ebben a korban, ugyanis a könyvtárral kapcsolatos éremgyűjtemény legnagyobb és legértékesebb része elveszett.³² A már korábban észrevett hiányt 1808-ban az újonnan kinevezett könyvtáros, Simon Máté leltározta,³³ ki mint pécsi egyházmegyei pap, egészen 1818-ban, 75 éves korában bekövetkezett haláláig viselte e tisztséget.³⁴ Ő a kárt 30.000 váltó forintra becsülte. Az elveszett tárgyak megtalálására természetesen mindent elkövettek, a nyomozások azonban eredménytelenek maradtak.

Különösen sok kellemetlenséggel járt ez az ügy az akkor már nagypréposti méltóságban levő Kollerra nézve, ki páratlan volt az akkori egyházmegyében bőkezűsége által, mellyel

³⁰ Szinyei: i. m. 14. köt. 1295. l.

³¹ Kiadatlan kutatások.

³² A lopás 1804 augusztustól 1805 januárig terjedő időben történhetett.

³³ A lopás felfedezését jóval előbbre tehetjük, mint Csajághy, i. m. V. köt. 352. l.

³⁴ Brüsztle: *Recensio uniuersi cleri diocesis Quinqueecclesiensis*. Pécs, 1874. I. köt. 255. l.

minden elhagyottat és szegényt istápoli, s házának vendégszeretete készen állt mindenki számára, aki arra rászorult.³⁵ Többek közt nála lakott hosszú éveken keresztül egy francia emigráns család, melynek feje, Moreau Lajos a nagy forradalom idején hagyta el Franciaországot. 1801-ben, fia Mátyás születésekor családjával együtt Pesten volt, de ez gimnáziumi tanulmányait már mint Koller pártfogoltja, Pécsen végezte; itt lépett a Szemináriumba is, s mint pécsi egyházmegyei pap halt meg 1878-ban. Itt is temették el a régi temetőben lévő családi sírboltba. Haláláig a legszorosabb barátság fűzte jótevőjéhez, Kollerhoz, úgy mint egész családját is, mely meghonosodva itt maradt Pécsen, s mely még egy leánytestvéréből állt, kinek két fiával, Rang Antallal (1825—1895) és Rang Nándorral (szül. 1859.), kik mindketten mint plébánosok haltak meg, kihalt a család.

Ezen a francia családon kívül, a francia emigráns tiszttek közül is, kik 1799-ben mint a császári hadsereg számfelveti tagjai kerültek ide,³⁶ többen élvezték Koller vendégszeretét. Közülük egyiket, névszerint Penne Villemur Lajos őrgróft Koller személyes barátságával is kitüntette. A vizsgálat, melyet Pethő József kanonok és káptalani helynök vezetett az érmekek ellopása ügyében, gyanusnak találta az őrgróf személyét, kit többek közt kalandorsággal, hamis név és címhasz-

³⁵ Gr. Hofmannsegg német utazó 1795—94-ben bentazta Magyarországot természetrajzi ritkaságok gyűjtése céljából, miközben meglátogatta Pécsen is, Magyarországról írt levelei, melyekben beszámol az itteni benyomásairól, nyomtatásban is megjelentek a következő címmel: *Reise des Grafen von Hofmannsegg über Ungarn im J. 1793 und 1794.* Görlitz, 1800.

E munkában Hofmannsegg a következő szavakkal jellemzi Kollert: „Az itteni papok között csak egyetlen egy van, aki kellemes háztartást vezet: Koller kanonok ez, egy okos, tanult férfiú, aminő akárhol is megbecsülendő, kivált itt, hol az ellenkezőnek annyi példáját láthatni. Hét nyelvet egész jól beszél, pedig ezek egymástól eléggé különböznek, mint a magyar, német, latin, francia, olasz, tót és rác”. Ld. Berkeszi István: *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1795—94-ben.* Bp. 1887. O. K. 581—82. sz. 55. l.

³⁶ Hivatalos jegyzékük a vármegye levéltárából a szerb megszállás alatti fosztogatás következtében elveszett.

nálattal gyanúsítva a lopásban részesnek gondoltak.³⁷ Koller azonban vendégének ártatlanságát és megbízhatóságát adatokkal kimutatta, s maga a vicomte is mindent elkövetett az igazi bűnös megtalálása érdekében. E célból levélben felkérte Festetich Lajos gróf segítségét, akihez a francia nyelven írt válaszlevél³⁸ tanúsága szerint személyes baráti kapcsolatok is fűzték.

Az éremgyűjtemény kirablása szomorú bizonyítéka annak, hogy e 8 év alatt, míg a püspöki szék betöltetlen volt, Kollert részint az egyházmegye, részint pedig saját gondjai tartották lekötve, a könyvtár siralmas helyzetbe jutott, amely nem javult a következő két évtized folyamán sem. Az 1807-ben kinevezett új püspök, Görgey Márton esztergomi kanonok meghalt, még mielőtt meglátogathatta volna egyházmegyéjét. Utóda még ugyanabban az évben Király József, ugyancsak esztergomi kanonok lett, s az ő püspöksége idején, mely 1825-ig tartott, szintén nem javult a könyvtár helyzete. Már öregen, 71 éves korában került Király a püspöki székbe, sem a városhoz, sem a vármegyéhez való viszonya nem a legjobb volt, s az egyébként jóindulatú, nemesen gondolkodó s bőkezű püspök, aránylag hosszú püspökségének idején nem tudott itt meghonosodni.³⁹

Érdekes esemény e korban egy angol orvos látogatása, ki 1814-ben bejárva Magyarországot, néhány napot töltött Pécsen is, és látogatását a püspöki könyvtárban a következőkben írta le:

„In the society of Mr Kölesy, to whom I was fortunate in having brought an introduction, I visited the library, and a better conductor I could not well have selected, as he had been employing his leisure hours in collecting and publishing facts respecting the life of its founder. It countains a great many valuable works, but it is rather deficient in moderne literature; for the present bishop, though a man of very superior mind, does not interest himself much in its increase. The room is adorned with the portraits, and enriched with

³⁷ Koller kéziratok pöriratai 1805-ből. Szentkirályi c. kanonok úrszives közlései alapján.

³⁸ Koller-kézirat gyűjtemény. N. kötet, 351. l.

³⁹ Várady: i. m. II. kötet, 644. l.

memorials of many bishops who have successively occupied their see since the reign of Stephan, each now sleeping with his fathers, and leaving no heirs to inherit his virtues, or cherish his remembrance".⁴⁰

Az angol utazó szerint tehát a könyvtár gazdag volt értékes régi könyvekben, de a modernebb könyvek csaknem teljesen hiányoztak belőle. Szerinte ennek az volt az oka, hogy az akkori püspök, — a látogatás Király püspöksége idejében történt, — ámbár igen művelt ember volt, a könyvtár fejlesztésével egyáltalában nem törődött. A könyvtár anyaga mellett megemlítésre méltónak találta a könyvtártermet, mely szerinte nemcsak célszerű, hanem régi pécsi püspökök arcképeivel és emléktárgyaival van díszítve.

Bright ugyanakkor a legnagyobb elismeréssel adózott Klimó érdemeinek, s röviden vázolta életét és működését: „His care — mondja az említett munkában — to promote the interest of the bishoprick, and to encourage learning, was unceasing: the noblest monument of his liberality, a public library, wick he enriched with 20.000 volumes, and, at a large expense, caused many valuable manuscripts to be carefully copied, adding to all an extensive collection of ancient coins, and settling a considerable sum for the maintenance and increase of the library.”⁴¹

Az angol vendég vezetője a könyvtárban Kölesy Vince Károly, a pécsi káptalani uradalom gazdatisztje volt, ki 1851 körül halt meg, s aki sokat köszönhetett még fiatal korában Klimónak. Életrajzát is megírta *Nemzeti Plutarkus* című, Pesten 1815—16-ban megjelent munkájában.⁴² Az ő felvilágosításainak köszönhető Bright tájékozottsága Klimó személyét illetőleg.

E látogatás után három évre, 1817-ben ismét nevezetes vendége volt Pécsnek Horvát István, a kiváló történetíró személyében. A látogatásáról, mely tulajdonképen Kollernak szólt, a Tudományos Gyűjtemény 1836. évf. I. kötetének 45.

⁴⁰ Richard Bright: *Travels from Vienna through Lower Hungary*, Edinburgh, 1918. 577. l. Erre a műre Birkás Géza egy. tanár úr hívta fel a figyelmemet.

⁴¹ U. o.

⁴² Szinnyei: i. m. 7. köt. 33. l.

lapján számol be, és Koller saját szavait idézve jellemzi a könyvtár elhagyatott állapotát. Koller ugyanis saját gyűjteményéből több értékes kézirattal, köztük Garampi cardinális 1772—1792-ig terjedő levelezésével ajándékozta meg látogatóját,⁴³ s a becses ajándékot elfogadni vonakodó tudósnak a következő magyarázatát adta nagylelkűségének: „Vidd el magaddal. Te ezeket megfogod és megtudod betsülni. Itt most a Köz Könyvtár elhagyott állapotban vagy. Oda nem akarom betenni.”⁴⁴

Ugyanez a véleménye mindazoknak, akik e korban a könyvtár helyzetét ismerték. Legtöbben a bajok főokát abban keresik, hogy a könyvtárnak nincs gazdag és hozzáértő mecénása, van azonban, aki megfelelő könyvtáros hiányáról panaszskodik. Erre nézve igen érdekes a következő, még mai szemmel nézve is helytálló vélemény: „... egy Könyvtár Örözőjének nem elég, hogy csak a' Könyvek számát tudja 's azokra vigyázzon, hanem ezek mellett szükséges még az is, hogy bő tudománnyal, 's a Könyvek esméretivel is birjon, hogy a' gyakran előforduló alkalmakkal, a' Nézők 's látogatók kívánságoknak eleget tehessen.”⁴⁵ Ugyanez az író a könyvtárról szóló tudósítást a következő óhajjal fejezte be: „Bár még egy Klimó támadna, a' ki azon hasznos és szent igyekezettel számosítaná a' Könyvtárt új Könyvekkel, melylyel amaz ezt régiekkel felállította”.⁴⁶ Az óhajtott új mecénás megjelenése ekkor már csak rövid idő kérdése volt, s a könyvtár hamarosan új alapítót nyert négyesi Szepesy Ignác báró pécsi püspök személyében.

Király püspöknek 1825-ben bekövetkezett halála után a püspöki szék 3 évig ismét üresedésben volt, s ezalatt az egyházmegyét Koller József vezette egészen 1828-ig, az új püspök kinevezéséig. Szepesy aránylag fiatalon, 48 éves korában nyerte el a pécsi püspöki méltóságot. Lelkes, a hitélet, a tudományok és a művészetek fellendítésén egyformán buzgólkodó főpap volt, kinek az egyházmegye sokat köszön-

⁴³ E gyűjtemény Horváth István hagyatékából a Nemzeti Múzeum könyvtárába került. Erről ír Tóth László: *Kath. Szemle*, 1932.

⁴⁴ *Tudományos Gyűjtemény*, 1856. I. köt. 45. l.

⁴⁵ Jankó János: *i. m. Tud. Gyűjt.* 1822. I. köt. 85. l.

⁴⁶ *U. o.*

hetett, de sokat köszönhetett Pécs városa is, mely rövid, mindössze tíz évig tartó püspöksége idejében számtalanszor részesült bőkezű támogatásban.⁴⁷ Egyik legjelentősebb tette az volt, hogy az 1802-ben Győrbe helyezett akadémia pótlására főiskolát alapított a bölcsészet, később a jogtudományok oktatására, s evvel Pécsnek régi óhaját váltotta valóra.⁴⁸ Benne a püspöki könyvtár is bőkezű mecénásra talált, s az ő jóvoltából került végleges otthonába a jelenlegi könyvtárépületbe.

Ezen épületet Szepesy eredetileg más rendeltetéssel emeltette 40.000 forint költséggel a mai Szepesy utcában lévő, akkor üresen álló telken. Ő ugyanis a növendékpapok hittudományi oktatását az 1828—29.-i iskolaévben két évfolyam bölcséleti oktatással egészítette ki, s mivel erre a célra a Szeminárium nem rendelkezett elég helyiséggel, külön épület emelése vált szükségessé az előadó helyiségek és a tanári lakások számára. Az építési munkálatokat 1831-ben fejezték be, és még ugyanabban az évben a püspök, miután személyesen felszentelte, átadta az új épületet hivatásának. Ettől az időtől fogva a Szeminárium növendékpap-sága itt hallgatta a teológiai és bölcséleti előadásokat csaknem egy negyedszázadig, s mint művelődéstörténeti adatot, érdemes megemlíteni, hogy az előadások idején a mai Szepesy-utca úgy déli mint északi bejárata felől el volt zárva az előadások zavartalanságának biztosítására.

Nem sokkal az előadások megkezdése után ide került a püspöki könyvtár is. Erre nézve a püspök Némethy János kanonok, a Szeminárium igazgatóhelyettese és prefectusához írt, 1832. szept. 5-én kelt levelében a következőképen rendelkezett:⁴⁹ „... Mutatis adjunctis, ea quae circa futuram aedificii scholaris per me structi destinationem... scripsi, pariter mutanda sunt. Eapropter: 1° Duobus illis cubilibus in quibus antea Philosophicae praelectiones instituebantur, Bibliotheca hucdum in residentia Episcopata conservata illocabitur, publico servitura usui. 2-do Cubiculum inferius maius, portae

⁴⁷ Szinnyei: i. m. 13. köt. 782. l.

⁴⁸ Várady: i. m. II. köt. 659.

⁴⁹ Brüstle: i. m. I. köt. 75—77. l.

versus meridiem proximum... Praefecto-Bibliothecae praebebit hospitium, ita, ut in memorato minori cubiculo etiam famulus Bibliothecae locum habeat... 4-o Oecus erit locus lectionis, exceptis iis diebus, quibus in eodem publica tentamina et disputationes instituentur, quae tempora a lectione libera exponenda praevis tabula nota reddentur. 5-o... famulus Bibliothecae... Praefecto obsequia praestabit et in Bibliotheca ac lectorio nitorem conservabit...“ E levél bizonyossága szerint a könyvtár jelenlegi épületébe 1832-ben került, mégpedig újból a nagyközönség számára is megnyitva. Az olvasóterem mindennap a látogatók rendelkezésére állt, kivéve azokat a napokat, melyeken ott nyilvános vizsgákat vagy vitaelőadásokat tartottak, s erről a látogatókat előre kifüggesztett táblával értesítették. A könyvtáros és a könyvtárszolga, kinek feladata volt a könyvtár s az olvasóterem tisztántartása is, szintén ide költözött át a püspöki palotából.

Szepesy rendezte a könyvtároskérdést is, mégpedig az ugyancsak Némethy kanonokhoz írt 1833. május 16-án kelt levelében erre a tisztségre a könyvtár épületében lakó négy teológiai tanár közül a korban a legfiatalabb után következő harmadikat jelölte ki.⁵⁰ A gyakorlatban ez a rendelkezés később némi változást szenvedett, ugyanis a könyvtáros rendszerint a legidősebb teológiai tanár lett, kevés kivétellel, egészen a legutóbbi időkig.⁵¹

Szepesy a mellett, hogy a könyvtár végleges elhelyezéséről s ismét nyilvánossá tételéről gondoskodott, a könyvállományt is gazdagította „pluribus centenis operis exquisitissimis...“⁵² vagyis több száz válogatott munkával, melyeknek a száma négyezerre tehető.⁵³ A könyvtárost Szepesy életében a sajátjából fizette, halála után azonban, mivel a klimói alapítvány ekkor már legnagyobbbészrt elértéktelenedett, a könyvtárszolga fizetése a püspökséget terhelte, a könyvtárosi állás pedig ettől az időtől fogva inkább tisztelet-

⁵⁰ Brüstle: i. m. I. köt. 78. l.

⁵¹ Várady: i. m. I. köt. 384. l.

⁵² Brüstle: i. m. I. köt. 514. l.

⁵³ Várady: i. m. I. köt. 384. l.

beli, mint rendszeren dotált tisztségnek tekinthető. A könyvtár anyagának rendszeres gyarapítására Szepesy alapítványt szándékozott tenni, hogy annak virágzását a későbbi időkben is biztosítsa, sajnos azonban erre a püspök korai és váratlan halála miatt nem került sor,⁵⁴ nagy veszteségére a könyvtárnak, melynek könyvvállománya Szepesy halála után csak rendszertelenül, egyes adományokból bővült.⁵⁵

A könyvtár épületében jelentősebb változás állt be 1852-ben, amikor a ciszterci főgimnázium nyolc évfolyammal megnyílt, s így itt feleslegessé váltak a bölcsészeti előadások. Az ugyancsak itt tartott teológiai előadások azonban csak jóval később, a Szemináriumnak 1883-ban történt kibővítése után szűntek meg.⁵⁶ Az ezáltal felszabadult földszinti helyiségek rendeltetését ettől fogva meglehetősen változatosnak találjuk, előbb különböző egyházi hivatalok, később pedig egy kő- és régiségtár befogadására szolgáltak. A könyvtár életét e változások annyiból érintették, hogy ezentúl az olvasótermet a látogatók fenntartás nélkül mindennap használhatták.

A könyvtár forgalmára, olvasóközönségére, a kölcsönzésekre e korban jellemző adatokat találunk a Nyirkállói kódex⁵⁷ perirataiban, mely mint ismeretes, csak néhány évtizede került ismét vissza a könyvtár jogos tulajdonába.

A könyvtár látogatóit az 1835-től a mai napig vezetett vendégkönyv örökítette meg. Köztük híres emberek is szerepeltek, és nem egy név mellett találunk elismerő megjegyzéseket. A könyvtárnak voltak külföldi látogatói is. Neveik közt találunk három francia bejegyzést. Az első 1836. szeptember 21-én Guillaume Jules Stache-tól származik, aki a neve mellett következő bejegyzés szerint „maître de langue française natif de Vienne“, vagyis bécsi születésű francia nyelvmester. Louis Bibordy neve mellett megtaláljuk hazáját s a látogatás időpontját a következőkben: „Suisse, canton du Valais, le 14. juillet 1839, 50-me anniversaire de la prise de

⁵⁴ Haas: i. m. 1845. 314. l.

⁵⁵ Erre nézve részleteket felsorol u. a. 315. l.

⁵⁶ Várady: i. m. I. köt. 382. l.

⁵⁷ Ismertette Asztalos Miklós: Századok. 1928. 946–50. l.

la Bastille.“ A harmadik, akinek nevére sikerült ráakadni, Josephine Marmond, meglátogatta a könyvtárt 1879. november hó 2-án. Tőle származik a következő bejegyzés: „Reviendrai-je?“

Ami a könyvtár életképességét illeti, a XIX. században már a virágzás és látogatottság feltételei közül hiányzott a legfontosabb, vagyis az, hogy a könyvanyag folytonos időszerű gyarapításával az olvasóközönség mindig megtalálja azt, amire szüksége van. Ez magyarázza meg azt, hogy a XIX. században a magyarországi nyilvános könyvtárak közt a pécsi püspöki könyvtárat már azok közé sorolják, melyek csak névleg nyilvánosak, mivel a közönség nem látogatja, mert csak az egyes, főképp a régebbi irodalomban kutató tudósokat elégíti ki.⁵⁸

Ami a legújabb idők eseményeit illeti, az 1918-tól 1922-ig tartó szerb megszállás idején a könyvtár a nagyközönség számára zárva volt, s nagyobb értékeit más, biztonságosabbnak tartott helyekre szállították, hogy az esetleges elrablástól megmentsék. E válságos idő a könyvtárra nézve kár nélkül múlt el, s az itt őrzött gyűjtemény elkerülte a 15.000 kötetből álló jogakadémiai könyvtár sorsát, mely áldozatul esett a megszállók vandalizmusának.⁵⁹

A könyvtár történetében új korszak kezdődött 1924-ben. Ekkor került a könyvtár jelenlegi épületébe a Pécsi M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetemmel kapcsolatos Egyetemi Könyvtár, melyben ma a Püspöki Könyvtár állománya püspöki engedéllyel és egy megbízottja által gyakorolt ellenőrzés mellett letétként szerepel, s így ismét szakértő irányítás mellett történő forgalmas élet középpontjába került.

⁵⁸ Varjú Elemér: *A Gyulafehérvári Batthyány könyvtár*. M. Kv-szemle. 1899. 134. l.

⁵⁹ Dr. Szőnyi Ottó szíves közlése.

II. A FRANCIA NYOMTATVÁNYOK ÁLTALÁNOS ISMERTETÉSE.

A püspöki könyvtár jelenleg kb. 55.000 kötetből és számos értékes kéziratból áll¹ s a könyvtárépület négy nagy emeleti termében van elhelyezve barokk-stílusú könyvespolcokon, melyeket tudósok és írók fából faragott mellszobrai díszítettek. A könyvek, melyek legnagyobb részét a XVIII. század divatjának megfelelően aranyozott bőr- vagy pergamentkötésűek, az úgynevezett helyhez kötött rendszerben vannak felállítva. Helyüket három adat jelzi, mégpedig betű az állványt, római szám a polcot s arab számjegy a könyvek sorszámát.

Az olvasóknak tájékoztatást a könyvekre nézve a legújabb, 1914-ben készült betűrendes katalogus nyújt, melyen kívül van lapkatalogus is. A szakkatalogus, mely 1858-ban még Szepesy idejében készült, természetesen nem tartalmazza az egész anyagot, s így ma már nem felel meg rendeltetésének.

Ami a könyvek tartalomszerinti megoszlását illeti, mint a XVIII. században alapított egyházi könyvtáraink általában, a pécsi püspöki könyvtár is leggazdagabb hittudományi munkákban, amit a kor érdeklődése és az alapító egyházi volta mellett megmagyaráz az alapítás célja is. Klimó ugyanis könyvtárát elsősorban a papság használatára szánta, s azt akarta elérni, hogy egyházmegyéjében tudatosan és mélyen vallásos papjai legyenek, s ezért látta el könyvtárát az egyházat minden vonatkozásban, tehát úgy dogmatikai mint történeti szempontból érintő munkákkal, s amellet a lélek jámborságát és a vallásos érzés mélységét elősegítő művekkel.

Ennek természetes következménye volt a filozófiai mun-

¹ Ismertetésüket l. Varju: id. m. Magyar. Könyvszemle 1907. 197—206 l.

kák beszerzése, mivel a filozófia és a theologia minden korban szoros kapcsolatban voltak egymással, s a középkorban mint egymás támaszai, a későbbi időkben pedig mint ellenfelek szerepeltek.

A hittudományi anyagon kívül a könyvtár különösen történelmi munkákban gazdag, amit könnyen megmagyaráz a kor felfogása, melyben Klimó könyvtárát alapította. A XVIII. század nemcsak nálunk, hanem egész Európában a történelmi kutatás és adatgyűjtés, a mult iránti érdeklődés kora, mely mindenütt hatalmas koncepciójú munkákban hozta meg gyümölcsét. Ez az érdeklődés különösen áthatotta Klimót, ki megíratta egyházmegyéjének történetét, Kollert történeti források felkutatásával bízta meg, s könyvtárát oly gazdagon ellátta történeti művekkel, hogy az egykorú vélemények szerint ebből a szempontból páratlan volt az akkori magyarországi könyvtárak között.²

A történelem mellett a könyvtár tudományos jellegének megfelelően képviselve van benne a többi tudomány is, de különböző méreteken, aszerint, amint az egymásután következő korokban más és más felé fordult részint a kor, részint pedig a könyvtárt gazdagító mecénás változásával a gyűjtő érdeklődése.

Mint elsősorban egyházi és tudományos céllal alapított könyvtárban természetesen a legkevésbé gazdag a szépirodalmi rész. Ennek oka részint az, hogy az alapító céljának nem a szórakoztatás, s főként nem a tulságosan világias szellem meghonosítása felelt meg, másrészt pedig az, hogy a könyvek legnagyobb részt a XVIII. századból valók. E korban ugyanis nem igen lehet a mai értelemben vett szépirodalomról beszélni, s annak érintkező pontjait figyelembevée szoros határokat húzni közte és az egyes tudományok, leginkább a filozófia és a történelem között, melyeknek a szépirodalomba való behatolására éppen a francia irodalom mutathat fel számos példát.

Ami a XVIII. századnál régebbi anyagot illeti, az előző korok hagyományaként a klasszikus ókor iránti érdeklődés

² Horvát István a neves történetíró véleménye. Ld. Haas i. m. 313. l.

a görög és római remekírók munkáival gazdagította a könyvtár gyönyörködtetésre szánt részét.

A könyvek nyelvszerinti megoszlását tekintve, természetesen nagyon sok közöttük a latin, ami érthető, ismerve azt a szerepet, amit ez a nyelv nemcsak a tudományos, hanem még a közéletben is játszott, még a XVIII. században is, különösen nálunk Magyarországon.

A magyar nyelvű anyag különösen a könyvtár életének első időszakában, meglehetősen szegényes, amit már az egykorú források is felemlítenek. A könyvtárnak magyar könyvekben való szegénységét 1822-ben Jankó János r. kat. plébános (1797—1872) pécsi egyházmegyei pap³ a könyvtárról írt cikkében avval okolja meg, hogy midőn Klimó a könyvtárat alapította, még kevés magyar könyv volt, eszerint a jelenlegi magyar nyelvű könyvállomány inkább a későbbi beszerzések eredménye.

A latin és magyar könyvek mellett a művelt európai nemzetek közül valamennyinek az irodalma képviselve van eredeti művekkel, ami a könyvtár alapítójának széleskörű nyelvismeretét és európai színvonalon álló műveltségét mutatja.

Az idegen nyelvű anyagnak jelentős részét teszik ki a francia nyelvű könyvek, folyóiratok és kéziratok. Ezt az aránylagos gazdagságot megértjük, ha egy rövid pillantást vetünk arra a szerepre, amit Franciaország szellemi téren a XVII. és XVIII. században Európában játszott.

A XVII. század második felében XIV. Lajos megalapozta egyeduralmát és fényes udvarral vette magát körül, mellyel egy európai uralkodóé sem vetekedhetett. Politikai túlsúlyának kiépítése mellett gondot fordított a szellemi élet, az irodalom, tudomány, művészet fejlesztésére is, amivel sikerült elérnie, hogy európaszerte nemcsak udvari szokásait és politikai intézményeit vették át, hanem ezekkel együtt uralkodóvá lett a francia ízlés, a francia műveltség, nyelv és irodalom is.

Ezt a vezérszerepet a francia nyelv és irodalom Franciaország politikai hanyatlása ellenére a XVIII. század folyamán

³ Szinnyei: i. m. 5. köt. 364. l.

is megtartotta, sőt növelte azt a francia felvilágosodás, mely Franciaországból kiindulva, hamarosan népszerű lett Európában, s eljutott hazánkba is, ahol behatolt a társadalom műveltebb rétegeibe, s egyházellenes irányzatánál fogva természetesen az egyházi köröknek is tudomást kellett szerezniük róla.

Mindezek a körülmények teszik érthetővé, hogy a XVIII. században keletkezett könyvtárainkban a francia irodalom aránylag gazdagon van képviselve.⁴ Ebből a szempontból egyházi könyvtáraink sem kivételek, bizonyosságot téve arról, hogy Franciaországot még a XVIII. században is egy nagy katolikus országnak tekintették, amely sok szenttel, szerzetrend alapítóval, s az egyházi tudományoknak valamennyi ágában számos kiváló tudóssal ajándékozta meg az egyetemes katolikus egyházat.

Egy ilyen könyvtár francia nyelvű könyveiből megállapíthatjuk, hogy mi volt az, amit egy XVIII. századi főpapi könyvtár alapítója a francia irodalomból különösen figyelemreméltónak, felfogásával összeegyeztethetőnek, céljának megfelelőnek talált. Ugyanakkor képet nyerünk arról is, hogy a franciaországi szellemi áramlatok mennyiben hatottak Magyarországon, hol voltak az egyes hatások gócpontjai, s milyen közvetítéssel kerültek azok hazánkba.

Ezekre a kérdésekre többé-kevésbé feleletet találunk, ha átnézzük a pécsi püspöki könyvtár francia nyelvű anyagát, ami e dolgozat tulajdonképeni célja, s ami egyrészt az itteni francia anyag megismerését eredményezi, másrészt pedig jellemző lesz a könyvtár későbbi továbbfejlesztői mellett főként az alapítójára, ki mint korának tipikus egyénisége, egyben a XVIII. század érdeklődését,⁵ műveltségi színvonalát és általános elveit képviseli.

⁴ Baranyai Zoltán: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon, XVIII. század*, Bp. 1920. 10. és 21. fejr.

⁵ Hogy milyen nagy volt nálunk úgy egyházi, mint világi körökben az érdeklődés a francia eszmék és a francia irodalom iránt, arra nézve jellemző részleteket tartalmaz egy belga jezsuitának, Fellernek *Itinéraire...* c. műve. Ld. dr. Birkás Géza: *Egy belga jezsuita Magyarországon a XVIII. században*. Kath. Szemle, Bpest, 1925. 37. köt.

1. Hittudomány.

Mint már jeleztük, a könyvtár egyházi jellegéből következik, hogy a francia könyvek legnagyobb része a hittudomány körébe tartozik s felöleli mindannak színejavát, amit a francia irodalom e téren a XVII. századtól a XIX-ig termelt. Cél és tartalom szerint e munkák több csoportra oszlanak, s a szó szoros értelmében vett tudományos dogmatikai és morális munkák mellett a vallásos irodalomnak a filozófiával és a szépirodalommal érintkező termékeit is itt találjuk az említett három századból, leggazdagabban a XVIII. század második s a XIX. század első feléből, amikor a könyvtár Klimó, illetve Szepesy püspöksége idejében virágkorát élte.

a) Általános hittudományi munkák.

A theológiai munkák nagyrésze Klimó már többször említett céljának megfelelően részint a tudatos, részint a buzgó vallásosság ápolására szolgál. A tudatos vallásosság alapvető tudományaként a bibliai irodalom szerepel. A könyvtárban két teljes francia nyelvű Ujszövetség-fordítás van, mindkettő Le Maistre de Saci munkája, s a híres janzenista biblia 1677-iki mons-i kiadásának nyomán készült (426, 461. sz.).

Az exegétikus irodalomból legnevezetesebb Richard Simon oratoriánus szerzetes *Histoire critique...* c. munkája (24. sz.), melyet a felsőbb egyházi hatóságok, mint a katolikus vallás szempontjából téveset, nyilvános elégetésre ítélték. A szerzőnek sikerült egy kéziratot példányt Hollandiába juttatni, amelynek alapján készült 1680-ban egy kiadás Amsterdamban, a híres Elzevir-nyomdában. Ebből való a könyvtár példánya.

Több példánnyal van képviselve a biblia-apológiai irodalom, melyet a XVIII. századi felvilágosodás racionalista biblia-kritikai irányzata hozott létre. A raionalista támadásokat megdöntő munkák közt híres Fulcran-Grégoire Vigoureux *La Bible et les découvertes modernes* c. műve (504. sz.).

A liturgiai munkák közül legnevezetesebb Jean Mabillon *De liturgia gallicana* c. 3 kötetes műve (556. sz.), mely ófrancia liturgikus szövegeket közöl.

Az egyház alapvető tanítását több katekizmus foglalja magában, részletes magyarázatokat pedig Thomassin dogmatikus és erkölcsstani értekezéseiben találunk (36, 37, 39, 40, 55, 57, 65, sz.). Az Istennek tetsző élet szabályait úgy az egyháziak, mint laikusok számára Louis Tronson foglalta össze, kinek híres *Examens* . . . c. (47, 450, sz.) munkáit irányadóul vették a papság nevelésében korának összes szemináriumában.

A vallásos életnek a tudatosság mellett elengedhetetlen kelléke, a jámborság s a lélekben gyökeredző mély vallásos érzés kifejezői az elmélkedések, melyeknek hangban és mélységben változatos, gazdag sorozata magába foglalja Kempis Tamás *De imitatione Christi* . . . c. alapvető munkájától (102, 547, sz.) a XVIII. és XIX. század legjelesebb enemű műveit. A misztikus vallásos irodalom legfőbb képviselője Bona kardinális *Ferventes aspirations à Dieu* . . . c. munkájával (546. sz.).

Az ima- és énekgyűjtemények között legnevezetesebb Szent Gergely antiphonáinak francia fordítása (545. sz.) s magyar vonatkozása miatt érdekes az *Exercices journaliers* . . . c. imakönyv (263. sz.), mely egy magyar királyné számára készült eredetileg latin nyelven. A királyné személyét illetőleg, sajnos, semmi adat sem áll rendelkezésre.

A vallásosságra buzdító elméleti munkák mellett gyakorlati példával buzdítanak a szentek életrajzai. Az egyes szentek élete mellett több sorozatos munkát is találunk, köztük a buzgó janzenista Arnauld d'Andilly eredeti életrajzokból fordított *Vie de plusieurs saints* . . . c. művét (9 sz.). Ugyancsak gyakorlati eszköz a vallásosság táplálására az egyházmegyék kormányzására szolgáló püspöki körlevél, melyből szintén szép számmal találunk a könyvtár francia anyagában.

b) Egyházi szónoklat.

A szentbeszédet az egyház minden időben úgy tekintette, mint egyik leghathatósabb eszközét a hívek lelki életének vezetésében. Ezért fontos az egyház szempontjából, hogy papjai jó szónokok legyenek, amire egyik legcélravezetőbb eszköz a műfaj legkiválóbb képviselőinek ismerete. Ez vezethette Klimót és utódait arra, hogy a francia nagy egyházsónokok műveit összegyűjtsék a könyvtárban.

Az egyházi szónoklat Franciaországban a XVII. században élte virágkorát. E korban a legnevezetesebb szónokok a jezsuiták, oratoriánusok s a Port-Royal tagjainak sorából kerültek ki, az utóbbiak közül Singlin összegyűjtött műveit megtaláljuk a könyvtárban (21. sz.).

Számos munkával van képviselve a század három legkiválóbb szónoka: Bossuet (417, 528, sz.), Bourdaloue (89, 176, 208, 559, sz.) és különösen a XVIII. században igen népszerű Massillon, akinek jellemzésére elég Voltaire véleményét idézni, ki róla a következőket mondotta: „... Le prédicateur qui a le mieux connu le monde; plus fleuri que Bourdaloue, plus agréable, et dont l'éloquence sent l'homme de cour, l'académicien et l'homme d'esprit; de plus, philosophe moderé et tolérant“.⁶ Ehhez, hogy teljes képet kapjunk, hozzáfűzhetjük még azt, amit a XVIII. század vallástalan filozófusa nem értékel benne, a dogmákhoz való ragaszkodást, a szigorú keresztény erkölcs hirdetését. Népszerűségére jellemző, hogy a könyvtárban 50 kötettel szerepel (299, 405, 420, 460, sz.).

Még ugyancsak a XVII. századba tartozik Neuville, a híres jezsuita szónok, kinek műveiből két kötetet találunk a könyvtárban (521. sz.).

Az egyházi szónoklatban meglehetősen szegény XVIII. század után a XIX. században ismét nagy egyéniségeket találunk a katolikus egyház szószékein. Közöttük Lacordaire munkái a könyvtárból teljesen hiányoznak. Annál gazdagabban van képviselve a kor másik nagy szónoka, Dupanloup (474., 481. sz.). Munkái közt szerepel az elméleti oktatást nyújtó *Entretiens sur la prédication...* (464. sz.). Ugyanezt a célt szolgálja a XVIII. században Gisbert (150. sz.) és Montargon *Dictionnaire apostolique...* c. műve, amelyet a szerző azoknak ajánl, kik életüket a hithirdetésnek szentelik (322. sz.). A XIX. század nevesebb szónokai közé tartoztak még Martin (472, 475, sz.), Verron (486, 499. sz.) és Hébert, kinek különösen missziói prédikációi nevezetesek (495, 503, sz.).

A protestáns egyházak kiváló szónokainak munkáiból is szép számmal találunk a könyvtárban. A nevezetesebb szerzők

⁶ Des-Granges: *Histoire illustrée de la littérature française*, Paris, 1926. 405. l.

a XVII. századból Turettini (19. sz.), Bosc (41. sz.), Benoît (51. sz.), Saurin (159. sz.), a Nicole nevével kapcsolatos vitákból ismert Jurieu (42, 44, 48. sz.), az anglican Lucas (554. sz.) s a XIX. századból Colani (453. sz.).

c) Hitvédelem.

A francia nyelvű hittudományi munkák közül a leg gazdagabb gyűjtemények közé tartozik a hitvédő irodalom, mely csaknem hiánytalan képet ad a francia hitvédelemről a XVII. századtól a XIX-ig. A hitvédelem csaknem olyan régi mint maga a vallás, de tartalma az egyes századokban különböző, nem mintha az igazság nem volna örök és változatlan, hanem azért, mert a támadások mindig más formában érik az egyházat, s a védelemnek a támadásokhoz kell alkalmazkodnia.

A XVII. századi francia hitvédelem a protestantizmussal foglalkozik. Ennek az irodalomnak katolikus részről legkiválóbb képviselői a janzenista Arnauld és Nicole (12, 545. sz.) s főleg Bossuet (120. sz.), protestáns részről pedig Albert Erasme a XVI. századból (164. sz.).

A protestantizmus mellett a XVII. század hitvédői már az atheizmus ellen is küzdenek, kik a XVI. századi libertinusok hagyományait ápolva, lappangva bár, de élnek a XVII. században is. Ezek ellen gyakran vállvetve látjuk küzdeni a katolikus és protestáns hitvédőket, kik az egyház dogmatikus igazságait a szentírásból merített hagyományos érvekkel védik, mint például a katolikus Alletz (227. sz.) és a protestáns Abbadie (86. sz.).

Ujítást jelentett e téren Pascal *Pensées* . . . c. munkájának megjelenése (566. sz.), melyben Pascal az értelemhez szóló bizonyítással szemben a szívhez szóló érvek erejét hangsúlyozza. Ugyanennek a gondolatnak továbbfejlődése a XIX. században Chateaubriand *Génie du Christianisme* . . . c. műve (489. sz.), aki épúgy, mint Pascal, a hitbeli meggyőződésnek az ész mellett más alapokat keres az érzelmekben s főleg az emberiség szép utáni vágyakozásában.

Merőben új irányzatot jelent a hitvédelemben a XVIII. század, mely nemcsak a felvilágosodás, hanem a felvilágosodásellenes mozgalmak kora is, s a vallásellenes filozófia

mellett gazdag hitvédő irodalmat is termelt. Hazánkba mindkét irányzat eljutott s a felvilágosodásellenes irányzat egyik fontos középpontja éppen Pécs, illetve Klimó püspök személye volt, ki a felvilágosodás elleni küzdelmet Magyarországon a legkorábban megkezdette.⁷ Az ő pártfogásával jelent meg Zsivics Mátyás pécsi kanonok, később pesti egyetemi tanár híres hitvédő munkája is.⁸ Bár ez a felvilágosodás elleni küzdelem leginkább olasz forrásokból táplálkozott, tévedés volna azt hinni, hogy Klimó és kortársai egyáltalában nem ismerték az eredeti francia felvilágosodott és felvilágosodásellenes irodalmat. Ezt bizonyítja az, hogy mindkét irányzat irodalmának nevezetes francia képviselői közül néhány már Klimó korában megvolt a könyvtárban.⁹

Az eredeti francia munkák közt megtaláljuk a felvilágosodás vallásellenes irányzatának előhírnökeit, Fontenelle-t (107. sz.) és Bayle-t, kinek a *Dictionnaire . . . c.* munkája, mely valóságos arzenálja a vallást támadó eszméknek, nem az első, hanem egy népszerűsített 8 kötetes kiadásban van meg (225. sz.), melyből az első 4 kötet Marsy, a többi Robinet munkája. Ugyanez a Robinet fontos szerepet játszott a felvilágosodásban mint Holbach tanainak előkészítője is *De la nature . . . c.* munkájával (264. sz.), melynek további fejlesztését adja Holbach *Système de la nature . . . c.* művében (328. sz.), mely csirában a modern materializmusra támaszkodó atheizmus eszméit foglalja magában.

A XVIII. századi filozófusok általában nem a vallás dogmáit, hanem csak az egyház egyes tanításait támadják. Helvétius (527. sz.) az egyházzal szemben erkölcsi relativizmust tanít, Montesquieu¹⁰ a vallást külső tényező, főleg az éghajlat függvényévé teszi; de legtöbb támadás rejlik Voltaire¹¹

⁷ Tóth László: *XVIII. századi olasz és magyar theologusok harca a felvilágosodás ellen.* Kath. Szemle. 1952. 46. köt. 182. l.

⁸ Címe: *De dogmatis orthodoxae religionis.* Pest, 1789–94. Ismertette Brunner Emőd: *A francia felvilágosodás és a magyar hitvédelem.* Pannonhalma, 1950.

⁹ Leginkább Rousseau műveiben találjuk Klimó exlibrisét.

¹⁰ (289, 295, sz.).

¹¹ (255, 354, 400, 401, 404, sz.)

és Rousseau¹² munkáiban, melyek közül a legfontosabbak megvannak a könyvtárban (összesen 42 kötetben).

E támadásokra a feleletet a XVIII. és XIX. század felvilágosodással szembe fordított irodalmában találjuk meg, melynek egyik legtevékenyebb írója Charles-Louis Richard dominikánus szerzetes, munkáiban cáfolja Condorcet felfogását, kimutatja Robinet és Holbach tévedéseit (310, 319, sz.) és Huerne de La Mothe vádjainak alaptalanságát (318. sz.). A felvilágosodás filozófusai gyakran a kartézianus filozófiára támaszkodva támadták a vallás igazságait. Ezek ellen írta Gerbet *Des doctrines philosophiques . . . c.* munkáját (418. sz.).

A legtöbb hitvédő Rousseau és Voltaire tanait ellensúlyozza s visszautasítja a kereszténységet embertelenséggel és társadalomellenességgel illető vádakát.¹³ A tudomány nevében intézett támadásokra felel Hecquet, ki az orvostudományból (165. sz.) és Noël Pluche, ki a természettudományból méríti a vallás igaz voltának érveit.

A XIX. századi pozitivizmus és materializmus méltó ellenfélre talált Dupanloup orleansi püspök személyében (465. sz.), ő cáfolta meg Taine valláserkölcsei nézeteit is (487. sz.).

A felvilágosodás filozófiájának gyakorlati következménye, a francia forradalom világosan megmutatta, hogy hova vezet a politikai életben az Isten kizárása. Ennek a gondolatnak az elméleti fejtegetését találjuk meg Auguste Nicolas *L'État sans Dieu c.* munkájában (566. sz.), mely kimutatja, hogy a vallás nemcsak a gondolkodáson alapuló hitbeli meggyőződés, hanem a gyakorlati élet követelménye is.

d) Janzenizmus.

A XVII. és XVIII. század gazdag vitairodalmának a protestantizmus és az atheizmus elleni küzdelmek mellett legnagyobb részét a janzenizmus szolgáltatott anyagot, amely közel másfél századon át zavarta a francia katolikus egyház békéjét, s a francia határokon túl eljutott Európa többi országába. Hazánkban is ismerték az egyházi körök, köztük

¹² (242, 254, 255, 256, 265, 266, 403, sz.).

¹³ (300, 342, 347, 415, 447, 454, sz.).

a pécsi egyházmegye papsága is, amit bizonyít a könyvtárnak eredeti francia janzenista művekben való gazdagsága.

Klimó és köre valószínűleg főként az olasz kapcsolatai révén ismerkedett meg a janzenizmussal, mely Olaszországban, sőt magában a pápai udvarban is talált követőkre, csak hogy itt nem a pápai tekintély ellen lázadó janzenistákat találjuk, hanem inkább olyanokat, akik a janzenizmus teológiai felfogásával rokonszenveznek. Ezek közé tartozott többek közt Muratori, korának kiváló történettudósa is. Az ő tanítványa volt nemcsak tudományos téren, hanem teológiai felfogásban is Garampi, kivel mint a vatikáni levéltár prefektusával Koller szoros barátságban volt, gazdag levelezésének tanubizonyysága szerint. Az olasz janzenizmus később Bécsbe került másik nevezetes képviselője, Gazzaniga, pedig nemcsak segédkezett Klimónak a könyvek beszerzésében, hanem fel is hívta figyelmét az érdekesebb könyvekre, s tanácsokat is adott a könyvek kiválasztására.¹⁴ Valószínű, hogy e két befolyásra vezethető vissza leginkább a könyvtár janzenista munkákban való gazdagsága.

E könyvek közt megtaláljuk a francia janzenista irodalom legkiválóbb képviselőit, köztük Arnauld munkáit, melyeket Jansenius védelmére írt (7, 72. sz.). Ugyanezen írónak *De la fréquente communion* . . . c. műve Saint-Cyran elvének népszerűsítése (92. sz.), aki károsnak tartotta a gyakori szent áldozási. E vélemény az egyházi körökben élénk ellenzésre talált, ami Pichon *Esprit de Jésus* . . . c. munkájában (197. sz.) olvasható, amely egyben Arnauld művének cáfolata.

A janzenizmus leghevesebb ellenzői, a jezsuiták ellen irányult Pascal Louis Montalte álnévvel kiadott *Lettres provinciales* c. munkája, (179. sz.) s több névtelen mű (145, 257. sz.), melyeknek szerzői közt találkozunk Goujet abbé nevével. Jezsuita részről a feleletet Pascal művére Gabriel Daniel írta meg *Entretiens de Cléandre et d'Eudoxe* . . . címmel (64. sz.). Pascal leveleinek védelme pedig Matthieu Petitdidier nevéhez fűződik (68. sz.).

A biblia-irodalomban már említett janzenista biblia (426, 461. sz.) védelmére Antoine Arnauld kelt két művében (22, 50.

¹⁴ Zolnai Béla: *A janzenizmus európai útja*. Bpest. 1935.

sz.) s kivüle még Le Royaumont álnév alatt Nicolas Fontaine igyekezett kimutatni Le Maistre de Saci fordításának helyességét (79. sz.).

Gazdag irodalom keletkezett az Unigenitus bulla körüli harcból. Maga a bulla XIV. Lajostól származó megerősítésével együtt a könyvtár francia nyelvű nyomtatványai közé tartozik (93, 100, sz.). Úgyanitt megtaláljuk az appellánsok vezetőjének, Noailles kardinálisnak XI. Kelemenhez intézett tiltakozó levelét (567. sz.) is. A bulla által elítélt tételeket védelmezte maga Quesnel (101. sz.) és még két névtelen (150, 168, sz.), míg a pápa álláspontját képviseli e kérdésben La-fiteau (171. sz.) és egy névtelen (114. sz.).

A janzenizmussal rokonszenvező jozefinizmusnak az Unigenitus kérdésében foglalt álláspontját ismerteti a *Lettres de nostre saint père . . .* c. mű, mely ismerteti egyben a II. József vallási intézkedéseinek visszahatását is Batthyány József esztergomi érsek tiltakozásában (553. sz.).

A janzenizmus történetét összefoglalta Pavie de Fourquevaux (185. sz.), a nagy drámaíró Jean Racine (283. sz.) s Bonaventure Racine 15 kötetből álló hatalmas egyháztörténeti munkájában (206. sz.). Ez utóbbinak cáfolatát François Morenas (212. sz.), védelmét pedig don Clémentet adja (231. sz.).

A felsorolt, főleg elvi és történeti kérdéseket tisztázó műveken kívül találkozunk a többi francia nyelvű vallásos munka közt a buzgó janzenisták közül Arnauld d'Andilly (9. sz.), Singlin (21. sz.), Nicole (146. sz.), dom Calmet (149. sz.), Le Nain de Tillemont (161, 162, sz.), Montazet (525. sz.) és Jeanne de Schomberg, duchesse de Liancourt (80. sz.) nevével.

e) Gallikanizmus és ultramontanizmus.

A janzenizmusnak a pápával szemben való állásfoglalása nagyrészt arra a szellemre vezethető vissza, amelyben gyökeredzik a Szép Fülöp uralkodásának idejére visszanyúló gallikánizmus. Ezen egyházpolitikai irányzat, mely az egyház és az állam közti viszonyt akarta szabályozni, úgy hogy az egyházat bizonyos szempontokból alárendeljék az államnak, tipikusan francia volt, s a XVII. századtól kezdve ismét meglehetősen előtérbe került, a magyar szellemtől azonban

mindvégig idegen maradt. Ezért a könyvtárban e mozgalomnak aránylag kevés képviselőjével találkozunk.

A XVII. században írta a janzenista Arnauld Schelstrate munkájára cáfolatul *Eclaircissement sur l'autorité des conciles... c.* művét (87. sz.), mely csak halála után jelent meg Petitpied kiadásában. A XVIII. században Burigny indexre tett munkájában a pápa fennhatóságát tagadja a felvilágosodás filozófiájának hatása alatt (121, 351. sz.). E munka cáfolatát Pey abbé névtelenül megjelent könyve tartalmazza (349. sz.).

A gallikán mozgalom visszahatása a különösen a XIX. században nagy méreteket öltő ultramontanizmus; nevezetes képviselői a könyvtár anyagában Joseph de Maistre (408, 495. sz.) és Louis Veuillot (458. sz.).

2. Történelem.

A XVIII. század fejlett történeti érzékével és a történelem iránt tanúsított érdeklődésével magyarázhatjuk a könyvtár anyagának olyan történeti munkákban való gazdagságát, melyek részint az egyházi, részint a világi történelemmel foglalkoznak. Az egyháztörténeti munkák között a legértékesebbek közé tartozik a XVII. század kiváló egyháztörténésének, Fleury biborosznak *Catéchisme historique... c.* janzenista irányzatú műve (43. sz.), s a hatalmas elgondolású *Histoire ecclesiastique... c.* 28 kötete (94. sz.), melynek befejezése Jean Claude Fabre oratoriánus szerzetes nevéhez fűződik. E munka korában a legnagyobb elismerésnek örvendett. Ellenvetések leginkább túlságos őszintesége miatt érték. Nevezetesebb bírálatait Lanteaume (202. sz.), Honoré de Sainte-Marie (200. sz.), és Badouin de Houst (201. sz.) munkáiban találjuk meg.

Fleury mellett különösen figyelemreméltó a buzgó janzenista Le Nain de Tillemont 22 kötetes műve, melyből 16 kötetben a szerző a kereszténység történetének első hat századát tárgyalja, a következő hatban pedig annak kiegészítéseként ugyanannak a kornak politikai történelmét ismerteti (161., 162. sz.). A könyvtárban megvan a teljes 22 kötetből álló sorozat, ami az értékes ritkaságok közé tartozik.

A XVIII.-ik századi egyháztörténeti munkák közül a legtöbb a nagy forradalom alatti egyházi eseményekkel foglalkozik. Ilyenek Hesmivy d'Auribeau munkája (378. sz.) a papok üldöztetéséről, s az ugyanevvel a tárggyal foglalkozó Guillon abbé műve (406. sz.). A Concordatum körüli eseményekről tájékoztat az 1801.-iki, ú. n. második nemzeti zsinatot ismerető munka (388. sz.). A XIX. századból a francia missziók történetével foglalkozó munkák mellett (570. sz.) az angol egyházi újjászületéssel foglalkozó tanulmányokat találunk (517, 519, 523, sz.).

Az átmenetet az egyháztörténeti munkákból a világra Bossuet: *Discours sur l'histoire universelle*... c. munkája képviseli, melyben az egyházi események leírása mellett megtaláljuk a politikai helyzet ismertetését is Nagy Károly uralkodásáig (175, 269, 452, sz.). Ehhez hasonló Sibirin műve (60. sz.), mely 1696-ig tartalmazza az eseményeket, s mely az európai nemzetek közt egy oldalt szentel Magyarországnak történelmének. Adatainak megbízhatóságára jellemző, hogy Szent István megkoronázásának időpontját 1020-ra teszi, s az a királyi címet szerinte II. Henriktől nyerte. (182—83. l.)

Az egyes nemzetek történelmével foglalkozó művek közül legtöbb a francia történelmet tárgyalja. Legrégibb ezek közül Jean de Serres XVI.-ik századi író munkája (2. sz.), mely korában a legkiválóbb, s sok tekintetben sokáig egyedülálló volt. Több jelentéktelenebb munkán kívül, a legújabb eseményekkel foglalkozók közül érdekes Proyart műve XVI. Lajosról (387. sz.), Las Cases (411. sz.), és Fain (414. sz.) Napoleonról szóló emlékiratai.

A XIX. századi nagy történetírók hiányoznak a könyvtárból Lamartine kivételével, kinek *Histoire des Girondins*... és *Histoire de la Turquie*... c. munkái vannak meg. (437, 446. sz.).

A többi nemzetek történelmével foglalkozó munkák közül legértékesebb Du Fresne Du Cange *Histoire de l'empire de Constantinople*... c. műve (151, 152, sz.), mely két részből áll, s az elsőben megtaláljuk Villehardouin XII.-ik századi történetíró ó-francia nyelven írt művét, melyben mint egykorú eseményt mondja el Konstantinápoly 1204-ben való be-

vételét. Du Cange műve az ó-francia szöveg mellett modern francia átírást is közöl.

A francianyelvű történeti munkák közt kettő van, mely Magyarország történelmével részletesen foglalkozik. Az egyik Michel de Sacy XVIII.-ik századi *Histoire générale de Hongrie* (533. sz.) c. műve, amely a legrégebb kortól Mária Teréziáig ismerteti az eseményeket. Bevezetésében érdekes jellemképet fest a magyarokról, kiknek legfőbb erénye szerinte a lovagiasság, aminek túlzását kárhozzátja bennük. Véleménye szerint erre vezethető vissza történelmünknek nem egy következetlensége. Munkájában igyekszik pontos és pártatlan maradni, lapszéli jegyzetekben sűrűn hivatkozik forrásokra, melyekből mondanivalóit merítette.

A másik Prosper Marchand ismert XVIII. századi kiadó kezdeményezésére megjelent *Histoire des révolutions d'Hongrie . . .* c. mű (182. sz.), melynek szerzője Brenner abbé, ki valószínűleg azonos Brenner Domonkos Antal szepesi préposttal, ki II. Rákóczi Ferenc párthíve volt.¹⁵ A kiadó a munka szerzőjét, előszava tanubizonysága szerint, nem ismerte, de szerinte az csak magyar ember lehet, aki ennyire tájékozott hazájának nemcsak történelmében, hanem szokásaiban és erkölceiben is. A munka három részből áll. Az első rész a magyar történelem forradalmi eseményeivel foglalkozik, a következőben II. Rákóczy Ferenc, a harmadikban pedig gróf Bethlen Miklós Emlékiratait találjuk meg. Ez utóbbit a szerző csak kivonatossan közli.

A történeti munkákhoz sorolhatjuk még Richelieu (59. sz.) és Colbert (63. sz.) korának emlékiratszerű ismertetését, bár mindegyik kompiláció és történeti értékük már korukban élénk vita tárgya volt.

A történelemmel némileg rokon hadászati munkát keveset találunk a könyvtárban. Legnevezetesebb közülük Vauuban műve (175. sz.).

A történelem segédtudományai közül a numizmatika öt művel van képviselve, leginkább Klimó idejéből, ami természetes, tudva, hogy a könyvtár mellett éremtára is volt Klimónak. Irói közül a XVII. századból találkozunk Patin nevével,

¹⁵ Szinnyei: i. m. 1. köt. 1335. l.

(10. sz.), a XVIII. század legkiválóbbjai közül megvan Jobert munkája (144. sz.), amely csaknem minden európai nyelven megjelent. Különösen értékes a *Catalogue des monnoies...* c. mű (238, 292. sz.), mely Bécsben 1756-ban jelent meg s Valentin-Jameray Duval összeállításában a császári éremgyűjtemény ismertetését tartalmazza 2 kötetben. A mű, mely Mária Terézia Klimónak küldött ajándéka, nyomtatásban mindössze 200 példányban jelent meg, s csak ötven került forgalomba. A kétkötetes nagy folio alakú hórkötésű könyv bejegyzése a következő: „Ex munificentia Mariae Theresiae Augustae Reginae Apostolicae Georgio Klimó Episcopo V. Ecclesiarum et Bibliothecae Publicae ab Eodem Quinque-Ecclesiis fundatae obtigit. Anno 1776.”

A XIX. század numizmatikai irodalmából nevezetes Jacob műve (412. sz.), mely a régi görög és római érméket ismerteti, s Mionnet munkája (415. sz.), amely a ritkaságok felsorolását tartalmazza.

3. Egyéb tudományos irodalom.

A könyvtár egyéb tudományos irodalma, mint már említettük, ha nem is nagyon gazdag, de eléggé változatos, s a tudománynak csaknem minden ága van benne képviselve néhány munkával.

Francia nyelvű jogi munkákban a könyvtár meglehetősen szegény. A francia törvények összegyűjtött példánya a *Code Napoléon* (396. sz.). Ezenkívül a legtöbb jogi munka az egyházi és világi hatáskör érintkező pontjainak problémáival foglalkozik. Ilyenek a XVIII. századból Richer (278. sz.), a XIX. századból Laboulaye (471, 476. sz.), Gousset (482. sz.), Corbière (467. sz.) és Sertillanges (526. sz.) munkái.

A könyvtárban francia filozófiai munka a felvilágosodás ellenes apológiai művek kapcsán ismertetett XVIII. századi filozófusok munkáin kívül kevés van. Nevezetesebbek a XVII. századból a janzenista Arnauld és Nicole logikája, (35. sz.). A XIX. század filozófiájának művelői közül Mercier (511. sz.) és Delboeuf (490. sz.) művein kívül a darvinizmus kifejtését találjuk meg Lecomte abbé munkájában (484. sz.), Auguste Comte ismertetése pedig magyar író munkája, Kozáry

Gyula r. kat. lelkész nevéhez fűződik, s a Brüsszelben 1895-ben tartott harmadik nemzetközi kongresszuson került felolvasásra (515. sz.).

Jóval gazdagabb a könyvtár pedagógiai munkákban. A XVII. századi francia pedagógusok közül megtaláljuk a nagy királyi nevelők, Fleury és Fénelon munkáit. Fleury-től nevezetes a tanulmányok választásáról szóló mű (133. sz.), mely egyúttal pedagógia-történetként is szerepel. Magyarország szempontjából érdekes megállapítása, hogy az írója szerint a felsőbb oktatásban helyet kell adni Magyarországnak és Lengyelországnak történelmének. Egyébként pedagógiai szempontból sok újítást képvisel a jezsuiták oktatásrendszerével szemben. Fleury-nél gazdagabban van képviselve a könyvtárban Fénelon, kinek a nőnevelésről szóló munkája mellett (243. sz.) a duc de Bourgogne számára készült pedagógiai célzatú híres regénye, a *Télémaque*¹⁶ 7 különböző kiadásban van meg.

A XVIII. század pedagógiáját Rousseau képviseli *Emile* c. regényével (254, 403, sz.), a XIX. században pedig ismét az egyháziak körében találunk kimagasló pedagógiai egyéniséget Orleáns püspöke, Dupanloup személyében, ki előharcosa a nők magasabb iskoláztatásának. Ez pedagógiájának egyik legmodernebb eszméje (473, 500, 501, 502, 507 sz.).

A szorosan vett pedagógiai munkák mellett, nagy számmal találkozunk annak a XVII. századi irodalomnak képviselőivel, melynek főtémája a civilité eszméje, ami a XVII. században fénykorát élő udvari élet szüleménye.¹⁷ Elsőnek Olaszországban írnak könyvet arról, hogy milyen a művelt, udvari szokásokban jártas jómodorú ember ideálja. Az úttörő e téren Castiglione, mellette szorgalmas író Bartoli, kinek *L'uomo de lettere*... (1645) c. munkája megvan a könyvtárban De Livoy francia jezsuita fordításában (290. sz.). A spanyolok legkiválóbb írója e téren Balthasar Gracian, akinek *L'homme de cour*... c. művét Amelot de la Houssaye fordításában találjuk meg a könyvtárban (84. sz.).

A francia írók közül legnevezetesebb Antoine de Cour-

¹⁶ (128, 158, 184, 219, 356, 365, 337, sz.).

¹⁷ Szerb Antal: *Az udvari ember*... Minerva, V. évf. 1926.

tin, ki egy vidéki nemes úr számára összefoglalta az udvari élet apró titkait s a levélírás, a művelt társalgás stb. elsajátítását célzó tanácsait (13. sz.). Kevésbé ismert szorgalmas írója volt még e műfajnak Callières (116. sz.), s késői képviselője a XVIII. században Prévost d'Exiles *Elemens de politesse* ... c. munkájával. (277. sz.)

A szellemi nevelés mellett a fizikai nevelés fontosságát hangsúlyozza Ballexserd *Dissertation sur l'éducation physique des enfants* ... c. munkájában (250. sz.), mely már átmenetet képez az orvostudományba, amely szintén több művel van képviselve a könyvtárban.¹⁸ E művek három kivételével a XVIII. századból valók s bár korukban nevezetesek voltak, ma már teljesen elévültek. Szociális szempontból nevezetes Tissot munkája (249. sz.), mely tulajdonképpen a társadalom legalsó rétegeinek számára írt egészségügyi felvilágosításokat tartalmaz, s mint ilyen a legelső volt az orvostudományi irodalomban. A gyakorlati tanácsokat tartalmazó munkákon kívül találunk néhány fiziológiai és anatómiai tanulmányt is.

Megemlítést érdemel még egy mű a XVII. századból, mely nem tudományos jellegű ugyan, de korára igen jellemző. Ez a sieur d'Emery név alatt megjelent könyvecske, melyben orvosi receptek babonákkal, kozmetikai és háztartási tanácsokkal vegyesen fordulnak elő (32. sz.).

A gyakorlati tudományok mellett, az elméletiek közül a matematika két, a geometria pedig három művel van képviselve a könyvtárban. Az utóbbinak írói a XVII. századi La Hire (27. sz.) s a XVIII. századi Lambert (240. sz.).

Az okkult fizika képviselője a XVII. századból Vallemont (54. sz.), a XVIII. századi kiváló fizikusok közül Lavoisier (313. sz.), Nollet (222, 305, 314. sz.) és Jacquet de Malzet (316. sz.) neveivel találkozunk. E két utóbbi főleg az elektromosság terén végzett tanulmányai következtében nevezetes.

A csillagászati irodalom néhány könyve közül egyedül nevezetes munka a XIX. századi Flammarion műve (508. sz.).

¹⁸ A franciayelvű orvosi munkák legnagyobb része dr. Patkovich József hagyatékából került ide, aki a XIX. században tiszti főorvosa volt Pécsnek s gazdag könyvtára bizonyítja széles látókörű európai műveltségét s az idegennyelvű orvosi irodalomban való jártasságát.

akinek a tisztán tudományos csillagászatban számos nevezetes felfedezést köszönhet, azonkívül egyike e tudomány legügyesebb népszerűsítőinek.

A XVIII. században nagy lendülettel fejlődő természet-tudományi irodalomnak legfőbb képviselői közül megtaláljuk Buffon (209. sz.) és Daubenton (352. sz.) egy-egy művén kívül Valmont de Bomare *Dictionnaire raisonné... c.* munkáját (267. sz.), amely egyike a természettudomány legjobban megírt népszerűsítéseinek. Ugyancsak tőle származik a *Minerologie... c.* mű is (258. sz.), amely már Linné osztályozását is ismerteti. Ide tartozik még a *Catalogue de la collection des fossiles... (369. sz.)*, melynek szerzője Ignace de Born báró. Erdélyben született 1742-ben, később Bécsbe került, és már mint neves természettudós sokat utazott Magyarországon kutatások céljából, s útjairól tanulmányokban be is számolt.

Több a földműveléstan körébe vágó munkát is találunk a könyvtárban.¹⁰ Ezeknek szerzői Liger (90. sz.), Quintinie (205. sz.), aki XIV. Lajos korában Versailles kertjének gondozója volt, Home (247. sz.) és Poncelet abbé (359. sz.). Három munka a borok kezelésére és a szőlő termesztésére ad gyakorlati tanácsokat, ezek közül kettő Chaptal műve (590, 591. sz.) a harmadik pedig Neuillan-tól származik (348. sz.).

A XVIII. századi utazások, melyeknek nagyrészt természet-tudományi kutatás volt a célja, gazdag földrajzi irodalmat is eredményeztek s ezek közül néhány tudományos leíró földrajzot találunk a könyvtárban. Magyar vonatkozása miatt legérdekesebb Marsigli *La Hongrie et le Danube en 31 cartes c.* műve (189. sz.), mely 31 térképben ismerteti a Duna folyását az ausztriai Kahlenberg hegységtől a bulgáriai Jant-ra folyóig, s a szerző *Danubius Pannonico-Mysicus... c.* (1726) nagy művének kiegészítő része. A szerző magyarbarát politikájával is megörökítette nevét.

Ezenkívül magyar vonatkozásokat találunk még két műben. Az egyik Duval d'Abbeville *Mémoires géographiques c.*

¹⁰ Ezek legnagyobbbrészt Mitterpacher Lajos pécsi kanonok és pesti egyetemi tanár, neves természettudós hagyatékából kerültek ide, aki a pesti egyetemen többek közt a mezőgazdaságtant is tanította. Neve alatt több tudományos munka is jelent meg latin és német nyelven. L. Szinyei: i. m. 9. köt. 46. l.

munkája (18. sz.), mely az európai országok közt egy fejezetet szentel Magyarország ismertetésének (503—511. l.). Ennél érdekesebb Limiers *La science des personnes de la cour . . .* c. műve (112. sz.), mely kérdések és feleletek formájában tartalmazza mindazt, amit az író szerint egy nemes ifjúnak tudnia kell. Megemlíti Magyarországot is, melynek történelmével, s főleg földrajzával elég részletesen foglalkozik. Felsorolja a vármegyéket, „Baranjuai“ megyében megemlíti „Mohatz“ szomorú nevezetességét, a mohácsi vész időpontját azonban 1516-ra teszi. Pécsről a következőket találjuk benne: „Cinq-Eglises, ville épiscopale assez forte“ (187. l.). Érdekesebb kérdései közé tartozik a következő: „Les Valaques et les Moldaves occupent-ils une grande partie de la Transilvanie? — Non ce sont les Saxons . . .“ (176. l.).

A földrajz tudományos irodalmának képviselői mellett találunk a könyvtárban útleírásokat is, melyeket, minthogy a szerzők bennük igyekeznek a beutazott ország vagy világ-rész tudományos leírását adni, inkább ide, mint a szépirodalomba tartozóknak vehetünk. A XVIII. századi útleírások közül érdekes Mandrillon Amerikáról szóló műve (358. sz.), melynek vezérgondolata az, hogy Amerika felfedezése egyaránt káros volt az ó- és újvilágra. Magyar vonatkozásai teszik értékessé számunkra Mislin *Les saints lieux . . .* c. művét (445. sz.), melyben a szerző leírja egy zarándokútját, melyet ő mint nagyváradi címzetes kanonok vezetett Magyarországon keresztül Jeruzsálembe. Hazánkon 1848 júniusában haladtak át, s a könyv híven tükrözi uti benyomásaikat. Megemlíti az akkori politikai eseményeket is, melyeket a szerző természetesen osztrák szempontból ítél meg. A népet azonban szeretetreméltónak találja, ami kitűnik a következő megjegyzéséből: „J'aime les Hongrois par leur caractère ouvert, chevaleresque: ils sont religieux, braves, hospitaliers, prévenants envers les étrangers . . .“ (I. köt. 26. l.).

4. Szépirodalom.

A szépirodalmi munkák gyűjteménye a leghézagosabb, ami természetes következménye a könyvtár egyházi és tudományos jellegének.

A XVII. század nagy írói közül leggazdagabban van képviselve Lafontaine, akinek műveit megtaláljuk 5 különböző kiadásban, összesen 10 kötetben.²⁰ Ugyancsak megvan La Bruyère *Les caractères de Théophraste ...* c. műve (85. sz.) ú. n. kulccsal ellátott kiadásban. Ehhez hasonló moralista irányzatot találunk Boutauld (31. sz.) és Amelot de la Houssaye (97. sz.) maximáinak gyűjteményében. A XVII. században divatos levélirodalom képviselői Bussy-Rabutin (88. sz.), Guy Patin (159. sz.), Boursault (67. sz.) és Grimarest (124. sz.).

A század nagy drámaírói közül Racine (78. 573. sz.) és Molière (563. sz.) neveivel találkozunk, Corneille művei azonban teljesen hiányoznak. A drámairodalom körébe tartozik még a Gherardi olasz színész kiadásában megjelent gyűjtemény (56. sz.), mely a Théâtre Italien név alatt ismert színházban előadott darabokat tartalmazza.

A XVIII. század elején a szalonok mellett ismert irodalmi központ volt de Maine hercegnő Seaux-ban tartott udvara. Az itt összegyűlt írók munkáiból való a *Divertissements de Seaux ...* (91. sz.) és *Suite des divertissements ...* (140. sz.) címmel Malézieu kiadásában megjelent gyűjtemény. Az utóbbi a könyvészeti ritkaságok közé tartozik.

A század szépirodalmának legjelentősebb részét a már többször említett filozofusok művei adják, mert a *Lettres persanes* (295. sz.), *La Henriade* (401. sz.) s az *Emile* (254. sz.) korában nemcsak eszmetesztergő, hanem szórakoztató olvasmány is volt. A legnépszerűbb regények Voltaire *Candide-ja* (534. sz.) mellett Lesage (103. sz.), Prévost abbé (156, 274. sz.) és Marmontel (329. sz.) munkái.

A XVIII. század népszerű költői a ma már teljesen elfeledett Bertin (582. sz.), a szerelmi és gáláns költészet művelője, a leíró költészetet művelő Bernard (527. sz.), s a legnépszerűbb lírikus Jean Baptiste Rousseau. (385. sz.)

A XVII. században virágkorát élő levélirodalomnak a folytatói a XVIII. században Gellert (526. sz.), és Philipon de La Madeleine (409. sz.). A *Nouvelle Heloïse* (255. sz.) hatása alatt levélformában megírt regény Dorat (301. sz.) és Mollet (358. sz.) munkája.

²⁰ (235, 356, 537, 452, 549. sz.).

Az értékes könyvek közé tartozik II. Frigyes munkáinak *Oeuvres du philosophe de Sans Souci*... címmel megjelent gyűjteményes kiadásának 2 kötete, mely valószínűleg a ritka kiadások (Berlin, 1760) közé tartozik (245, 246. sz.).

Magyar szerző munkája galánthai Fekete János gróf *La solitude sans chagrin*... c. műve (367. sz.) amely a *Mes rapsodies*... második kiadása, s a szerző prózában és versben írt irodalmi dolgozatait tartalmazza, Voltaire leveleivel és néhány versével együtt.

Ugyancsak magyar vonatkozásokat találunk még két jezsuita iskoladrámában. Az egyik a nagyszombati érseki konviktus jezsuita vezetőjének, Geiger Mátyásnak a *Fêtes célébrés à Tyrnau*... c. műve (279. sz.), melynek szereplői közt Pálfi, Serény, Batthyani, Eszterházy stb. nevekkel találkozunk, a másik pedig a *Benjamin*... c. ugyancsak francianyelvű iskoladráma (385. sz.), melyet a soproni jezsuita internátusban adtak elő. A könyv nyomtatott ajánlása a következő: „à François Zichy évêque de Raab“, a szereplők között találkozunk Klimó Imrével, ki valószínűleg rokona könyvtárunk alapítójának.

Az eddigieknél is kevésbé van képviselve a könyvtárban a XIX. század szépirodalma, melynek egyedüli képviselői Chateaubriand (489. sz.) és Delille (419. sz.).

Az eredeti francia irodalom képviselői mellett találunk még néhány fordítást is. Ilyenek Bellegarde Aesopus fordítása (215. sz.), Pindaros ódái Sozzi fordításában (225. sz.) s Ovidius metamorfózisai latin és francia szöveggel (77. sz.). A spanyol irodalomból Cervantes híres *Don Quichotte*-ja megvan két különböző kiadásban (122. 177. sz.). Megtaláljuk még francia fordításban Gessner idilljeit (542. sz.) Young *Les nuits* c. munkáját (294. sz.), a XIX. századból pedig Bulwer híres archeologikus regényét (494. sz.) *Les derniers jours de Pompei*... címmel.

5. Nyelvtanok, szótárak, encyclopédiák.

A könyvtárban található nyelvtanok legnagyobb része a XVIII. századból való, így használat szempontjából ma már elavultak. Köztük megtaláljuk az első Magyarországon készült francia nyelvkönyvek egyikét *Recueil de dialogues*...

címmel (207. sz.), mely francia-német és magyar párbeszédet tartalmaz. A francia nyelvkönyvek közül nevezetes Lancelot munkája, melyet a Port-Royal iskoláinak használatára írt (82. sz.) és a nők számára készült *Introduction à la grammaire des dames* ... (262. sz.) c. munka.

A francia nyelv oktatását célzó munkák mellett találunk egy francia nyelvű angol (462. sz.), egy spanyol (160. sz.) és egy olasz (216. sz.) nyelvtant.

A szótárak szintén leginkább a XVIII. századból származnak. Közülük megemlítést érdemel a *Dictionnaire de Trévoux* (123. sz.), amely latin és francia nyelven a fogalmak részletes magyarázatát is tartalmazza.

A könyvtár legértékesebb enemű műveinek egyike az *Encyclopédie methodique* ... 194 kötete (478. sz.).²¹

Nem teljes a könyvtár birtokában lévő *Encyclopédie catholique* ... (433. sz.), mely Migne kiadásában jelent meg három sorozatban, mégpedig az első 1844—1852-ig, a következő kettő 1851—1859-ig, összesen 171 kötetben, melyből a könyvtárban csak 17 kötetet találunk meg.

6. Folyóiratok.

A könyvtár folyóiratállománya részint egyházi, részint tudományos folyóiratokból áll. Az utóbbiak közt első helyet érdemel a *Journal des savants* ... c. folyóirat (IV. 21. sz.), amely a legrégebb és leghíresebb francia irodalmi lap, fennállt 1665—1792-ig. A könyvtárban megtaláljuk 1665—1755-ig megjelent 201 kötetét, a teljes 381 kötetből álló sorozat még Franciaországban is a ritkaságok közé tartozik. Első szerkesztője, Denis de Sallo célja az volt, hogy beszámolót adjon

²¹ Az *Encyclopédie* nálunk Magyarországon is nagy tekintélynek örvendhetett, ha nemcsak világi, hanem egyházi könyvtáraink is jónak látták megszerezni. Megvan ez a munka Herzan egykori szombathelyi püspök könyvtárában, Herzan elődje Szily püspök pedig a szeminárium könyvtárának vásárolt belőle egy példányt, mely Szily rendelkezése szerint a város lakóinak is rendelkezésére állt. (Nagy Rezsóné: *A szombathelyi Herzan könyvtár francia könyvei és kéziratai*. Bevezetés 20. l.). Egyéb „veszedelmes” francia könyvekkel együtt a már említett Fellet belga jezsuita Nagykárolyban a piarista rendház könyvtárában látott belőle egy példányt. (Birkás, id. ért. 469. l.)

az új könyvekről, és a tudományos felfedezésekről. Eszerint a folyóirat nemcsak irodalmi, hanem tudományos anyagot is felölelt, s beszámolt az európai irodalmi és tudományos eseményekről is.

Többször találunk benne magyar tárgyú cikkeket. Többek közt az 1752. év január havi füzetében részletes ismertetést találunk a Schwandtner kiadásában 1746-ban megjelent *Scriptores rerum hungaricarum... c.* munkáról (86—100. l.). Az 1753. évi december havi füzet egy Korvináról tesz említést, s vele kapcsolatban foglalkozik Mátyás király személyével (487—89. l.).

Az irodalmi folyóiratok mellett nevezetes még a XVIII. századi felvilágosodás eszméinek terjesztésére szolgáló *Journal encyclopédique... (IV. 22.)*, mely Pierre Rousseau szerkesztésében indult meg 1756-ban s fennállt 1791-ig, s legfőbb munkatársai Voltaire, Rousseau és az encyclopédisták voltak. E folyóiratból a könyvtárban megtaláljuk az 1768. évi 24 füzetet 8 kötetben.

Magyar, sőt pécsi vonatkozások teszik értékessé számunkra a *Congrès scientifique international... c.* folyóiratot (IV. 8. sz.), mely az 1888-ban, 1891-ben Parisban, 1895-ben Brüsszelben, 1898-ban pedig Fribourg-ban tartott nemzetközi katolikus tudományos kongresszusról számol be. Résztvevői között találunk magyarokat, sőt több névvel találkozunk a pécsi egyházmegyéből. Ilyenek Dobszay, Hanny, Inczedy, Lechner, Zsinkó, stb. A folyóiratban közölt tanulmányok közt találjuk Kozáry Gyula, r. kat. pécsi egyházmegyei pap már említett *La loi des trois états d'Auguste Comte... c.* tanulmányát (515. sz.), mely külön kiadásban is megvan a könyvtárban.

III. A FRANCIA NYOMTATVÁNYOK IDŐRENDI JEGYZÉKE.

A *-gal megjelölt munkák a katalogusban szerepelnek, de nem voltak találhatóak, ezért leírásuk hiányos.

RÖVIDÍTÉSEK: Ba. = Barbier: *Dictionnaire des ouvrages anonymes*. — Br. = Brunet: *Manuel du libraire*. — B. u. = Michaud: *Biographie universelle*. — D. Th. C. = Vacant-Mangenot: *Dictionnaire de théologie catholique*. — Enc. It. = *Enciclopedia italiana*. — Gr. E. = *La grande encyclopédie*. — N. L. I. = *Nouveau Larousse illustré*. — Qu. = Quérard: *Les supercheres littéraires*. — W. B. L. = Wurzbach: *Biographisches Lexikon*. — bk. = bőrkötés, félb. = félbőrkötés, vk. = vászonkötés, fv. = félvászonkötés, pk. = papírkötés, fúz. = fúzve, perg. = pergamentkötés, félperg. = félpergamentkötés, sk. = selyemkötés, köt. = kötet, ld. = lásd, l. = lap, lev. = levél, sz. = szám, h. n. = hely nélkül, k. n. = kiadó nélkül, é. n. = év nélkül.

1613.

- *1. Bentivoglio, Cui: *Lettres sur diverses matières de politique*.¹ Bruxelles, 1615 — in 8°, 1 köt.
A szerző olasz kardinális és történetíró (1579—1644), ld. B. u. III. köt. 674. l.

1614.

2. Serres, Jean de: *Inventaire général de l'histoire de France*. 5e vol. Paris, 1614. Guillemot. in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1540—1598) ld. B. u. XXXIX. köt. 126. l. Első kiad. Paris, 1597.

1617.

5. Davy, Jean Duperron: *Divers traitez et discours des controverses*.. Paris, 1617, Estienne, in 8°, 1 köt. perg.
A szerző neves katolikus hitvitázó (megh. 1621), ld. B. u. XI. köt. 595 l.

¹ A könyvcímeket az eredeti helyesírásban adom.

1629.

- *4. Davy, Jacques Duperron: *Les diverses oeuvres*. Paris, 1629. — 1 köt.
A szerző híres hitvédő kardinális (1556—1618). ld. B. u. XI. köt.
595. l.

1637.

5. *Reigles et constitutions des religieux de la congregation de S. Paul, premier Hermite sous la reigle de S. Augustin*. Paris, 1637. Dau-
malle. in 12°, 1 köt. bk.

1641.

- *6. Ossat, Arnaud d': *Lettres au roi Henri le grand...* Paris, 1641.
— in fol. 1 köt.
A szerző IV. Henrik olasz megbízottja (1536—169), ld. B. u. XXXI.
köt. 450. l. Első kiadás 1624.

1651.

7. [Arnauld, Antoine]: *Apologie pour les saints peres...* Paris, 1651.
k. n. in 4°, 1 köt. bk.
A mű Jansenius védelme. Szerzőjét ld. Ba. I. köt. 254. l. a).

1655.

8. Fortin de la Hogue, Pierre: *Testament ou conseils...* Leide, 1655.
Sambix in 12°, 1 köt. perg.
A kiadás Elzevier nyomdában készült. Moralista mű, szerzőjét
(1582—1715) ld. B. u. XIX. köt. 520. l. Első kiad.

1664.

9. Arnauld d'Andilly, Robert: *Vies de plusieurs saints...* Paris, 1664.
Lepetit. in fol. 1 köt. bk.
Szerzője buzgó janzenista (1689—1674), ld. B. u. II. köt. 247. l.
Első kiadás Br. I. köt. 489. l. szerint.

1667.

10. Patin, Charles: *Introduction à la connoissance des médailles...* 2^e
éd. rev. et aug. [Leyde] 1667. Elzevier, in 12°, 1 köt. perg.
Szerzőt (1665—1693) ld. B. u. XXXII. köt. 252. l., mely szerint az
első kiad. Paris, 1665.

1671.

11. [Dubé, Paul]: *Le médecin et le chirurgien des pauvres...* 5e éd.
Paris, 1671. Couterot, in 12°, 1 köt. perg.
A szerző neves orvos a XVII. században, ld. Ba. III. köt. 99. l. f),
mely szerint első kiad. Paris, 1669.

1672.

12. [Arnauld, Antoine]: *Le renversement de la morale de Jésus Christ*... Paris, 1672, Desprez. in 4°, 1 köt. bk.
Hitvédő mű, szerzőt ld. Ba. IV. köt. 273. l. a).
- *15. Courtin, Antoine: *Nouveau traité de la civilité*... Paris, 1672. — in 8°, 1 köt.
Szerzőt (1622—1685) ld. B. u. IX. köt. 379. l. Első kiadása Paris, 1671. Ba. III. köt. 521. l. b) szerint.
14. François de Sales, Saint: *Constitutions et instructions sydonales*... par Jean d'Aranton, D'alex, son successeur dans le même évêché. Lyon, 1672. De Ville. in 12°, 1 köt. bk.
Szerzője genfi püspök (1567—1622), ld. D. Th. C. VI. köt. 736. l.
15. [Mohammed] *L'Alcoran*... Paris, 1672. Sommaville. in 12°, 1 köt. bk.
Arab eredetiből ford. Du Ryer, híres XVII. századi orientalista. Értékes kiadás. Br. III. köt. 1509. l.

1675.

16. *Isaïe traduit en françois avec une explication*... Paris, 1675. Roulland. in 8°, 1 köt. perg. Névtelen.

1676.

17. *Abregé de la vie de monsieur de Turenne*... Ville-Franche, 1676. Charles de la Verité. in 12°, 1 köt. bk. gyüjt. köt.
Szerzője ismeretlen.
18. Duval d'Abbeville, Pierre: *Mémoires géographiques de tous les pays du monde*... Lyon, 1676, Certes, in 12°, 1 köt. bk.
Szerzőt (1618—1683) ld. B. u. XII. köt. 153. l.
19. Turretini, François: *Sermons*... Genève, 1676. Tournes. in 8°, 1 köt. perg.
A szerző híres prot. hitszónok (1623—1687), ld. B. u. XLII. köt. 305. l.

1679.

20. [Moetjens]: *Actes et mémoires*... Amsterdam 1679—1680. Wolfgangk. in 12°, 4 köt. bk.
A mű a nimwegeni békéről szól. Első kiadás, ld. Ba. I. köt. 59. l. b).
21. [Singlin, Antoine]: *Instructions chrétiennes*... Tome sec. Paris, 1679. Pralard. in 8°, 1 köt. bk.
A buzgó janzenista szerző (megh. 1664) szentbeszédei. Első kiad. 1671. 5 köt. ld. Ba. II. köt. 944. l. e).

1680.

22. [Arnauld, Antoine]: *Continuation de la nouvelle défense*... Cologne, 1680. Schouten. in 8°, 1 köt. perg.
A mű Saci újszövetség fordításának védelme, ld. Ba. III. köt. 545. l. f).

25. Godeau, Antoine: *Discours...* Lyon, 1680. Valfray. in 12°, 1 köt. bk. Szentbeszédek a papi hivatásról. Szerzőt (1605—1672) ld. B. u. XVII. köt. 9. l.
24. Simon, Richard: *Histoire critique du vieux testament...* [Amsterdam] 1680 [Elzevir], 1 köt. in 4°, perg. Exegéta mű. Szerzőjét (1658—1712) ld. B. u. XXXIX. köt. 574. l. A kiadást ismerteti Br. V. köt. 594. l.

1681.

25. [Damond]: *La France auguste en abregé*. Utrecht, 1681. Van Zyll. in 12°, 1 köt. bk. gyüjt. köt. A rövid történelmi mű szerzőjét megnevezi Ba. II. köt. 498. l. c).
26. *Histoire brieve de la succession de la couronne d'Angleterre...* Londres, 1681. k. n. in 12°, 1 köt. bk. gyüjt. köt. Fordítás angoltól, a szerző és a fordító ismeretlen.

1682.

- *27. La Hire, Philippe de: *La gnomonique...* Paris, 1682. — in 8°, 1 köt. Geometriai munka. Szerzőjét (1640—1719) ld. B. u. XXII. köt. 555. l.
28. Marcel, Guillaume: *Tablettes chronologiques...* Paris, 1682. Thierry. in 8°, 1 köt. bk. Egyháztörténeti mű. Szerzőjét (1647—1708) ld. B. u. XXVI. köt. 458. l., mely szerint első kiadás.

1683.

29. [Menestrier, Claude-François]: *Description de la décoration funèbre...* h. n. 1683. k. n. in 12°, 1. k. bk. gyüjt. köt. XIV. Lajos feleségének gyászpompája. A szerző XVII. századi neves tudós és régiségkutató, ld. Ba. III. köt. 89. l. d) és B. u. XXVII. köt. 655. l.
30. [U. a.]: *Mausolée dressé dans l'église de Notre Dame de Paris...* h. n. 1683. k. n. in 12°, 1 köt. bk. gyüjt. köt. ld. a megelőzőt.

1684.

31. [Boutauld, Michel]: *Les conseils de la sagesse...* nouv. éd. rev. et aug. Paris, 1684. Mabre-Cramoisy, in 8°, 2 köt. bk. Maximák gyűjteménye. A szerzőt (1607—1688) ld. Ba. I. köt. 699. l. f).
32. Emery, sieur d': *Recueil des curiositez...* Paris, 1684. Vander, in 12°, 1 köt. perg. Orvosi tanácsok stb. gyűjteménye.
33. Rocolles, Jean-Baptiste de: *Vienne deux fois assiegée...* Leyde, 1684. Prins. in 12°, 1 köt. füz. Ritka példány. (Br. IV. köt. 1545. l.). Szerzőt (1650—1696) ld. B. u. XXXVI. köt. 268. l.

34. Varillas, Antoine: *Histoire de Charles IX...* Tome premier. Lyon, 1684. Amaulry. in 12°, 1 köt. bk.
A mű szerzőjét (1624—1696) ld. B. u. XLII. köt. 658. l.

1685.

35. [Arnauld, Antoine és Nicole, Pierre]: *La logique...* 6e éd. Amsterdam, 1685. Wolfgang. in 12°, 1 köt. bk.
A szerzőket megnevezi Ba. II. köt. 1336. l. c), mely szerint az első kiadás Páris, 1662.
36. Thomassin, Louis: *Traitez historiques et dogmatiques...* Paris, 1685. Muguet. in 8°, 1 köt. bk.
A hittudományi mű szerzője oratoriánus szerzetes (1619—1695), ld. B. u. XLI. köt. 411. l.
- *37. U. a.: *La méthode d'étudier et d'enseigner chrestienement...* Paris, 1685. — in 8°, 1 köt.
Nyelvtudományi munka. Szerzőre vonatkozólag ld. a megelőzőt.

1686.

38. [Jurieu, Pierre]: *La balance du sanctuaire...* 2e éd. La Haye, 1686. Troyel, in 8°, 1 köt. perg. gyűjt. köt.
A szerző híres protestáns teologus (1657—1715), ld. B. u. XXI. köt. 347. l.
39. Thomassin, Louis: *Traité de l'office divin...* Paris, 1686. Muguet, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt ld. 36. sz.
40. U. a.: *Traité de l'unité de l'Eglise...* Paris 1686. Muguet, in 8°, 2 köt. bk.
Ld. a megelőzőt.

1687.

41. Bosc, Pierre Thomines du: *Sermons...* Rotterdam, 1687. Reinier, in 8°, 1 köt. félb.
A szerző neves prot. hitszónok (1625—1692), ld. B. u. V. köt. 107. l.
42. [Jurieu, Pierre]: *L'aneantissement de l'homme pécheur...* La Haye, 1687. Troyel, in 8°, 1 köt. perg. gyűjt. köt.
Ld. a 38. sz.

1688.

- *45. Fleury, Claude: *Catéchisme historique...* Liège, 1688. — 1 köt. Az első kiadás Paris, 1679.
A szerzőt (1640—1725) ld. B. u. XIV. köt. 250. l.

1689.

44. [Jurieu, Pierre]: *Les devoirs et les avantages du véritable chretien...* La Haye, 1689. Troyel, in 8°, 1 köt. perg. gyűjt. köt.
Ld. a 38. sz.

1690.

45. Leopold, C.: *L'art de parler allemand...* Paris, 1690. Boudot, 2 köt. in 8°, bk.
Német-francia nyelvkönyv.
46. Thomassin, Louis: *La méthode d'étudier...* Paris, 1690. Muguet, in 8°, 2 köt. bk.
Ld. a 37. sz.
47. Tronson, Louis: *Examens particuliers sur divers sujets...* nouv. éd. Lyon, 1856. Périsse, in 8°, 2 köt. füz.
A népszerű mű szerzőjét (1622—1700) ld. B. u. XLII. köt. 203. l., mely szerint ez első kiadás.

1691.

48. [Jurieu, Pierre]: *L'excellence de la grace...* Rotterdam, 1691. Acher, in 8°, 1 köt. perg. gyűjt. köt.
Szentbeszédek. Szerzőt ld. a 38. sz.
49. Thomassin, Louis: *Traitez historiques et dogmatiques...* Paris, 1691. Muguet, in 8°, 1 köt. bk.
Ld. a 36. sz.

1692.

50. [Arnauld, Antoine]: *Difficultez proposées à Mr Steyaert.* . . Cologne, 1692. Pierre le Grand, in 12°, 5 köt. bk.
Saci újszövetség fordításának védelme Steyaert belga theologussal szemben. Ld. B. u. XL. köt. 245 l.

1693.

51. [Benoît, Élie]: *Jésus-Christ, Dieu et Homme...* Delft, 1693. Kroonvelt, in 8°, 1 köt. perg. gyűjt. köt.
A szerző híres protestáns theologus (1640—1728) ld. B. u. III. köt. 657. l.
- *52. Dupin, Louis-Ellies: *Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques...* Paris, 1693—1731, in 4°, 8 köt.
A teljes sorozat 61 kötetből áll. Szerzőjét ld. B. u. XII. köt. 1 l.
- *53. Thomassin, Louis: *La méthode d'étudier...* Paris, 1693. — in 4°, 2 köt.
Ld. a 37. sz.
54. Vallemont, Pierre Le Lorrain: *La physique occulte...* Amsterdam, 1693. Braakman, in 12°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1649—1721) ld. B. u. LXII. 495. l. Első kiadás.
55. [Valliere, Jean-Florent de]: *Les devoirs de l'homme de guerre...* tomes IIIe et IVe La Haye, 1693. Bulderen, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1667—1759) ld. B. u. XLII. köt. 500 l.

1695.

56. [Gherardi, Evariste]: *Le théâtre italien*... Amsterdam, 1695. Braakman, in 12°, 1 köt. perg.
A szerző, színpadi néven de Flautin, a párisi Théâtre Italien színésze (megh. 1700) ld. B. u. XVI. köt. 388 l. Első kiadása Bruxelles, 1691.
57. Thomassin, Louis: *Traité de l'aumone*... Paris, 1695. Roulland, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt ld. 36. sz.

1696.

58. Richelieu, Jean-Armand Du Plessis, cardinal duc de: *Lettres*... Tome premier. Paris, 1696. Vve Mabre Cramoisy, in 12°, 1 köt. bk. Névtelen kiadás.
59. u. a.: *Testament politique*... 5e éd. Amsterdam, 1696. Desbordes, in 12°, 1 köt. perg.
Első kiadása Amsterdam 1689. Ld. B. u. XXXV. köt. 615. l.
60. Sibin, Germain: *L'histoire universelle sacrée et profane*... Mayence, 1696. Bourgeat, in 8°, 1 köt. bk.
61. Thucydide: *L'histoire de la guerre de Peloponese, continuée par Xenophon*, de la traduction de Nicolas Perrot, sieur d'Ablancourt. Tome sec. Amsterdam, 1696. Hoogenhuysen, in 8°, 1 köt. bk.
A fordítót (1606—1664) ld. B. u. XXXII. köt. 543. l. Első kiadása Paris, 1662.
62. Venette, Nicolas: *La génération de l'homme*... nouv. ed. aug. ... par M. F. P. D. E. M. [François Planques, docteur en médecine] Cologne, 1696. Joly, in 8°, 1 köt. perg.
A szerző neves orvos (1652—1698), ld. B. u. XLIII. köt. 111 l.

1697.

63. [Courtilz de Sandras, Gatien de]: *Testament politique de messire Jean Baptiste Colbert*... La Haye, 1697. Bulderen, in 8°, 1 köt. bk.
A kompiláció szerzőjét (1664—1712) ld. B. u. IX. köt. 576. l. Első kiadás La Haye 1694.
64. [Daniel, Gabriel]: *Entretiens de Cléandre et d'Eudoxe sur les Lettres au provincial*... X^e éd. Cologne, 1697. k. n. in 12°, 1 köt. bk.
A mű Pascal bírálata. Szerzőjét (1649—1728) ld. B. u. X. köt. 107. l. és Ba. II. köt. 127 l. Első kiad. Cologne 1694.
65. Thomassin, Louis: *Traité du négoce et de l'usure*... Paris, 1697. Roulland, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt ld. 36. sz.

1698.

66. Bellegarde, Jean-Baptiste Morvan de: *Reflexions sur la politesse des moeurs*. Paris, 1698. Guinard, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1648—1734) ld. B. u. III. köt. 559. l.

67. Boursault, Edmé: *Lettres de respecte, d'obligation et d'amour*. nouv. éd. fig. Paris, 1698. Guignard, in 12°, 1 köt. bk.
Szerzőt (1638—1761) ld. B. u. V. köt. 356.
68. [Petitdidier, Mathieu]: *Apologie des Lettres Provinciales*... Rouen, 1698. Van Rhin. in 12°, 2 köt. bk.
A szerzőt ld. Ba. I. köt. 246. l. b.) A mű felelet Gabriel Daniel-nek ld. 64 sz. Első kiad. 1697.

1699.

69. Drelincourt, Laurent: *Les consolations de l'âme*... nouv. éd. rev. corr. et aug. Amsterdam, 1699. Desbordes, in 8°, 1 köt. perg.
A szerző prot. theologus (1626—1680.) ld. B. u. XI. köt. 300. l.

1700.

70. *Académie royale. De l'éducation de la noblesse*... Vienne, 1700, Van Ghelen, in 8°, 1 köt. bk.
Pedagógiai mű, szerzője ismeretlen.
71. Challes, Claude-François-Milliet de: *Les elemens d'Euclide*. nouv. ed. rev. corr. Amsterdam, 1700. Roger, in 8°, 1 köt. perg.
A szerző neves matematikus (1621—1678) ld. B. u. VII. köt. 410 l.

1701.

72. [Arnauld, Antoine]: *De la nécessité de la foy*... [publié par Louis-Ellies Dupin.] Paris, 1701. Osmont, in 8°, 1 köt. bk.
Janzenista mű. Szerzőjét (1612—1694) ld. Ba. III. köt. 403 l. c.) A kiadót (1657—1719) ld. B. u. XII. köt. 1. l.
75. *Caractères tirés de l'Écriture Sainte*... sec. ed. rev. et corr. Paris, 1701, Guerin, in 12°, 1 köt. pk.
74. Drelincourt, Laurent: *Abregé des controverses*... Dernière éd. Berlin, 1701, Roger, in 12° 1 köt. perg.
Szerzőt ld. 69 sz.
- *75. Vallemont, Pierre Le Lorrain: *Éléments de l'histoire*... Paris, 1701, in 8°, 2 köt.
A szerzőt (1649—1721) ld. B. u. LXII. köt. 495. l. Első kiad. Paris, 1696.

1702.

- *76. Herubel, Charles: *Nouveaux principes de navigation*... Le Havre du Grace, 1702, — in 8°, 1 köt.
77. Ovidius, Naso, Publius: *Les métamorphoses*... en latin et en françois... de la traduction de Mr Pierre Du Ryer... ed. nouv. fig. Amsterdam, 1702, Blaev, in fol. 1 köt. bk.
A fordítót (1605—1656(?)) ld. B. u. XII. köt. 124. l. Első kiad. Paris, 1660. ld. Br. IV. köt. 285 l.
- *78. Racine, Jean: *Oeuvres*... tome sec. Mons, 1702 — in 8°, 1 köt.

1704.

79. [Fontaine, Nicolas] álnév: de Royaumont: *L'histoire du vieux et du nouveau Testament*... der. ed. rev. corr. Paris, 1704, Le Petit, in 8°, 1 köt. bk.

A buzgó janzenista szerző (1615—1709) művét Le Maistre de Saci bibliájának védelmére írta. ld. B. u. XIV. köt. 313. l. és Qu. III. köt. 465 l. d.) Első kiad. Paris, 1670. ld. Br. IV. köt. 1455 l.

1706.

80. [Liancourt, Jeanne de Schomberg, duchesse de]: *Règlement donné par une dame de haute qualité*... Paris, 1706, Leguerrier, in 12°, 1 köt. bk.

A szerzőt (1600—1674) ld. Ba. IV. köt. 190 l. f.) Első kiad. Paris, 1698.

1708.

- *81. Veyerman, Ulrik-Jakob: *Nouvelle grammaire française-allemande*... St. Gallen, 1708, in 8°, 1 köt.

1709.

82. [Lancelot, Claude]: *Abregé de la nouvelle méthode*... Amsterdam, 1709, Roger, in 8°, 1 köt. bk.

A nyelvtudományi munka szerzője a Port-Royal iskolának neves tanára (1615—1695) ld. Ba. I. köt. 30 l. c.) Első kiad. 1644. ld. Br. IV. köt. 177 l.

83. [Lenoble, Eustache]: *Molière le critique et Mercure aux prises avec les philosophes*. En Hollande, 1709. k. n. in 8°, 1 köt. bk.

A szerzőt (1643—1711) ld. B. u. XXIV. köt. 126 l. A mű Bayle ellen irányuló pamphlet. ld. Ba. III. köt. 528 l. b.)

1710.

84. Gracian, Balthasar: *L'homme de cour*... traduit et commenté par Amelot de la Houssaye. der. ed. rev. et corr. Augsbourg, 1710. Kühitze, in 8°, 1 köt. bk.

A szerző neves spanyol író (1584—1658). A fordítót (1654—1706) ld. B. u. I. köt. 573 l.

85. La Bruyère, Jean de: *Les caractères de Theophraste traduits du grec*... tome sec. nouv. éd. aug. Paris, 1710, Michalet, in 12°, 1 köt. bk.

Első kiad. Paris, 1688. Szerzőt (1644—1696) ld. B. u. VI. köt. 70 l.

1711.

86. [Abbadie, Jacques]: *Traité de la verité de la religion chrétienne*... Rotterdam, 1711, Reinier, in 8°, 3 köt. bk.

A szerző neves prot. theologus és hitvédő (1657—1727) ld. D. Th. C. I. köt. 7 l.

87. [Arnauld, Antoine]: *Eclaircissemens sur l'autorité des conciles...* [En Hollande] 1711, k. n. in 8°, 1 köt. bk.
 Felelet Schelstrate (1649—1692) *Acta...* c. 1683-ban megjelent művére. Ld. Ba. II. köt. 10 l. d) és B. u. XXXVIII. köt. 280 l.
88. Bussy-Rabutin, Roger de: *Lettres...* nouv. ed. tome sec. Paris, 1711. Delaulne, in 12°, 1 köt. pk.
 A szerzőt (1618—1695) ld. B. u. VI. köt. 235 l. Első kiadás Paris 1697—1709. Jelen kiadás Hollandiában készült 5 kötetben. ld. Br. I. köt. 1422 l.

1712.

89. Bourdaloue, Louis: *Sermons...* Amsterdam, 1712, Comp. in 8°, 1 köt. bk.
 A szerző neves jezsuita hitszónok (1652—1704), ld. B. u. V. köt. 295. l.
90. Liger, Louis: *Le menage de la ville et des champs...* Bruxelles, 1712, Leonard, in 8°, 1 köt. bk.
 Földműveléstani munka. Szerzőjét (1658—1717) ld. B. u. XXIV. köt. 522 l.
91. *Les divertissemens de Seaux* [par Nicolas de Malézieu, les abbés Ch. Cl. Genest, Guillaume Amfyre de Chaulieu et autres personnes de la société de la duchesse de Maine] Trévoux, 1712. Ganeau, in 12° 1 köt. bk.
 Szerzőket ld. Ba. I. köt. 1099. l. c).

1713.

92. Arnauld, Antoine: *De la frequente communion...* Bruxelles, 1713, Foppens, in 8°, 1 köt. bk.
 Janzenista mű. Első kiad. Paris, 1645. ld. B. u. II. köt. 249 l.
93. *Constitution de nostre saint pere le Pape Clement XI. du 8 septembre 1713 en latin et en françois...* Paris, 1713. Vve Muguet. in 8°, 35 lev. perg. gyüjt. köt.
 A bulla Quesnel elítélését tartalmazza.
94. Fleury, Claude: *Histoire ecclésiastique...* Bruxelles, 1715—1730. k. n. in 8°, 28 köt. bk.
 Szerzőjét ld. 43. sz. Első kiadás Paris, 1681. ld. Br. II. köt. 1291 l. A munka befejezője Jean-Claude Fabre, oratoriánus szerzetes (1668—1753) ld. B. u. XIII. köt. 265 l.
95. *Nouveaux contes à rire...* Cologne, 1713, Bon-Tems. in 12°, 1 köt. perg.
 Névtelen adomagyűjtemény, ld. Br. IV. köt. 116. l.
96. Raucourt, Onesime: *Apparat roial ou nouveau dictionnaire françois, allemand et latin.* 8e éd. rev. corr. aug. Cologne, 1713, Metternich, in 8°, 1 köt. bk.

1714.

97. Amelot de la Houssaye, Nicolas: *Reflexions sentences et maximes...* Paris, 1614, Ganeau, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt ld. 84 sz.
98. [Begon, Étienne]: *Recueil général des pièces contenues au procez...* nouv. ed. aug. Rotterdam, 1714. Reinier, in 8°, 2 köt. bk.
A szerző (megh. 1726) neves párisi ügyvéd. Id. Ba. IV. köt. 111 l. d) és B. u. III. köt. 506 l.
99. *Demelé curieux entre deux officiers, un protestant et un catholique...* Maience, 1714. k. n. in 8°, 1 köt. bk.
Névtelen katolikus hitvitázó mű.
100. Louis XIV.: *Lettres patentes...* Cambray, 1714. Douilliez, in 8°, 5 lev. perg. gyüjt. köt.
XI. Kelemen 1715. szept. 8-án kelt bullájának megerősítése.
101. [Quesnel, Pasquier]: *Septieme et dernier memoire...* h. n. 1714. k. n. in 8°, 1 köt. bk.
A szerző (1654—1719.) *Reflexions morales...* c. művének védelme az Unigenitus bullával szemben. ld. B. u. XXXIV. köt. 653 l.

1715.

102. [Kempis, Thomas a]: *De l'imitation de Jésus-Christ.* Traduction nouv. par le père [Jean] Brignon de la comp. de Jésus. nouv. ed. Paris, 1715, Le Mercier, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1679—1741) ld. Qu. III. köt. 802. l. b) A fordítót (megh. 1725.) ld. B. u. V. köt. 554 l. Első kiad. 1694.
103. Lesage, Alain-René: *Histoire de Gil Blas...* 2e ed. Paris 1715. Ribou, in 8°, 3 köt. bk.
Szerzőt (1668—1747) ld. B. u. XXIV. köt. 270. l. Az első kiad. ugyan ezen évből, 2 kötetben, ld. Br. III. köt. 1006 l.
- *104. Leti, Gregorio: *La vie de l'empereur Charles V...* traduite de l'italien... [par les filles de l'auteur] Bruxelles, 1715 — in 8°, 1 köt.
A szerző olasz történetíró (1650—1701), ld. B. u. XXIV. köt. 562. l. Első kiad. 1700. ld. Ba. IV. köt. 968 l. a)

1716.

105. Cerri, Urbano: *Etat present de l'Eglise romaine...* Amsterdam, 1716, Humbert, in 12°, 1 köt. bk.
106. [Duguet, Jacques-Joseph]: *Regles pour l'intelligence des Stes Ecritures...* 2e ed. Paris, 1716. Estienne, in 12°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1649—1753) ld. Ba. IV. köt. 194 l. f) Híres exégétikus mű. ld. D. Th. C. IV. köt. 1858 l.
107. Fontenelle, Bernard le Bovier: *Oeuvres diverses...* tome sec... nouv. ed. aug. Amsterdam, 1716, Roger, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1657—1757) ld. B. u. XIV. köt. 358 l.

108. *Nouveau traité d'éducation...* en deux parties... Amsterdam, 1716.
Roger, in 8° 1 köt. bk.

1717.

109. Alleaume: *Les souffrances de Notre Seigneur Jésus-Christ...* Brus-
selle, 1717, Foppens in 12°, 2 köt. bk.
Fordítás portugál eredetiből. Szerzője ismeretlen.
110. *Formalités à observer à l'inauguration de...* Charles VI. h. n., é. n.,
k. n. in 8°, 2 lev. 2 péld. perg. gyűjt. köt.
VI. Károly tiszteletére Brüsszelben 1717. okt. 11-én tartott ünnep-
ségek leírása.
111. Grosez, Jean-Etienne: *Le journal des saints...* IIIe partie. dern.
éd Liège 1717. Broncart. in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (megh. 1695) ld. B. u. XVII. 601 l. Az elmélkedéseket tar-
talmazó munka első kiadása Lyon, 1675. 5 köt.
112. Limiers, Henri-Philippe: *La science des personnes de la cour...* V^e
ed. aug. Amsterdam, 1717. Honoré et Chatelain. in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (megh. 1725.) ld. Ba. IV. köt. 441 l. d)
113. *Relation des cérémonies...* Bruxelles. 1717. Serstevens, in 8°, 6 lev.
perg. gyűjt. köt.
Ld. a 110 sz.

1718.

114. *Poesies sur les cent et une propositions condamnées...* h. n. 1718,
k. n. in 8°, 37 lev. perg. gyűjt. köt.
Névtelen versben írott gúnyirat Quesnel ellen.

1719.

115. Buffier, Claude: *Pratique de la mémoire...* nouv. éd. rev. et corr.
Paris, 1719. Didot, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1661—1737) ld. B. u. VI. köt. 116 l. A munka történelmi
és földrajzi adatok megrögzítésére szolgál. Első kiad. Paris, 1701.
— 15.
116. Callières, François de: *De la science du monde...* 2e éd rev. corr.
Bruxelles, 1719. Leonard, in 12°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1645—1717) ld. B. u. VI. köt. 411. l.
- *117. Lelong, Jacques: *Bibliothèque historique de la France...* Paris,
1719. — in fol. 1 köt.
Br. III. köt. szerint értékes kézikönyv, a történeti munkák felsoro-
lását adja. Szerzőjét (1665—1721) ld. B. u. XXIV. köt. 55 l. Első
kiadás.
118. [Rousset de Missy, Jean]: *Histoire publique et secreta...* Cologne,
1719, Sincere, in 12°, 1 köt. bk.
A spanyol udvari történelem íróját (1686—1762) ld. Ba. III. köt.
828 l. c) Első kiadás.

119. Boileau, Charles: *Homélie et sermons...* Paris, 1720. Cailleau, in 12°. 2 köt. bk.
A szerző XIV. Lajos korának szónoka (megh. 1704.) ld. B. u. IV. köt. 569 l.

1720.

120. Bossuet, Jacques-Benigne: *Exposition de la doctrine de l'Eglise catholique...* 13e éd. Bruxelles, 1720. Frick. in 12°, 1 köt. bk.
Kat. hitvédő mű. Első kiad. 1671. ld. Br. I. köt. 1154 l.
- *121. [Burigny, Jean Levesque Pouilly de]: *Traité de l'autorité du pape...* La Haye 1720, Rogissart, in 12°, 2 köt.
A szerzőt (1692—1785) ld. Ba. IV. köt. 746 l. f.) Első kiadás.
122. Cervantes Saavedra, Miguel: *Nouvelles...* IIIe éd. aug. Amsterdam, 1720, Lucas in 12°, 2 köt. bk.
E kiadás St. Martin de Chassonville abbé fordítása nyomán készült (Amsterdam, 1700) ld. Ba. III. köt. 568 l. d.)

1721.

- *123. *Dictionnaire universel français et latin, vulgairement, appelé Dictionnaire de Trévoux...* Paris, 1721. — in fol. 5. köt.
Első kiadás 1704. A jelen második kiadás Souciet jezsuita fivérek nevéhez fűződik.
124. Grimarest, Charles-Honoré le Gallois de: *Recueil de lettres...* Paris, 1721 k. n. in 12°, 1 köt. bk.
A szerzőt ld. B. u. XVII. köt. 552 l.
- *125. La Roche (?): *La pierre de touche, ou le secret de délier la langue...* Leipzig, 1721. — in 8°, 1 köt.

1722.

126. *Histoire de la vie et du proces de Louis Dominique Cartouche..* La Haye, 1722, Heaulme, in 12°, 1 köt. pk.
A híres bandita (megh. 1721.) névtelenül megjelent életrajza. ld. B. u. VII. köt. 83 l.
127. *Recherche de la verité du mémoire sur la liberté de l'état de Florence...* h. n., 1722, k. n. in 8°, 54 lev. perg. gyűjt. köt.

1723.

128. Fénélon, François de Salignac da la Motte: *Les aventures de Télémaque...* nouv éd. h. n. 1723. Bartélemy, in 8°, 1 köt. bk.
Jelen kiadás az 1717-es alapján készült. ld. Br. II. köt. 207. l.
129. Límers, Henri-Philippe de: *Histoire de l'académie... établie en Boulogne...* Amsterdam, 1723, Comp. in 8°, 1 köt. perg.
Szerzőt ld. 112 sz.
130. *Remarques en forme de dissertations...* tome premier. h. n. 1723, k. n. in 4°, 1 köt. bk.

A névtelenül megjelent mű a quesnelisták híres *Hexaples* c. művének kivonata. Ld. Ba. II. köt. 626 l. e)

151. Werenfels, Samuel: *Sermons*... 4e éd. corr. aug Amsterdam, 1723, Wetsteins, in 8°, 1 köt. pk.

A szerző neves prot. theologus (1657—1740) ld. B. u. XLIV. köt. 475 l. Első kiad. 1715.

1724.

152. Chappuis, Jean: *Méditations chrétiennes*... Paris, 1724. Cailleau, in 8°, 5 köt. bk.

153. Fleury, Claude: *Traité du choix et de la méthode*... [Paris] 1724, Emery, in 8°, 1 köt. bk.

Szerzőt (1640—1725) ld. 45 sz. Első kiad. Paris 1686.

- *154. [La Bottière, Claude]: *La vie et les aventures de Zizime, fils de Mahomet II.*... par G. D. M. Paris, 1724, — in 8°, 1 vol.

Első kiadás. Szerzőt ld. Ba. IV. köt. 1018 l. f)

155. Lenfant, Jacques: *Histoire du concile de Pise*... Amsterdam, 1724, Humbert, in 4°, 1 köt. bk.

A szerző prot. lelkész (1661—1728) ld. B. u. XXIV. köt. 116 l. Első kiadás. Értékes mű, ld. Br. III. köt. 975. l.

1725.

156. *Analyse du traité d'alliance conclu à Hanover*... le 5 sept. 1725, Hn. k. n. in 8°, 24 lev. perg. gyüjt. köt.

157. Baillet, Adrien: *Jugemens des savans sur les principaux ouvrages*... nouv. ed. rev. corr. aug. par Mr. de la Monnoye. Amsterdam, 1725, k. n. in 12°, 17 köt. bk.

Első kiad. Páris 1722—30. Jelen kiadás a legnépszerűbbek közé tartozik. ld. Br. VI. köt. 1808 l. A szerzőt (1649—1706) ld. B. u. II. köt. 625 l.

158. De La Torre: *Memoires et negociations secretes de divers cours de l'Europe*... V^e tome. La Haye, 1725, Vve Moetjens, in 8°, 1 köt. bk.

159. Patin, Guy: *Lettres choisies*... Rotterdam, 1725, Reinier, in 8°, 5 köt. bk.

Szerzőt (1601—1672) ld. Gr. E. 26. köt. 90 l. Első kiad. Frankfort 1685.

140. *Suite des divertissemens de Seaux* [ld. a. 95 sz. szerzőit] Paris, 1725, Ganeau, in 12°, 1 köt. bk.

Ritka példány, ld. Ba. I. köt. 1099 l. c)

1726.

141. Bion, Jean: *Traité*... traduit de l'anglais. Amsterdam, 1726, Septeren, in 8°, 42 lev., perg. gyüjt. köt.

Az „Ostende“ kereskedelmi társaság ismertetése. Szerzője prot. lelkész (szül. 1668.) ld. Gr. E. 6 köt. 897 l.

142. *La vérité du fait, du droit, et l'intérêt de tout ce qui concerne le commerce des Indes...* h. n. 1726. k. n. in 8°, 95 lev. perg. gyűjt. köt.

Ld. a 141 sz.

143. *Lettres écrites à un des membres du Parlement de la Grande Bretagne...* h. n. 1726. k. n. in 8°, 20 lev. perg. gyűjt. köt.

1727.

144. [Jobert, Louis]: *La science des médailles antiques et modernes.* nouv. éd. rev. corr. aug. Paris, 1727. De Bure, in 8°, 2 köt. bk.

Szerzőt (1637—1719) ld. B. u. XXI. köt. 89. l. és Ba. IV. köt. 441. l. c).

145. *Les mysteres les plus secrets des jésuites...* Cologne, 1727. Marteau, in 8°, 1 köt. bk.

Névtelen mű a jezsuiták ellen.

146. Nicole, Pierre: *Essais de morale...* 8e tome. Luxembourg, 1727. Chevalier, in 12°, 1 köt. bk.

A neves janzenista szerzőt (1625—1695) ld. B. u. XXX. köt. 554. l. Első kiad. 1671.

*147. Ramsay, André-Michel de: *Les voyages de Cyrus...* Paris, 1727. — in 8°, 1 köt.

Szerzőt (1686—1745) ld. B. u. XXXV. köt. 157. l. A mű Fénelon Télémaque c. műve hatása alatt készült.

148. *Reflexion d'une personne des-interessée...* h. n. 1727. k. n. in 8°, 32. lev. perg. gyűjt. köt.

Ld. a 156. sz. munkát, melyre felelet.

1728.

*149. Calmet, Augustin: *Histoire de le vie et des miracles...* Nancy, 1728. — in 8°, 1 köt.

A buzgó janzenista szerzőt (1672—1757) ld. B. u. VI. köt. 421. l.

150. Gisbert, Blaise: *L'éloquence chrétienne...* nouv. éd. avec les remarques de M. Lenfant. Amsterdam, 1728. Bernard, in 12°, 1 köt. bk.

A szerzőt (1657—1731) ld. B. u. XVI. köt. 596. l. Első kiad. 1702.

1729.

151. [Dufresne Du Cange, Charles]: *Histoire le l'empire de Constantinople...* Venise, 1729.. Javarina, in fol., 1. köt. bk. gyűjt. köt.

A szerzőt (1610—1688) ld. Ba. II. köt. 682. l. d). Első kiad. Paris, 1657.

152. U. a. in fol., 1 köt. perg. gyűjt. köt.

1730.

153. Lavour, Guillaume: *Conférence de la Fable avec l'Histoire Sainte...* Paris, 1730. Henry, in 8°, 2 köt. bk.

Szerzőt (1653—1730) ld. B. u. XXIII. köt. 407. l.

154. *Recueil de noms et de verbes...* 5e éd. rev. corr. aug. Strasbourg, 1750. Doulssecker, in 12°, 1 köt. bk.
Francia-német szótár.
- *155. Rozelli: *Voyage dans les principales parties de l'Europe...* Amsterdam, 1750. — in 8°, 1 köt.

1751.

156. [Prévost d'Exiles, Antoine-François]: *Mémoires et aventures d'un homme de qualité*. Tome III—IV. Paris, 1751. Comp, in 12°, 1 köt. pk.
Szerzőt (1697—1765) ld. B. u. XXXIV. köt. 558. l. és Ba. III. köt. 220. l. d).
157. Richelet, Pierre: *Dictionnaire de rimes*. nouv. éd. aug. Paris, 1751. Vve Delaulne, in 8°, 1 köt. bk.
Első kiadás Paris, 1667. Szerzőt (1651—1698) ld. B. u. XXXV. köt. 612. l.

1752.

- *158. Fénelon, François Salignac de la Motte: *Les aventures de Télémaque...* — 1752. — 1 köt.
159. Saurin, Jacques: *Nouveaux sermons...* Rotterdam, 1752. Beman, in 8°, 2 köt. perg.
Szerzőt (1677—1750) ld. B. u. XXXVIII. köt. 68. l.
160. Sobrino, François: *Grammaire nouvelle espagnole et française...* 4e éd. aug. Brusselle, 1752. Foppens, in 8°, 1 köt. perg.
161. Tillemont, Sébastien Le Nain de: *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique des six premiers siècles...* Venise, 1752—59. Pitteri in 4°, 16 köt. bk.
A buzgó janzenista szerzőt (1637—1697) ld. B. u. XLI. köt. 545. l. Első kiadása Paris, 1695—1712. Teljes sorozata a ritkaságok közé tartozik. Ld. Br. V. köt. 859. l.
162. U. a.: *Histoire des empereurs et des autres princes...* Venise, 1752—59. Pitteri, in 4°, 6 köt. bk.
Ld. a megelőzőt. A két mű egymást kiegészíti.

1755.

- *165. [Hecquet, Philippe]: *La médecine théologique..* Paris, 1755. — in 8°, 1 köt.
A szerzőt (1661—1737) ld. B. u. XIX. köt. 20. és Ba. III. köt. 101. l. d).

1754.

164. [Albert, Erasme]: *L'alcoran des Cordeliers...* nouv. éd. ornée de fig. dessinées par. B. Picart. Amsterdam, 1754. Comp. in 8°, 2 köt. bk.
A szerzőt (megh. 1555) ld. B. u. I. köt. 315. l. és Ba. I. köt. 93. l. c).

165. [Massialot, Fr.]: *Le nouveau cuisinier royal et bourgeois*... nouv. éd. Amsterdam, 1734. Comp. in 8°, 5 köt. bk.
Szerzôt ld. Ba. III, köt. 496. l. f).

166. Massuet, Pierre: *Histoire des rois de Pologne*... nouv. éd. corr. aug. Amsterdam, 1734. L'Honoré, in 8°, 5 köt. bk.

1735.

167. Desfontaines, Pierre-François Guyot: *Histoire des revolutions de Pologne*... Amsterdam, 1735. L'Honoré, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzôt (1685—1745) ld. B. u. X. köt. 498. l.

1736.

168. *Histoire de la constitution Unigenitus, en ce qui regarde la Congrégation de Saint-Maur*... Utrecht, 1736. Comp. in 8°, 1 köt. bk.
A névtelen mű a bulla ellen foglalt állást.

169. Rollin, Charles: *De la maniere d'enseigner et d'étudier les belles-lettres*... nouv. éd. rev. aug. Amsterdam, 1736. Comp. in 8°, 4 köt. perg.
A kiváló nevelő szerzôt (1661—1741) ld. B. u. XXXVI. köt. 372. l.

1737.

170. La Chapelle, Armand Boisbeleau de: *Lettres d'un théologien réformé à un gentilhomme luthérien*... nouv. éd. rev. corr. aug. Amsterdam, 1737. Chatelain, in 8°, 2 köt. bk.
A szerző neves prot. teologus (1676—1746), ld. B. u. XXII. köt. 352. l.

171. Lafiteau, Pierre-François: *Histoire de la constitution Unigenitus*... Avignon, 1737. Labaye, in 4°, 1 köt. bk.
Első kiadás Paris, 1735. Szerzôt (1685—1764) ld. B. u. XXII. köt. 488. l.

172. [La Touche de]: *L'art de bien parler françois*... 4e éd. Amsterdam, 1737. Wetstein, in 8°, 1 köt. pk.
Szerzôt (XVII. sz.) ld. Ba. I. köt. 285. l. f). Első kiad. Amsterdam, 1696.

*175. Vauban, Sébastien le Prestre de: *De l'attaque et de la défense*... La Haye, 1737. — in 4°, 1 köt.
Szerzôt (1635—1707) ld. B. u. XLIII. köt. l. l.

1738.

174. *Bibliothèque de campagne*... Tome 7e. La Haye, 1738. Neaulme, in 8°, 1 köt. bk.
Névtelenül megjelent vers- és elbeszélésgyűjtemény.

175. Bossuet, Jacques-Benigne: *Discours sur l'histoire universelle*... 15e éd. fig. Amsterdam, 1738. L'Honoré, in 8°, 4 köt. bk.
Első kiadás Paris, 1681. Ld. Br. I. köt. 1134. l.

176. Bourdaloue (Louis): *Pensées sur divers sujets de religion et de morale*... Bruxelles, 1758. Comp, in 8°, 2 köt. bk.
Szerzőt (1652—1704) ld. B. u. V. köt. 295. l.
- *177. Cervantes de Saavedra, Miguel: *Histoire de l'admirable Don Quichotte*... Lyon, 1758. — in 8°, 5 köt.
178. [Lenfant, Jacques]: *Histoire de la papesse Jeanne fidèlement tirée de la dissertation latine de M. de Spanheim*... nouv. éd. fig. La Haye, 1758. Scheurler, in 8°, 1 köt. bk.
Első kiadás 1694. Szerzőt (1661—1728) ld. Ba. II. köt. 705. l. d).
179. [Pascal, Blaise]: álnév: Louis de Montalte: *Les Provinciales*... nouv. éd. Cologne, 1758. Schouten, in 8°, 1 köt. bk.
Az első álnévvel megjelent kiadás Cologne, 1657. Ld. Br. IV. köt. 395. l.
180. Tilladet, Jean-Marie de la Marque de: *Dissertations sur differents sujets*... Florence, 1758. k. n. in 8°, 2 köt.
A szerzőt (1650—1715) ld. B. u. XLI. köt. 542. l. Első kiadás Paris, 1712. A munka magában foglalja Pierre-Daniel Huet avranchi érsek (1650—1721) értekezéseit. Ld. B. u. XX. köt. 101. l.

1759.

181. [Bougeant, Guillaume-Hyacinthe]: *Amusement philosophique sur le langage des bêtes*... La Haye, 1759. Van Dole, in 12°, 1 köt. pk.
A szerzőt (1690—1745) ld. Ba. I. köt. 156. l. d). A mű indiai mese átdolgozása.
182. [Brenner, l'abbé]: *Histoire des révolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*... La Haye, 1759. Neaulme, in 4°, 2 köt. bk.
A kiadó Prosper Marchand (1675—1756). Ld. Ba. II. köt. 765. l. e). Ismertetését ld. Kont.: *Bibl. fr. de la Hongrie*. 42. l.
183. [Chesnaye des Bois, Aubert de la]: *Lettre à madame la comtesse D****... La Haye, 1759. Van Dole, in 12°, 1 köt.
A szerzőt (1699—1784) ld. Ba. II. köt. 1090. l. c). A mű kritika Bougeant munkájára ld. 181. sz.

1740.

184. Fénelon, François Salignac de la Motte: *Les aventures de Télémaque*... nouv. éd. corr. et enrichie de belles remarques allemandes par Joseph Antoine d'Ehrenreich. h. n. 1740. Wohler, in 8°, 1 köt. félperg.
185. [Fourquevaux, Jean-Baptiste-Raimond Pavie de]: *Catéchisme historique et dogmatique*... La Haye, 1740. Soc. in 8°, 2 köt. pk.
A janzenista szellemű mű szerzőjét (1695—1768) ld. Bd. I. köt. 532. l. f). Első kiadás 1729.
186. Pomai, François: *Le grand dictionnaire royal*... 7e éd. Cologne, et Francfort, 1740. Servais-Noethen, in 8°, 1 köt. bk.

Francia-latin-német szótár. A szerzője jezsuita szerzetes a XVIII. században.

187. Rondeau, Pierre: *Nouveau dictionnaire françois-allemand*... nouv éd. rev. corr. et aug. Leipzig et Francfort, 1740. k. n. in 4°, 2 köt. bk.

1741.

188. Allen, John: *Abregé de toute la médecine pratique*... [IIIe éd.] Paris, 1741, Huart, in 8°, 7 köt. bk.
Angol eredetiből fordította Jean Devaux (1649—1729) átdolgozta Boudon, neves XVIII. századi francia orvos. Ld. Ba. I. köt. 273. l. c).
189. Marsigli, Louis Ferdinand: *La Hongrie et le Danube en XXXI. cartes*... Avec une préface par M. Brusen de la Martinière. La Haye, 1741. Comp. in fol., 1 köt. bk.
A szerző (1658—1750) *Danubius pannonico-mysicus*... (La Haye, 1726. 6 köt.) c. művének kivonata. Ld. Br. III. köt. 1474. l. és Kont: *Bibl. fr. de la Hongrie*. 45. l.
190. Rantzow, Georges-Louis Albert de: *Mémoires*... Amsterdam, 1741. Mortier, in 8°, 1 köt. pk.
Egy fiatal lengyel főnemes regényes önéletrajza.
191. Stackhouse, Thomas: *Le sens litteral de l'écriture sainte defendu*... Traduit de l'anglois [par Pierre Chais] La Haye, 1741. k. n. in 8°, 5 köt. bk.
A szerzőt (1680—1752) és fordítót (1701—1785) ld. Ba. IV. köt. 464. l. d).

1742.

- *192. *Lettres d'un Franc-Maçon à Mr Vaux, conseiller d. l. m. royal, le Roy de Pologne*... Francfort, 1742. in. 8°, 1 köt.
195. Menantes: *Lettres choisies des meilleurs et des plus nouveaux auteurs françois*... Traduites en allemand. Strasbourg, 1742. Stein, in 12°, 1 köt. bk.

1743.

194. *Histoire de la grande crise de l'Europe, ou des suites de la pragmatique sanction*... Traduite de l'anglois, Londres, 1745. Nurse, in 8°, 1 köt. pk.
195. *Le système politique de la Grande-Bretagne... pour servir de suite à l'Histoire de la grande crise*... La Haye, 1745. Scheurler, in 8°, 1 köt. pk.
Ld. a megelőzőt.

1744.

196. Lenglet Du Fresnoy, Nicolas: *Tablettes chronologiques de l'histoire universelle*... Paris, 1744, De Bure, in 8°, 2 köt. bk.
Szerzőt (1674—1755) ld. B. u. XXIV. köt. 118. l.

1745.

197. Pichon, Jean: *L'esprit de Jésus-Christ et de l'Eglise sur la frequente communion*... Paris, 1745. Guerin, in 8°, 1 köt. bk.
Felület Arnould művere. Szerzőjét (1683—1751) ld. B. u. XXXIII. köt. 199. l.
- *198. [Pisant, Louis]: *Sentimens d'une âme pénitente sur le psaume Misere mei Deus*... Paris, 1745. — in 12°, 1 köt.
A szerzőt (1646—1726) ld. Ba. IV. köt. 468. l. d).

1746.

199. Bossuet, Jacques-Benigne: *Lettres spirituelles*... Paris, 1746. Desaint, in 8°, 1 köt. pk.
A mű kiadója D. Cathelinot bencés szerzetes. Ld. Br. I. köt. 1159. l.
200. [Honoré de Sainte-Marie]: *Observations sur l'histoire ecclesiastique de M. l'abbé Fleury*... Bruxelles-Venise, 1746. Bassaglia-Tavernin, in 8°, 1 köt. pk.
A szerző flamand karmelita szerzetes.
201. Badouin de Houst: *La mauvaise foi de M. l'abbé Fleury*... Bruxelles-Venise, 1746. Bassaglia-Tavernin, in 8°, 1 köt. pk.
A szerző flamand ágostonrendi szerzetes. A mű a 200. sz. művel együtt jelent meg.
202. [Lantéaume]: *Observations théologiques, historiques, critiques sur l'Histoire Ecclésiastique de feu M. l'abbé Fleury*... Bruxelles-Venise, 1746. Bassaglia-Tavernin, in 8°, 2 köt. pk.
A szerzője jezsuita szerzetes. Első kiadás Avignon, 1736.
- *203. Quintinie, Jean de la: *Instructions pour les jardins*... Paris, 1746. — in 4°, 2 köt.
A szerzőt (1627—1688) ld. B. u. XXXIV. köt. 665. l.

1747.

204. [Griffet, Henri]: *L'année du chrétien*... Paris, 1747. Guerin, in 12°, 2 köt. bk.
A munka az év minden napjára szánt jámbor olvasmányokat tartalmaz. Szerzőjét (1698—1771) ld. Ba. I. köt. 201. l. a). Első kiadás. A teljes sorozat 18 köt., ld. Br. I. köt. 299. l.

1749.

205. Duverney, Joseph-Guichard: *L'art de disséquer methodiquement les muscles*... Paris, 1749. Delaguette, in 8°, 1 köt. bk.
A szerző neves anatómus (1648—1750). Ld. B. u. XII. köt. 174. l.
206. [Racine, Bonaventure]: *Abregée de l'histoire ecclesiastique*... Utrecht, 1749—1764. k. n. in 8°, 15. köt. bk.
A szerzőt (1708—1745) ld. Ba. I. köt. 24. l. f). A sorozat utolsó két kötete Troia d'Assigny abbé munkája. Első kiadás Paris, 1748—1756. 15. köt. ld. B. u. XXXV. köt. 49. l.

207. [Liszka, Miklós]: *Recueil de dialogues royaux...* Presbourg, 1749. Royer, in 8°, 1 köt. bk.
E mű az első rendszeres, magyarok számára írt francia nyelvkönyv. Részletesen ismerteti: Baranyai Z.: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon*. Bpest, 1920. 151. l.

1750.

208. Bourdaloue, Louis: *Sermons...* Paris, 1750. Comp. in 8°, 7 köt. bk.
A szerző arcképével díszített kiadás. A szerzőt ld. 89. sz.
209. [Buffon, George-Louis Leclerc]: *Histoire naturelle générale et particulière, avec la description du cabinet du roy...* 3e éd. 1750. Imp. roy. in 8°, 6 köt. bk.
A híres természettudós szerzőt (1707—1788) ld. B. u. VI. köt. 117. l.
210. *L'art de vérifier les dates des faits historiques...* par des religieux bénédictins de la Congr. de S Maur... Paris, 1750. Desprez-Cavalier, in 4°, 1 köt. bk.
Értékes mű. Első kiadás, ld. Br. I. köt. 515. l. A kiadás megkezdője Maur-François Dantine (1688—1746), ld. B. u. X. köt. 121. l.
211. Marigny, l'abbé Augier de: *Histoire des arabes...* Paris, 1750. Estienne, in 8°, 4 köt. pk.
A szerzőt (megh. 1762) ld. B. u. XXVI. köt. 656. l. Első kiadás.
212. Morenas, François: *Continuation de l'Histoire Ecclésiastique de M. l'abbé Fleury en abrégé...* Avignon, 1750—51. Delorme, in 12°, 10 köt. bk.
A szerzőt (1702—1774) ld. B. u. XXIX. köt. 295. l. A munkát hevesen támadta Dom Clémentet (ld. a 251. sz.).

1751.

215. Bellegarde, Jean-Baptiste Morvan de: *Les fables d'Esopé*. Traduction nouv. fig. Berlin, 1751. Gottlob, in 8°, 1 köt. perg.
Szerzőt ld. 66. sz.
- *214. *Testament politique et moral du prince Rákóczi...* Tome premier. La Haye, 1751. — in 8°, 1 köt.
A teljes mű két kötetből áll. Ld. Kont: *Bibl fr. de la Hongrie*, 45. l.
- *215. Tilliot, Jean-Benigne Lucotte du: *Mémoires pour servir à l'histoire de la fête des fous*. Genève, 1751. — in 8°, 1 köt.
Szerzőt (1668—1750) ld. B. u. XLI. köt. 548. l.

1752.

216. Vignerot, Jean: *Le maître italien...* nouv. éd. rev. corr. aug. Paris, 1752. Pissot, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt (szül. 1642) ld. B. u. XLIII. köt. 110. l.

1753.

217. *Abregé de la géographie pour les demoiselles de la congrégation de Notre-Dame de Presbourg.* Presbourg 1753. Landerer, in 8°, 1 köt. bk.
A pozsonyi francianyelvű leánynevelő intézet számára készült munka. Ismerteti Baranyai Z. i. m. 85. l.
- *218. Conti, Armand de Bourbon, prince de: *Les devoirs des grandes...* Claudiopoli, 1753. — in 8°, 1 köt.
Szerzőt (1629—1666) ld. B. u. IX. köt. 118. l. Első kiadás 1666.
219. Fénélon, François Salignac de la Motte: *Les aventures de Télémaque...* avec remarques... h. n. 1753. Barteley, in 8°, 1 köt. bk.
220. [Gueullette, Thomas-Simon]: *Les mille et un quart d'heure, contes tartares...* nouv. éd. Paris, 1753. k. n. in 8°, 1 köt. bk.
A szerző a keleti mesék ügyes utánczója (1685—1766). Ld. Ba. III. köt. 301. l. a).

1754.

221. Delasolle: *Mémoires de deux amis...* Londres, 1754. k. n. in 8°, 1 köt. félperg.
222. Nollet, Jean-Antoine: *Recherches sur les causes particuliers des phénomènes électriques.* nouv. éd. Paris, 1754. Guérin, in 8°, 1 köt. bk.
A neves fizikus szerzőt (1700—1770) ld. B. u. XXXI. köt. 14. l.
225. Pindare: *Les olympiques...* traduites en françois avec des remarques historiques... [par Louis-François de Sozzi], Paris, 1754. Guérin, in 8°, 1 köt. bk.
Fordítót (1706—1780) ld. B. u. XXXIX. köt. 730. l.
224. Leti, Grégoire: *La vie de l'empereur Charles V...* Traduite de l'italien... [par les filles de l'auteur] 4e partie. fig. Bruxelles, 1755. Grieck, in 8°, 1 köt. bk.
Ld. a 104. sz.

1755.

225. [Marsy, François-Marie de]: *Analyse raisonnée de Bayle...* Londres, 1755—1770. k. n. in 21°, 8 köt. bk.
A szerzőt (1714—1763) ld. B. u. XXVII. köt. 86. l. A 4 utolsó kötet szerzője Robinet. Ld. B. u. XXXVI. köt. 184. l.
226. Oxenstierna, Gabriel Thureson comte de: *Pensées sur divers sujets de morale...* nouv. éd. corr. aug. Francfort sur le Meyn. 1755. Varrentrapp, in 8°, 2 köt. bk.
A szerzőt (1641—1707) ld. B. u. XXXI. köt. 561. l.

1756.

227. [Alletz, Pons-Augustin]: *Dictionnaire théologique...* Paris, 1756. Didot, in 8°, 1 köt. fűz.
A szerzőt (1703—1785) ld. Ba. I. köt. 985. l. e).

228. Ellis, Jean: *Essai sur l'histoire naturelle...* traduit de l'anglois [par Allamand] La Haye, 1756. Hondt, in 4°, 1 vol. pk.
A szerző nevéhez fűződik a korállok valódi mibenlétének felfedezése a XVIII. században. Ld. B. u. XII. köt. 405. l. A fordítót ld. B. u. I. köt. 491. l. Első kiadás.
229. Haller, Albert de: *Deux mémoires sur le mouvement du sang...* Lausanne, 1756. Bousquet, in 8°, 1 köt. füz.
A híres anatomus szerzőt (1708—1777) ld. B. u. XVIII. köt. 372. l.
230. *Histoires tragiques et galantes...* fig. nouv. éd. 2e tome. La Haye, 1756. Scheurler, in 12°, 1 köt. félb.
Névtelenül megjelent elbeszélés-gyűjtemény.

1757.

231. [Clémencet, dom Charles] álnév: Eusébe Philalète: *Lettres a M. François Morenas...* Liège, 1757. Gramme, in 8°, 1 köt. bk.
A buzgó janzenista szerző (1705—1778) műve felelet Morenas *Continuation de l'Hist. Eccl. de M. l'abbé Fleury.* .. c. munkájára (212. sz.). Első kiadás Liège, 1755. A mű úgy szerepel, mint Racine *Abregée de l'hist eccl.* c. művének (ld. 206. sz.) 16. kötete. Ld. Qu. III. köt. 101. l. e).
232. Deidier, l'abbé: *Le parfait ingénieur françois...* nouv. éd. corr. aug. avec planches. Paris, 1757. Jombert, in 4°, 1 köt. pk.
Hadtudományi munka. Szerzője neves XVIII. századi matematikus. Ld. B. u. X. köt. 288. l.
- *233. Lafontaine, Jean de: *Fables choisies, mises en vers...* Dresde, 1757. — in 8°, 4 köt.
- *234. Marsollier, Jacques: *La vie de Saint François de Sales...* Paris, 1757. — in 8°, 2 köt.
A szerzőt (1647—1724) ld. B. u. XXVII. köt. 82. l. Első kiadás 1700.
- *235. Voltaire, François Marie Arouet: *Collection complète...* Genève, 1757. Cramer, in 8°, 11 köt.
Értéktelen kiadás. Ld. Br. V. köt. 1555. l.

1758.

236. Haller, Albert de: *Sur la formation du coeur...* Lausanne, 1758. Bousquet, in 8°, 2 köt. perg.
Szerzőt ld. 229. sz.

1759.

- *237. Carraccioli. Louis-Antoine de: *L'univers énigmatique...* Avignon, 1759. — in 8°.
A csillagásztani mű szerzőjét (1721—1805) ld. B. u. VI. köt. 645. l. Első kiadás.
238. [Duval, Valentin Jameray]: *Monnoies en or qui composent une des différentes parties du cabinet de S. M. l'Empereur...* Vienne, 1759. Trattner, in fol., 1 köt. bk.

Az értékes munka szerzőjét (1695—1775) ld. B. u. XII. köt. 156. l. Ritka példány. Ld. Br. III. köt. 1827. l. Ld. 292. sz.

259. *Guerre litteraire, ou choix de quelques pièces de M. de Vxxxxxxxx* [Voltaire], h. n. 1759. k. n. in 8°, 1 köt. pk.
Voltaire műveinek bírálata. Kiadója Lervèche vagy La Roche, ld. Qu. III. köt. 882. l. e) és Ba. II. köt. 585. l. b).
- *240. Lambert, Jean-Henri: *La perspective libre*... Zürich, 1759. — in 8°, 1 köt.
A geometriai mű szerzője neves tudós (1728—1777). Ld. B. u. XXIII. köt. 46. l. Első kiadás.
241. Locke, John: *De l'éducation*... traduit de l'anglois par M. Coste., 7e éd. rev. corr. Lausanne, 1759. Bousquet, in 8°, 2 köt. bk.
A híres angol filozófus művének fordítóját (1668—1747) ld. B. u. IX. köt. 309. l. Első kiadás 1698.
242. Rousseau, Jean-Jacques: *Oeuvres diverses*... nouv. éd. aug. Tome sec. Amsterdam, 1759. Comp. in 8°, 1 köt. bk.
A kiadásban megtaláljuk Rousseau leveleit D'Alambert-hez és az encyclopédistákhoz.

1760.

245. Fénelon, François Salignac de la Motté: *De l'éducation des filles*... Francfort, 1760, Bassompierre, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (1651—1715) ld. B. u. XIII. köt. 511. l.
244. [Fitz-James, François duc de]: *Mandement et instruction pastorale de Mgr. l'éveque de Soissons*... Paris, 1760. Desaint, in 8°, 7 köt. bk.
A szerzőt (1709—1764) ld. B. u. XIV. köt. 168. l.
245. [Frédéric II.]: *L'Art de la guerre*. Poème. Berlin, 1760. k. n. in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt ld. Ba. I. köt. 290. l. Értékes kiadás, ld. Br. II. köt. 1586. l.
246. [Frédéric II.]: *Oeuvres du philosophe de Sans-Souci*... Berlin, 1760. Neaulme, in 8°, 1 köt. bk. A megelőzővel egybekötve. Ld. 245. sz.

1761.

247. Home, François: *Les principes de l'agriculture*... traduit de l'anglois [par Marais]. Amsterdam, 1761. Comp. in 8°, 1 köt. pk.
A szerzőt és fordítót ld. Ba. III. köt. 1029. l. a).
248. Moser, Fridrich-Karl: *Idée d'un bon gouvernement politique*... traduction commentée de l'ouvrage allemand [par Verdier] Politicopolis, 1761. k. n. in 8°, 1 köt. bk.
Szerzője neves politikus (1725—1798) ld. Gr. E. 24. köt. 402. l. Fordítót ld. Ba. II. köt. 876. l. c).
249. Tissot, Simon-André: *Avis au peuple sur sa santé*... Lausanne, 1761. Zimmerli, in 8°, 1 köt. bk.
A szerző (1728—1826) neves orvos. Ld. B. u. XLI. köt. 592. l. A mű számos kiadást ért el. Jelen kiadás az ötödik.

1762.

250. Ballexserd, Jacques: *Dissertation sur l'éducation physique*... Paris, 1762. Vallat-La-Chapelle, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőjét (1726—1774) ld. B. u. II. köt. 680. l.
- *251. [Lacombe de Prézel, Honoré]: *Dictionnaire du citoyen, ou abrégé historique, théorique et pratique du commerce*... Amsterdam, 1762. — in 8°, 1 köt.
Szerzőt ld. Ba. I. köt. 972. l. d).
- *252. Lyonnet, Pierre: *Traité anatomique de la chenille*... La Haye, 1762. — in 4°, 1 köt.
Szerzőjét (1707—1789) ld. B. u. XXV. köt. 563. l. Első kiadás La Haye, 1760. Ld. Br. III. köt. 1254. l.
253. Restaut, Pierre: *Principes généraux... de la grammaire*... Paris, 1762. Lottin, in 8°, 1 köt. félperg.
A munka sokáig nagy népszerűségnek örvendett. Szerzőjét (1696—1764) ld. B. u. XXXV. köt. 461. l.
254. Rousseau, Jean-Jacques: *Émile ou de l'éducation*... Leipsick, 1762. Weidmann, in 8°, 4 köt. pk.
Első kiadása Amsterdam, 1762. Szerzőt (1712—1778) ld. B. u. XXXVI. köt. 611. l.
255. U. a. *Lettres de deux amants*... Lausanne, 1762. Chapuis, in 8°, 5 köt. füz.
A *Nouvelle Héloïse* e címmel megjelent második kiadása. Első kiadás Amsterdam, 1761.
256. U. a.: *Du contrat social*... Amsterdam, 1762. Rey, in 8°, 1 köt. füz.
Első kiadás.
257. [Roussel de Le Tour]: *Extraits des assertions*... Paris, 1762. Simon, in 8°, 1 köt. bk.
A mű a híres janzenista abbé társszerzőségével készült, jezsuita ellenes irányzattal. Szerzőt ld. Ba. II. köt. 405. l.
258. Valmont de Bomare, Jacques-Christophe: *Minéralogie*... 2 tomes Paris, 1762. Vincent, in 8°, 2 köt. pk.
A szerző neves természettudós (1731—1807), ld. B. u. XLII. köt. 515. l.

1765.

- *259. Bertrand, Elie: *Dictionnaire unioerselle des fossiles*... La Haye, 1765. — in 8°, 1 köt.
A szerző neves természettudós és régész (szül. 1712), ld. B. u. IV. köt. 185. l.
260. Brianville, Claude-Oronce, Finé de: *Histoire sacrée suivant le texte de lécriture*... Tyrnau, 1765. Coll. de comp. de Jésus, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (megh. 1675) ld. B. u. V. köt. 510. l. A munka a nagyszombati jezsuita konviktus használatára készült. Első kiadás. Ld. Baranyai Z. i. m. 72. l.

261. [Chanvalon, Jean-Baptiste Thibaut de]: *Voyage à la Martinique*... Paris, 1763, Bauche, in 4°, 1 köt. füz.
A népszerű útleírás szerzőjét (1725—1785) ld. B. u. VII. köt. 481. l. Első kiadás.
262. [De Prunay]: *Introduction à la grammaire des dames*... 5e éd. Berlin, 1763, Haude, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőjét ld. Ba. II. köt. 555. l. b). Német-francia nyelvkönyv.
263. *Exercices journaliers de piété à l'usage de l'auguste impératrice et sérénissime Reine de Hongrie et de Bohême*... Traduits du latin en français. Cologne, 1763, Vve Guillaume, in 8°, 1 köt. bk.
- *264. Robinet, Jean-Baptiste René: *De la nature*... Amsterdam, 1763. — in 8°, 2 köt.
A szerzőt (1735—1820) ld. B. u. XXXVI. köt. 184. l. Cáfolatát megírta Richard (510. sz.).

1764.

265. Rousseau, Jean-Jacques: ... *A Christophe de Beaumont, archevêque de Paris*... Amsterdam, 1763. Rey, in 8°, 1 köt. füz.
Védekezés az istentelenség vádja ellen.
266. Rousseau, Jean-Jacques: *Lettres écrites de la montagne*... Amsterdam, 1764. Rey, in 8°, 1 köt. pk.
A mű felelet Jean Robert Tronchin (1711—17795) művére. Ld. B. u. XLII. köt. 201. l.
267. Valmont de Bomare, Jacques-Christophe: *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*... Paris, 1764. Didot, in 8°, 5 köt. pk.
A szerzőt ld. 258. sz.

1765.

268. Astruc, Jean: *Traité des maladies des femmes*... Lyon, 1765. Libr. ass. in 8°, 5 köt. félb.
A neves orvos szerzőt (XVIII. sz. ld. B. u. II. köt. 343. l.)
269. Bossuet, Jacques-Benigne: *Discours sur l'histoire universelle a monseigneur le Dauphin*... nouv. éd. Paris, 1765. Brocas, in 8°, 2 köt. pk.
270. [Geiger, Mathias]: *Fêtes célébrées a Tyrnau*... Tyrnau, 1763. Coll. de comp. de Jésus, in 8°, 1 köt. sk.
A szerzőt (szül. 1720) ld. Szinnyei i. m. 3. köt. 1091. l. A francia-nyelvű iskoladráma színrekerült Nagyszombatban. Ld. Baranyai Z. i. m. 75. l. Első kiadás.
- *271. *Lettre de l'église métropolitaine d'Utrecht*... — 1765. — in 8°, 1 köt.
272. *Lettre de l'église de Liège*... Paris, 1765. Leonard, in 4°, 14 lev. 2 péld.
273. [Pluche, Noël-Antoine]: *Histoire du ciel*... nouv. éd. Paris, 1765. Estienne, in 8°, 2 köt. pk.
A csillagászat-tani-mythologikus mű szerzőjét (1688—1761) ld. Ba. II. köt. 475. l. a). Első kiadás Paris, 1739.

274. Prévost d'Exiles, Antoine-François: *Tableau de la vie ..* avec fig. Paris, 1765. Comp. in 8°, 2 köt. pk.
Szerzöt ld. 156. sz.

1766.

275. Colardeau, Charles-Pierre: *Lettre amoureuse d'Héloïse a Abailard.* nouv. éd. rev. corr. fig. Paris, 1766. Duchesne, in 8°, 1 köt. pk.
A szerzöt (1752—1776) ld. B. u. VIII. köt. 548. l.
276. Frisch, Johann-Leonhard: *Nouveau dictionnaire des passagers.* François-allemand et allemand-françois. Ed. rev. aug. [par Mauvillon]. Leipzig, 1766. Gleditschen, in 8°, 1 köt. bk.
Ld. B. u. XXVII. köt. 562. l.
277. Prévost d'Exiles, Antoine-François: *Elemens de politesse...* Strasbourg, 1766. König, in 8°, 1 köt. füz.
Szerzöt ld. 156. sz.
278. [Richer, François]: álnév: M** avocat au Parlement: *De l'autorité du clergé et du pouvoir du magistrat politique...* Amsterdam, 1766. Arkstée, in 8°, 2 köt. bk.
A szerzöt ld. Ba. I. köt. 322. l. d).

1767.

- *279. *Collection succinte des lois et constitutions établies par la Diète de Varsovie...* Leipzig, 1767. — in 12°, 1 köt.
280. [Linguet, Simon-Nicolas-Henri]: *Théorie des loix civiles...* Londres, 1767. k. n. in 8°, 1 köt. bk.
A jogfilozófiai munka szerzöjét (1756—1794) ld. Ba. IV. köt. 705. l. c).
281. *Mémoires composés par les plus célèbres jurisconsultes et théologiens de France...* h. n. 1767. k. n. in 4°, 99 lev.
XI. Kelemen bulláinak ismertetése.
282. [Paulian, Aimé-Henri]: *Dictionnaire de physique portatif.* 5e éd. avec fig. Avignon, 1767. Girard, in 8°, 2 köt. bk.
A szerzöt (1722—182) ld. Ba. I. köt. 965. l. b), Első kiadás 1758.
283. Racine, Jean de: *Abregé de l'hist. de Port-Royal.* Paris, 1767. Lottin, in 12°, 1 köt. bk.
A szerzöt (1659—1699) ld. Ba. I. köt. 22 l. f). Első nem teljes kiadás 1742.
284. Raulin, Joseph: *Traité des fleurs blanches...* Paris, 1767. Herissant, in 8°, 2 köt. bk.
A szerző neves orvos (1708—1784), ld. B. u. XXXV. köt. 255. l.

1768.

285. [Caille, Nicolas-Louis de la]: *Tables de logarithmes...* Paris, 1768. k. n. in 8°, 1 köt. bk.
A szerzöt (1713—1762) ld. Ba. IV. köt. 658. l. f).

286. Coste, Jean-François: *Traité pratique de la goutte*, 3e éd. aug. Paris, 1768. Herissant, in 8°, 1 köt. pk.
A szerző neves katonarvos (1711—1819), ld. B. u. IX. köt. 311. l.
287. [Dulague, Vincent-François Jean Noel]: *Leçons de navigation...* Rouen, 1768, Besongne, in 8°, 1 köt. pk.
Szerzőt (1729—1805) ld. Ba. II. köt. 1075. l. c). Első kiadás.
288. *Les écarts de la jeunesse... Histoire morale...* Amsterdam, 1768. k. n. in 8°, 1 köt. félpérg.
- *289. Montesquieu, Charles Secondat baron de: *De l'esprit des lois...* Londres, 1768. — in 8°, 4 köt.

1769.

- *290. Bartoli, Daniel: *L'homme de lettres...* traduit de l'italien par le P. Timothé de Livoy, Paris, 1769. — in 4°, 1 köt.
Szerzőt (1608—1685) ld. B. u. III. köt. 198. l. Fordítót (1715—1777) ld. B. u. XXIV. köt. 628. l.
291. [Boissy, Charles Desprez de]: *Lettres de M. Desp. de B* avocat en parlement sur les spectacles...* Paris, 1769. Butard, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt (1730—1787) ld. Ba. II. köt. 1184. l. e). Első kiadás 1756.
292. [Duval, Valentin Jamerav]: *Catalogue des monnoies en argent...* nouv. éd. corr. aug. Vienne, 1769. Trattner, in fol., 1 köt. bk.
Ld. 258. sz.
293. Ibrahim, effendi: *Traité de la tactique, ou méthode artificielle pour l'ordonnance des troupes...* Traduit du turc... Vienne, 1769. Trattner, in 8°, 1 köt. bk.
294. Young, Edward: *Les nuits...* trad. du l'anglois par M. Le Tourneur. nouv. éd. corr. aug. Paris, 1769. Lejay, in 8°, 2 köt. félb.
Szerzőt (1685—1765) ld. Gr. E. 31. köt. 1287. l. Fordítót (1736—1788) ld. u. o. 245. l.
- *295. Montesquieu, Charles Secondat baron de: *Lettres persanes...* Amsterdam, 1769. — in 8°, 1 köt.

1770.

296. Choffin, David-Etienne: *Nouveau dictionnaire du voyageur .. françois-allemand-latin...* Frankfurt, 1770. Brönnner in 8°, 1 köt. bk.
A neves filológus szerzőt (1703—1775) ld. B. u. VIII. köt. 175. l.
297. Cörver, Jean-Nep.: *Politique chrétienne à l'usage des jeunes princes...* Vienne, 1770. Schulz in 8°, 1 köt. bk.
A pedagógiai mű szerzője magyarországi születésű kegyesrendi szerzetes (1715—1775), ld. Szinnyi i. m. II. köt. 120. l.
298. Marquet, François-Nicolas: *Traité de l'apoplexie...* Paris, 1770. Costard, in 8°, 1 köt. pk.
A szerző neves orvos (szül. 1687), ld. B. u. XXVII. köt. 52. l.
299. Massillon, Jean-Baptiste: *Sermons...* Paris, 1770, Hérisant-Estienne, in 8°, 15 köt. bk.

A szerző oratoriánus szerzetes (1665—1742), ld. D. Th. C. X. 1. köt. 258. I. Első teljes kiadás 1745—49.

1771.

300. Diessbach, Nicolas-Joseph-Albert: *Le chrétien catholique...* Turin, 1771, Fontana, in 8°, 3 köt. pk.
A mű Rousseau filozófiájának bírálata. Első kiadás.
301. [Dorat, Claude-Joseph]: *Les sacrifices de l'amour...* Paris, 1771. Delalain, in 8°, 2 köt. pk.
Szerzőt (1754—1780) ld. Ba. IV. köt. 405. l. c). Levélformában írt regény.
302. [Gaudet, François-Charles]: *La bibliothèque des petits maitres...* Palais Royal, 1771. Lolo, in 12°, 1 köt. bk.
Szerzőt ld. Ba. I. köt. 414. l. f). Első kiadás 1741.
- *303. Lenglet Dufresnoy, Nicolas: *Géographie pour l'instruction de la jeunesse...* Vienne, 1771. — in 8°, 1 köt.
Szerzőt (1674—1755) ld. B. u. XXIV. köt. 118. l.
- *304. [Dumay, Joseph-Adolphe]: *Lettres de M. l'abbé de** exprofesseur en hébreu...* Rome, 1771. — in 8°, 1 köt.
A szerző műve Benjamin Kennicott angol származású héber nyelvtudósnak szól (1718—1785), ki lefordította az Ószövetséget. Ld. Ba. II. köt. 1257. l. f).
305. Nollet, Jean-Antoine: *Essai sur l'électricité...* 5e éd. Paris, 1771. Durand, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt ld. 222. sz.

1772.

306. [Bougainville, Louis-Antoine de]: *Voyage autour du monde...* nouv. éd. aug. Neuchatel, 1772. Soc. typ. in 8°, 2 köt. pk.
A szerzőt (1729—1811) ld. Ba. IV. köt. 1601. l. e).
307. Fabricy, Gabriel: *Des titres primitifs de la révélation...* Rome, 1772. Durand, in 8°, 2 köt. perg.
A szerzőt (1725—1800) ld. B. u. XIII. köt. 505. l.
308. [Goulin, Jean]: *Vocabulaire françois, ou abrégé du dictionnaire de l'academie françoise,...* Paris 1772. Vve Regnard, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt (1728—1799) ld. Ba. IV. köt. 1044. l. a). Első kiadás 1771.
309. [Mercier, Sébastien]: *L'an deux-quatre cent quarante...* Neuchatel, 1772. k. n. in 8°, 1 köt. bk.
Az utópia szerzőjét ld. Ba. I. köt. 161. l. d). Első kiadás 1770.

1773.

310. Richard, Charles-Louis: *La nature en contraste avec la religion...* Paris, 1773. Pyre, in 8°, 1 köt. bk.
A szerző neves hitvédő (1711—1794) ld. B. u. XXXV. köt. 586. l. munkája, felelet Robinet *De la nature* c. művére (264. sz.).

1774.

311. Bergier, Nicolas-Sylvestre: *L'origine des Dieux du paganisme...* nouv. éd. rev. aug. Paris, 1774. Humblot, in 8°, 2 köt. bk.
Szerzőt (1718—1767) ld. B. u. IV. köt. 22. l.
312. Gardane, Joseph-Jacques: *Recherches pratiques...* Paris, 1774. Didot, in 8°, 1 köt. félb.
A szerző neves XVIII. századi orvos, ld. B. u. XV. köt. 562. l.
315. Lavoisier, Antoine-Laurent: *Opuscules physiques et chimiques...* Paris, 1774. Durand, in 8°, 1 köt. füz.
A szerzőt (1745—1794) ld. B. u. XXIII. köt. 414. l.
314. Nollet, Jean-Antoine: *Lettres sur l'électricité...* nouv. éd. avec fig. Paris, 1774. Durand, in 8°, 3 köt. bk.
Ld. 222. sz.

1775.

- *315. *Fausseté des miracles des deux Testaments...* Londres, 1775. — in 12°, 1 köt.
316. Jacques de Malzet, Louis-Sebastien: *Précis de l'électricité...* Vienne, 1775. Trattner, in 8°, 1 köt. füz.
A szerzőt (1715—1800) ld. B. u. XX. köt. 511. l.
317. [Renaud de la Grellaye]: *Les tableaux de la nature par M**** Amsterdam, 1775, Duchesne, in 8°, 1 köt. félb.
Szerzőt ld. Ba. IV. köt. 665. l. a).
318. Richard, Charles-Louis: *L'accord des loix divines, ecclésiastiques et civiles...* Paris, 1776. Moutard, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt ld. 510. sz. A mű Huerne de La Mothe *L'Esprit* c. munkájára (1760) cáfolat.
319. U. a. *La défense de la religion...* Paris, 1775. Moutard, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt ld. 510. sz. A mű Holbach filozófiájának cáfolata.
320. Saint-Lo, Alexis de: *Examen et refutation des reflexions sur le prêt de commerce...* Vire, 1775, Chalmé, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzőt (megh. 1658) ld. B. u. XXXVII. köt. 555. l.

1776.

321. Neuville, Pierre-Charles Frey de: *Sermons.* Paris, 1776. Merigot, in 8°, 2 köt. bk.
A szerző neves jezsuita szónok (1692—1775), ld. B. u. XXX. köt. 551. l.
322. Montargon, Robert-François-Hyacinthe de: *Dictionnaire apostolique...* Paris, 1776. Lottin, in 8°, 14 köt. bk.
Szerzőt (1705—1770) ld. B. u. XXIX. köt. 40. l. Első kiadás 1752—58. Ld. Br. III. köt. 1847. l.
- *325. [Montazet, Antoine-Malvin de]: *Instruction pastorale...* Lyon, 1776. — in. 8°, 1 köt.

A szerzõt (1712—1788) ld. B. u. XXIX. köt. 46. l. A mû kiadója Bernard Lambert dominikánus szerzetes (1758—1815) ld. Ba. II. köt. 935. l. c).

1777.

- *524. [Carra, Jean-Louis]: *Histoire de la Moldavie et de la Valachie...* par. M. C... Jassy, 1777. — in 8°, 1 köt.
Szerzõt (1745—1795) ld. Ba. II. köt. 702. l. f). Elsõ kiadás.
525. [Duquesne, Armand-Bernard d'Icard]: *L'évangile médité.* nouv. éd. Paris, 1777, Jorry, in 8°, 12 köt. bk.
Szerzõt (megh. 1791) ld. B. u. XII. köt. 65. l. Elsõ kiadás Paris, 1775.
526. Gellert, Christian-Furchtegott: *Lettres familières* traduites de l'allemand par M. Huber, nouv. éd. aug. Leipzig, 1777. Weidmann, in 8°, 1 köt. pk.
A szerzõt neves német író (1715—1769), ld. B. u. XVI. köt. 125. l.
- *527. Helvétius, Claude-Adrien: *De l'esprit...* Londres, 1777. — in 8°, 2 köt.
Szerzõt (1715—1771) ld. B. u. XIX. köt. 86.
528. [Holbach, Paul-Henri Dietrich, baron de]: *Système de la nature.* Londres, 1777. k. n. in 8°, 1 köt. pk.
A neves filozófus szerzõt (1725—1789) ld. B. u. XIX. köt. 532. l. Elsõ kiadás 1770.
529. Marmontel, Jean-François: *Les Incas...* Francfort, 1777. Broenner, in 8°, 1 köt. bk.
A szerzõt (1725—1799) ld. B. u. XXVII. köt. 51. l.
530. *Vie et aventures...* traduite de l'anglois... Yverdon, 1777. k. n. in 8°, 1 köt. félsz. perg.
Névtelenül megjelent regényes önéletrajz.

1778.

531. *Abregée de la vie de la bienheureuse Angele Merici...* Rome, 1778. Salomoni, in 8°, 1 köt. perg.
532. *Le nécrologue des hommes célèbres de France...* tome 7e. Maestricht, 1178. Dufour, in 8°, 1 köt. pk.
Szerzõket ld. Ba. III. köt. 405. l. e). Teljes kiadás 1767—82.
535. Sacy, Claude-Louis-Michel de: *Histoire générale de Hongrie...* Paris, 1778. Demonville, in 8°, 2 köt. bk.
Szerzõt (1746—1790) ld. B. u. XXXVII. köt. 205. l. Elsõ kiadás. Ismerteti Kont i. m. 49. l.
534. Voltaire, François-Marie Arouet de: *Candide, ou l'optimisme...* éd. rev. corr. ornée de fig. gravées par Mr Daniel Chodowiecky. Berlin, 1778. Himbourg, in 8°, 1 köt. bk.
A neves illusztrátort (1726—1801) ld. G. E. 11. köt. 198. l.

1779.

- *355. De Lignac: *De l'homme et de la femme considérés physiquement dans l'état du mariage...* Lille, 1779. — in 8°, 3 köt.
Ld. Br. VI. köt. 395. l.
356. Lafontaine, Jean de: *Contes et nouvelles en vers...* Carlsrouhe, 1779. Schmieder, in 8°, 2 köt. pk.
357. U. a.: *Fables choisies mises en vers...* nouv. éd. avec un nouveau commentaire... [par M Coste]... Carlsrouhe, 1779. Schmieder, in 8°, 2 köt. pk.
Jó, jegyzetes kiadás, ld. Br. III. köt. 755. l.
358. [Mollet, Jean-Louis]: *Sophie, ou lettres de deux amies...* Genève, 1779. k. n. in 8°, 1 köt. pk.
Szerzõt (1728—1779) ld. Qu. I. köt. 758. l. c).
359. Poncelet, Polycarpe: *Histoire naturelle du froment...* éd. fig. Paris, 1779. Desprez, in 8°, 1 köt. füz.
A szerzõt (1720—1780) ld. N. L. I. 6. köt. 1004. l.
340. Trembley, Abraham: *Istruções d'un pere a ses enfans..* Neuchatel, 1779. Fauche, in 8°, 2 köt. bk.
341. [Yvon, l'abbé]: *Histoire phil. de la religion...* Tome sec. Liège, 1779. Plomteux, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzõt (1720—1790) ld. Ba. II. köt. 325. l. e).

1780.

342. Bergier, Nicolas-Sylvestre: *Traité historique et dogmatique de la vraie religion...* Paris, 1780. Moutard, in 8°, 12 köt. bk.
A szerzõ a XVIII. századi filozófia legismertebb cáfolói közé tartozik (ld. 311. sz.).
343. Koestlin, Charles-Henri: *Lettres sur l'histoire naturelle de l'isle d'Elbe...* Vienne, 1780. Kraus, in 8°, 1 köt. füz.
344. Robertson, William: *L'histoire de l'Amerique... traduite de l'anglois* [par M. A. Eidous]. Tome sec. Maestricht, 1780. Dufour, in 8°, 1 köt. pk.
Szerzõt (1721—1795) ld. Gr. E. 28. köt. 748. l. Fordítót ld. Ba. II. köt. 678. l. f). Elsõ kiadás 1777.

1781.

345. [Arnauld, Antoine]: *La perpétuité de la foi de l'Eglise catholique... défendue contre le ministre Claude...* Paris, 1781—82. D'Arnay, in 4°, 7 köt. bk.
A kat. hitvédõ mű egyes részei Nicole-tól valók, ld. Ba. III. köt. 855. l. e). Elsõ kiadás 1669.
346. Bona, Jean: *Ferventes aspirations à Dieu...* traduites du latin en françois... Besançon, 1781, Bertrand, in 12°, 1 köt. bk.
A szerzõ híres aszkétikus (1609—1674) ld. B. u. IV. köt. 655. l.
347. [Chaudon, Louis Mayeul]: *Antidictionnaire philosophique...* IV. ed. rev. corr. Paris, 1781. Bastien, in 8°, 2. köt.

Szerzôt (1757—1817) ld. Ba. I. köt. 210. l. d). A mű cáfolat Voltaire filozófiájára. Első kiadás, Paris, 1767.

- *348. Neuillan: *Manuelle pratique ou l'on traite des differentes manières pour faire toutes sortes de vins...* Montargis, 1781 — in 8°, 1 köt.
349. [Pey]: *De l'autorité des deux puissances...* Strasbourg, 1781. Lemarié, in 8°, 3 köt. bk.
Szerzôt ld. Ba. I. köt. 322. l. b). A mű felelet Burigny munkájára (ld. 121. és 351. sz.)
350. *Sermons nouveaux et choisis... recueillis par un prêtre de la Cong. de la Mission.* Mons, 1781. Hoyois, in 8°, 7köt.bk.

1782.

351. [Burigny, Jean Levesque de]: *Traité de l'autorité du pape...* par M. L*** de B*** sec. ed rev. corr. aug. par M*** [Duclaux Pierre, Chiniac de la Bastide] Vienne, 1782, Groeffer, in 8°, 3 köt. bk.
1722. júl. 29-én indexre tett mű. Első kiadás 1720. Ld. 121. sz.
352. Daubenton, Louis-Jean Marie: *Instruction pour les bergers...* Paris, 1782, Pierres, in 8°, 1 köt. füz.
A szerző híres természettudós (1716—1799) ld. B. u. X. köt. 161 l.
353. *Lettres de notre saint pere le pape [Pie VI.] et de sa majesté l'empereur [Joseph II] suivies des remonstrances du cardinal archevêque de Strigonie, primat de Hongrie [Joseph Batthyany]* en latin et en françois. Rome, 1782. k. n. in 8°, 1 köt. pk.
Ld. Szinnyei: i. m. I. köt. 697. l. és Kont: i. m. 50. l.
354. [Martinière, Françoise-Albine Pusin de La]: *Les aveux d'une jolie femme...* Bruxelles, 1782, Vve Duchesne, in 8°, 1 köt. pk.
Szerzôt ld. Ba. I. köt. 356. l. b)

1785.

355. *Actes du synode tenu a Toulouse...* Toulouse, 1785, Pijon, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzője ismeretlen.
356. Fénelon, François Salignac de la Motte: *Les aventures de Télémaque...* Ulm-Franckfort, 1785, Wohler, in 8°, 1 köt. bk.
Német jegyzetes kiadás.
357. [Fuchs]: *Méthode abrégée d'étudier le religion par principes et d'en démontrer la vérité...* Strasbourg, 1785. Levrault, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzôt ld. Ba. III. köt. 290. l. b)
358. *Le voyageur américain...* traduit de l'anglois [par Alexandre Clunil] aug. [par Joseph Mandrillon] Amsterdam, 1785, Schuring, in 8°, 1 köt. pk.
Az angol eredeti megjelent névtelenül 1769-ben. A kiadót (1743—94) ld. Ba. IV. köt. 1105. l. c)

1784.

359. Bourdaloue, Louis: *Sermons...* nouv. ed. rev. corr. Liège, 1784, Bassompierre, in 8°, 15. köt. fv.
Szerzőt (1632—1704) ld. B. u. V. köt. 293. l.
360. Spallanzani, Lazare: *Experiences sur la digestion...* par Jean Senebier. nouv. ed. Genève, 1784, Chirol, in 8°, 1 köt. füz.
Az olasz természettudós szerzőt (1729—1799) ld. B. u. XL. köt. 7. l.
Kiadót (1742—1809) ld. B. u. XXXIX. köt. 60. l.

1785.

361. Genlis, Stéphanie Félicité Ducrest de Saint-Aubin: *Catéchisme de morale...* Dresde, 1785, Walther, in 12°, 1 köt. bk.
Szerzőt (1776—1830) ld. B. u. XVI. köt. 168. l.
362. *Variétés historiques pour servir à la lecture amusante...* Augsbourg, 1785, Vve Klett, in 8°, 1 köt. bk.

1786.

365. *Les soirées de quelques religieuses d l'abbaye de**** Genève, 1786. Pellet, in 8°, 1 köt. pk.
Névtelen keretes elbeszélés.

1787.

364. [Feller, François-Xavier de]: *Recueil des représentations protestations et reclamations...* h. n. 1787. Imp. des Nat. in 8°, 5 köt. bk.
II. József németalföldi reformjai ellen támadás. Szerzőjét (1735—1802) ld. Ba. IV. köt. 108. l. f)
365. Fénelon, François Salignac de la Motte: *Les aventures de Télémaque...* Leyde, 1787, Wetstein, in 8°, 1 köt. füz.
Hibás kiadás ld. Br. II. köt. 1215. l.

1788.

366. Pascal, Blaise: *Pensées sur la religion...* Milan, 1788. k. n. in 8°, 1 köt. pk.

1789.

- *367. [Fekete de Galantha, Jean le comte]: *La solitude sans chagrin...* Lausanne, 1789, — in 8°, 2 köt.
A mű a „*Mes rapsodies*“ második kiadása. Szerzőjét (megh. 1803.) ld. Ba. IV. köt. 520. l. a) Első kiadás 1781, ismerteti Kont: i. m. 49. l.
- *368. Zimmermann, Henri: *Voyage dans la terre de Bari en Bouille...* Paris, 1789, — in 8°, 1 köt.
A szerző ismert XVIII. századi utazó, ld. B. u. XLV. köt. 533. l.

1790.

369. Born, Ignace baron de: *Catalogue de la collection des fossiles*. . Vienne, 1790, Alberti, in 8°, 2 köt. pk.
A magyar származású neves természettudós szerzőt (1742—1791) ld. B. u. V. köt. 95. l.
370. *Traité élémentaire ou principes de religion opposés aux principes d'incrédulité*... par un ecclésiastique de Vienne... Vienne, 1790, Baumeister, in 8°, 1 köt. bk.
Névtelenül megjelent hitvédő munka. Jelen példány utolsó lapján a következő kézzel írt bejegyzés olvasható: „L'auteur de cet ouvrage est le Pere Aubrai exjésuite qui a écrit la 1ère apologie pour les jesuites a Paris et qui se trouve actuellement a Vienne.“

1791.

- *371. Marsillac: *La vie de Guillaume Penn*... Paris, 1791 — in 8°, 2 köt. A quakerek szervezőjének élete (1644—1718), ld. Gr. E. 26. köt. 298. l.
372. Chilleau, Jean-Baptiste: *Avertissement de... au clergé et aux fidèles*... Chalon-sur-Saône 1791, k. n. in 8°, 10. lev.

1792.

375. Louis XVI.: *Testament*... h. n. 1792. k. n. in 8°, 2. lev.
XVI. Lajos 1792. dec. 25-én kelt végrendelete.
374. *Planches relatives au réglement concernant l'exercice et les manoeuvres de l'infanterie*... Paris, 1792. Firmin Didot. in 8°, 1 köt. füz.

1793.

375. [La Luzerne, César Guillaume de]: *Instruction pastorale*... nouv. ed. h. n. 1793. k. n. in 8°, 1 köt. füz.
A szerzőt (1758—1821) ld. B. u. XXII. köt. 661 l. Első kiadás Paris, 1786.
376. *Réglement concernant l'exercice et les manoeuvres de l'infanterie*... Lille, 1793. Deboubers, in 8°, 1 köt. füz.

1794.

377. Dumouriez, Charles-François: *Mémoires*... Hambourg, 1794 k. n. in 8°, 1 köt. füz.
A szerzőt (1759—1825) ld. B. u. XI. köt. 545. l.
378. Hesmivy d'Auribeau, Pierre: *Mémoires pour servir à l'histoire de la persécution française*... Rome, 1794, Perego-Salvioni, in 8°, 2 köt. félb.
Szerzőt ld. B. u. XIX. köt. 374. l.
379. Lenzburg, Bernard-Emmanuel de: *Mandement*... Fribourg en Suisse 1794. k. n. in 8°, 12. lev.
A lausanne-i püspök körlevele.

1796.

380. D'Odet d'Orsonnes, Jean-Baptiste: *Lettre pastorale*... Fribourg en Suisse. 1796. Piller, in 8°, 10. lev.
381. Schaller, Pierre-Joseph Gautier de: *Mandement*... Fribourg en Suisse, 1796, k. n. in 8°, 2. lev.

1797.

382. Bertin, Antoine: *Oeuvres*. nouv. ed. corr. aug. Angers, 1797. Mame, in 8°, 2 köt. félb.
Szerzőt (1752—90) ld. B. u. IV. köt. 158 l.

1798.

385. [Arthus (?)] *Benjamin ou reconnoissance de Joseph*... Edembourg, 1798, Siess, in 8°, 1 köt. sk.
Jezsuita dráma, melyet a soproni jezsuita internátusban a nemes ifjak adtak elő. Nyomtatott ajánlása: „à François Zichy, évêque de Raab. A mű szerzője Arthus vagy Arthuys jézustársasági atya. Első kiadása Paris, 1749. Ld. Ba. I. köt. 398. l. c)

1799.

384. Boileau Despréaux, Nicolas: *Oeuvres*... Ed. ster. Paris, an VII. Didot in 12°, 2 köt. p. k.
Szerzőt (1656—1711.) ld. B. u. IV. köt. 565. l.
385. Rousseau, Jean-Baptiste: *Oeuvres choisies*... Paris, an VII. Didot. in 12°, 2 köt. fűz.
A szerző korában ismert lyrikus (1670—1741.) ld. B. u. XXXVI. köt. 608. l. Első kiadás 1712.

1800.

- 386 [Koenig, Adam]: *Dictionnaire françois allemand et allemand-françois*... 4 tonnes 6e ed. corr. aug. par Jean Charles Thibault Laveux Cologne, 1800, Haas, in 8°, 5 köt. bk.
387. Proyart, Lievain-Bonaventure: *Louis XVI. détrôné*... Londres 1800 k. n. in 8°, 1 köt. fűz.
A szerzőt (1745—1808) ld. B. u. XXXIV. köt. 424. l. Első kiadás.

1801.

388. *Actes du second concile national de France tenu l'an 1801 de J. C.*... Paris, an 9, Libr. chr. in 8°, 3 köt. bk.
389. Duquesne, Arnaud-Bernard d'Icard: *L'année apostolique ou méditations*... 2e tome. Toulouse, 1801, Fages, in 8°, 1 köt.
Szerzőt ld. 325 sz.

1802.

390. Chaptal, Jean Antoine: *L'art de faire les vins...* éd. or. Paris, an X. Delalain, in 8°, 1 köt. fűz.
Szerzőt (1756—1832) ld. B. u. VII. köt. 498 l.
391. u. a.: *Traité sur la culture de la vigne...* IIe ed. fig. Paris, An X. Delalain, in 8°, 2 köt. fűz.
Ld. megelőzőt.
392. Haas, Johann-Gottfried: *Nouveau dictionnaire manuel françois-allemand, et allemand françois destiné à l'usage des écoles...* Leipzig, 1802, Schumann, in 8°, 2 köt. félb.

1805.

393. Salazar, François de: *Les principes de la sagesse...* traduites de l'espagnol... nouv. ed. Vienne, 1805. Schmidt, in 12°, 1 köt. bk.
Az elmékedések szerzője XVII. századi spanyol jezsuita. Fordítója ismeretlen.

1804.

394. [Serieys, Antoine]: *Dictionnaire généalogique, historique et critique de l'Écriture Sainte* par l'abbé*** ed. rev. corr. publiée par M. l'abbé Sicard. Paris, 1804, Bertrandet, in 8°, 1 köt. fűz.
A szerzőt (1755—1819) ld. Ba. I. köt. 974. l. e) Kiadót (1772—1822) ld. B. u. XXXIX. köt. 283. l.

1806.

- *395. *Catéchisme à l'usage de toutes les églises de l'empire français...* Paris, 1806, — in 8°, 1 köt.

1808.

- *396. Napoleon I., Bonaparte: *Code...* nouv. éd. Dessau, 1808, Voss, in 8°, 1 köt.

1810.

397. [Mallet, Georges]: *Lettres sur la route de Genève à Milan par le Simplon...* Paris, 1810, Paschoud, in 12°, 1 köt. félb.
Szerzőjét ld. Ba. II. köt. 1297. l. f)
398. Fénélon, François Salignac de La Motte: *Oeuvres complètes.* Paris, 1810, Méquignon, in 8°, 10 köt. fv.
A szerző arcképével díszített kiadás.

1811.

399. u. a.: *Les aventures de Télémaque...* Wien, 1811, Tendler, in 8°, 1 köt. félb.
Német jegyzetekkel ellátott kiadás.

1814.

400. Voltaire, François-Marie Arouet de: *La Pucelle*. ed. ster. Paris, 1814, Didot. in 12°, 1 köt. füz.

1815.

401. U. a.: *La Henriade*. éd. ster. Paris, 1815, Didot, in 12°, 1 köt. pk.

1816.

- *402. [Gagern, Hans-Christophe Ernst baron de]: *Pièces relatives au dernier traité des puissances alliées avec la France...* Frankfort, 1816. — in 8°, 1 köt.
A szerző német államférfiú (1766—1852) ld. Ba. III. köt. 892. l. e).

1817.

405. Rousseau, Jean-Jacques: *Émile ou de l'éducation...* Lipsic, 1817. Fleischer, in 8°, 3 köt. pk.
Értéktelen kiadás, ld. Br. IV. köt. 1426. l.
404. [Voltaire, François-Marie-Arouet de]: *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*. Ed. ster. Paris, 1817. Didot, in 12°, 6 köt. füz.

1818.

405. Massillon, Jean-Baptiste: *Oeuvres complètes...* Paris, 1818. Méquignon, in 8°, 14. köt. fv.
A szerző arcképével díszített kiadás.

1821.

406. Guillon de Montléon, Aimé: *Les martyrs de la foi...* Paris, 1821. Mathiot, in 8°, 5 köt. félb.
A szerzőt (1758—1842) ld. Gr. E. 19. köt. 588. l.
407. Mac Carthy, Jean: *Choix de voyages...* Paris, 1821. Rignoux, in 8°, 10 köt. félb.
Szerzőt (megh. 1835) ld. B. u. XXV. köt. 608. l. Első kiadás.
408. [Maistre, Joseph de]: *Du pape...* par l'auteur des *Considerations sur la France..* 2e éd. aug. corr. Lyon, 1821. Rusand, in 8°, 1 köt. félb.
Első kiadás 1819. Szerzőt (1754—1821) ld. B. u. XXVI. köt. 180. l.
409. Philipon de La Madeleine, Louis: *Nouveau manuel epistolaire français...* Prague, 1821. Tempsky, in 8°, 2 köt. pk.
Szerzőt (1734—1813) ld. N. L. I. 6. köt. 858. l.

1822.

410. Noel, François-Joseph: *Cours de littérature et de moral...* 10e éd. Prague, 1822. Calve, in 8°, 2 köt. pk.
Szerzőt (1755—1841) ld. B. u. XXX. köt. 654. l. Első kiadás 1804.

1823.

411. Las Cases, Marie-Joseph-Emmanuel-Auguste comte de: *Memorial de Sainte-Hélène*... Paris, 1823. Lebégue, in 8°, 8 köt. pk.
A szerzőt (1766—1841) ld. B. u. VII. köt. 110. l.

1825.

412. Jacob-Kolb, Gérard: *Traité élémentaire de numismatique*... tome 1°
Paris, 1825. Everat in 8°, 1 köt. füz.
Szerzőt (1775—1850) ld. B. u. XX. köt. 451. l.

1826.

415. Diessbach, Nicolas-Joseph-Albert: *Le chretien catholique*... nouv.
éd. Paris, 1826. Soc cath. in 8°, 1 köt. félb.
Ld. 300. sz.

1827.

414. Fain, Agathon-Jean François baron: *Manuscrit de mil — huit cent douze*... Leipsic, 1827. Klein, in 8°, 2 köt. bk.
A Napolen történetével foglalkozó mű szerzőjét (1778—18577) ld.
B. u. XIII. köt. 552. l. Első kiadás.
415. Mionnet, Théodore-Edmé: *De la rareté et du prix des médailles romaines*... 2e éd. rev. corr. aug. Paris, 1827. k. n. in 8°, 2 köt. pk.
Szerzőt (1770—1842) ld. B. u. XXVIII. köt. 552. l. Első kiadás
1815.

1828.

416. Bonnetty, Augustin: *Morceaux choisies de l'histoire de l'Eglise*...
Paris, 1828. Soc. cath. in 8°, 2 köt. félb.
A szerző francia újságíró (1798—1879).

1850.

417. Bossuet, Jacques-Benigne: *Oraisons funèbres*... Paris, 1850. Le-
cointe, in 12°, 1 köt. félb.
418. Gerbet, Olympe-Philippe: *Des doctrines philosophiques*... Gand
1850. Vaurykegem-Hovaere, in 8°, 1 köt. füz.
A szerzőt (1798—1864) ld. Gr. E. 8. köt. 854. l.

1855.

419. Delille, Jacques: *Oeuvres*... IIe éd. avec des notes. Paris, 1855.
Lefèvre, in 8°, 1 köt. félb.
A szerző (1758—1815) neves műfordító. Legnevezetesebb Milton és
Vergilius fordítása. Ld. B. u. X. köt. 556. l.
420. Massilon. Jean-Baptiste: *Petit carême*. Paris, 1855. Lecointe, in 12°,
félb.

1837.

421. Cepari, Virgilio: *Vie de sainte Marie-Magdelaine de Pazzi*. Ouvrage traduit... par l'abbé P*** Lyon, 1837. Sauvignet, in 8°, 1 köt. félb.
A szerzőt (1563—1631) ld. Enc. It. IX. köt. 758. l.
422. Lamennais, Felicité-Robert de: *Affaires de Rome...* Bruxelles, 1837. Soc. belge. in 8°, 1 köt. fv.
Szerzőt (1782—1854) ld. B. u. XXIII. köt. 65. l.
425. *Le pastoral du diocèse de Limoges, composé par l'ordre de Mgr D'Urfé...* Clermont-Ferrand, 1837. Thibaud-Landriot, in 8°, 5 köt. füz.
- *424. *Oeuvres de Sainte-Thérèse...* Paris, 1837. — 1 köt.

1838.

425. Quadrupani, R. P.: *Instructions pour éclairer les ames pieuses...* traduites de l'italien par le chevalier Du Chambon de Mésillac... 5e éd. corr. aug. Paris, 1838. Vatou, in 16°, 1 köt. bk.
426. Saci, Louis-Isaac Le Maistre de: *La Sainte Bible traduite sur la Vulgate...* Bruxelles, 1838. Melin, in 8°, 1 köt. félb.
A fordítót (1613—1684) ld. B. u. XXXVII. köt. 196. l. A janzenista biblia késői kiadása. Első kiadás Paris, 1682—1700, 32 köt. Ld. Br. I. köt. 886. l.

1840.

427. Varani, Baptiste: *Vie spirituelle...* écrite par elle même... ouvrage traduit du latin par l'abbé P... Clermont-Ferrand, 1840. Thibaud-Landriot, in 8°, 1 köt. félb.
A szerző olasz apáca (szül. 1458).

1841.

428. *Analyse de l'exposé des vrais principes...* Liège, 1841. Kersten, in 8°, 1 köt. füz.
A mű írója a liège-i püspök, a kötelező népoktatás buzgó harcosa.
429. Arnaud: *Vie de Sainte Angele de Foligno...* Traduite des Bollandistes par l'abbé P***, Clermont-Ferrand, 1841. Thibaud-Landriot, in 8°, 1 köt. félb.
430. Delauro-Dubez, Jean-Joseph: *Aux incrédules et aux croyants l'athée redevenu chrétien...* III. éd. Bruxelles, 1841. Gérant, in 8°, félb.
431. Lamennais, Felicité-Robert de: *Discussions critiques...* Paris, 1841. Pagnerre, in 8°, 1 köt. füz.
Szerzőt ld. 422. sz.

1845.

452. Bossuet, Jacques-Benigne: *Discours sur l'histoire universelle...* éd. conforme à celle de 1700, 5e et der. éd. revue par l'auteur Paris, 1845. Firmin-Didot, in 8°, 1 köt. fv.
A szerző arcképével ellátott kiadás.

1844.

453. *Eyclopédie théologique*, publiée par Jacques Paul Migne. Paris, 1844—1859. Migne, in 4°, 17 köt. fv.
Kiadót ld. D. Th. C. X. 2. köt. 1729. l.
454. Pallavicini, Pierre Sforza: *Histoire du concile de Trente...* Paris, 1844. Migne, in 4°, 5 köt. fűz.
A szerzőt (1607—1667) ld. B. u. XXXII. köt. 58. l. Első olasz kiadása 1657—57.

1846.

455. Feller, François-Xavier: *Catéchisme philosophique...* nouv. éd. corr. aug. Tournai, 1846. Casterman, in 8°, 1 köt. félb.
Szerzőt (1755—1802) ld. B. u. XIII. köt. 506. l. Első kiadás 1775.

1847.

456. Bez, l'abbé: *Pèlerinage à la Salette...* Lyon, 1847. Guyot, in 12°, 1 köt. fv.
457. Lamartine, Alphonse-Marie Louis de Prat de: *Histoire des girondins...* Bruxelles, 1847. Meline, in 8°, 8 köt. fv.
Szerzőt (1790—1869) ld. Gr. E. 21. köt. 813. l. Első kiadás.
458. *L'esprit de Mgr. Hyacinthe Louis de Quélen*. Paris, 1847. Vatou, in 8°, 1 köt. fűz.
Párisi érsek (1778—1859) névtelenül megjelent életrajza. L. Gr. E. 27. köt. 1127. l.

1850.

459. Molé, A.: *Nouveau dictionnaire françois-allemand et allemand-françois*. 2 tomes. 9e éd. Brunswick, 1850. Westerman, in 8° 1 köt. sk.

1851.

440. Delan, l'abbé: *Histoire du synode de Reims*, de l'an 1850. Paris, 1851. Lecoffre, in 8°, 1 köt. fűz.

1852.

441. Bertigny, Heliodore Raemy de: *Chronique Fribourgeoise du XVIIe siècle*, traduite du latin. Fribourg en Suisse, 1852. Koch-Aibischer, in 8°, 1 köt. vk.

Névtelenül megjelent krónika fordítása. Első kiadás.

442. Thibaut, M. A.: *Nouveau dictionnaire françois-allemand* ... 19e éd. Brunswick. Paris, 1852. Westermann-Didot, in 8°, 1 köt. bk.

1855.

445. Mislin, Jacques: *Les saints lieux* ... Paris, 1855. Lecoffre, in 8°, 5 köt. vk.
Szerzőt ld. W. b. L. 18. köt. 361. l.

1854.

444. Fénelon, François-Salignac de La Motte: *Oeuvres*. Paris, 1854. Vivès, in 8°, 8 köt. fv.

1855.

445. Bail, Louis: *La théologie affective* ... nouv. éd. rev. corr. par. M. l'abbé Chevereau. Paris, 1855. Lecoffre, in 8° 4 köt. félb.
Szerzőt (megh. 1669) ld. Gr. E. 4. köt. 1190. l. Első kiadás 1672.
446. Lamartine, Alphonse-Marie-Louis de Prat de: *Histoire de la Turquie*. Paris, 1855. Lecou, in 8°, 8 köt. fv.
Szerzőt ld. 457. sz. Első kiadás 1854.
447. Nicolas, Auguste: *Etudes philosophiques sur le christianisme* ... 9e éd. Paris, 1855. Vatou, in 8°, 4 köt. fv.

1856.

448. Dubois, H.: *Pratique du zèle ecclésiastique* ... IVe éd. Paris, 1856. Lecoffre, in 8°, 1 köt. fűz.
449. Gratry, Auguste-Joseph-Alphonse: *De la connaissance de Dieu* ... 4e éd. aug. Paris, 1856. Douniol, in 8°, 2 köt. fv.
Szerzőt (1805—1872) ld. Gr. E. 9. köt. 244. l.
450. Tronson, Louis: *Examens particuliers* ... nouv. éd. Lyon, 1856. Perisse, in 8°, 1 köt. fűz.
Szerzőt (1622—1700) ld. B. u. XLII. köt. 205. l.

1857.

451. Champeau R. P.: *Méditations à l'usage des maisons d'éducation* ... Paris, 1857. Périsse, in 8°, 2 köt. félb.
Salvatorista szerzetes műve.

1858.

452. Lafontaine, Jean de: *Fables choisies* ... pour la jeunesse par E. I. Hausschild. 2e éd. Berlin, 1857. Benger, in 8°, 1 köt. v.
Német-francia szójegyzettel ellátott kiadás.
453. Colani, Timothé: *Sermons*. 2e éd. Strasbourg, 1858. Treuttel, in 8°, 1 köt. fűz.

454. [Théard, l'abbé]: *Tableau des trois époques...* Paris, 1857. Pousielque, in 8°, 1 köt. fv.
Szerzőt ld. Ba. IV. köt. 645. l. b).
455. Thiébault: *Oeuvres complètes...* Paris, 1858. Migne, in 4°, 8 köt. fv.
Szerzőt (megh. 1795) ld. B. u. XLI. köt. 351. l.

1859.

456. Marmier, Xavier: *Voyage pittoresque en Allemagne...* Paris, [1859—60]. Morizot, in 8°, 1 köt. vk.
Utleírás. Első rész, ld. Br. VI. köt. 1486. l.

1860.

- *457. *La vie de St. Vincent de Paul...* Lille, 1860. — in 8°, 1 köt.
458. Veuillot, Louis-François: *Les libres penseurs...* 5e éd. Paris, 1860. Lecoffre, in 8°, 1 köt. félb.
Szerzőt (1815—1885) ld. Gr. E. 51. köt. 910. l.

1861.

459. Migne, Jacques Paul: *Atlas géographique et iconographique...* Paris, 1861. Migne, in fol., 1 köt. fv.
A szerző (1800—1875) nevezetes egyházi művek kiadásáról is. Ld. D. Th. C. X. 2. köt. 1722. l. A mű a „*Scripturae sacrae cursus completus*” 28 kötetes sorozatának kiegészítő része.
460. Massillon, Jean-Baptiste: *Oeuvres complètes...* [publiées par M. l'abbé Migne] dans la Collection integrale et universelle des orateurs sacrés. 42—43 tomes. Paris, 1861. Migne, in 4°, 2 köt. füz.

1862.

461. Saci, Louis-Isaac Le Maistre de: *Le Nouveau Testament...* Paris, 1862. Meyrueis, in 12°, 1 köt. vk.
Fordítót ld. 427. sz. Első kiadás. Mons 1677.

1864.

462. Toussaint-Langenscheidt: *Methode. Briflicher Sprach und Sprech-Unterricht für das Selbststudium der englischen und französischen Sprache...* Berlin, 1864. k. n. pk.

1865.

465. *Le Jésuite* par l'abbé *** auteur du „*Maudil*” et de „*La religieuse*”. Paris, 1865. Libr. int. in 8°, 2 köt. fv.
Szerzője ismeretlen, ld. Ba. III. köt. 87. l. e).

1866.

464. [Dupanloup, Félix-Antoine-Philibert]: *Entretiens sur la prédication populaire...* Paris, 1866. Douniol, in 8°, 1 köt. vk.
465. [U. a.]: *L'athéisme et le péril social...* Paris, 1866. Douniol, in 8°, 1 köt. vk.
466. Renan, Ernest: *Histoire des origines du christianisme...* IIe livre: *Les apôtres*. Paris 1866, Lévy, in 8°, 1 köt. füz.
Szerzőt (szüil. 1825) ld. Gr. E. 28. köt. 398. l.

1867.

467. Corbière, P. H.: *Le droit privé... dans ses rapports avec la conscience et le culte catholique...* Paris, 1867. Martin, in 8°, 2 köt. fv.
A szerző autun-i kanonok.

1868.

468. Ratisbonne, Alphonse-Marie: *Inauguration du sanctuaire de l'Ecce-Homo à Jerusalem...* Paris [1868]. Goupy, in 8°, 1 köt. füz.
Különnyomat az „*Annales des mères chrétiennes*” c. folyóiratból.
Szerzőt (1812—1884) ld. Gr. E. 28. köt. 175. l.
469. Gratry, Auguste-Joseph Alphonse: *Discours... prononcé à sa réception à l'Académie Française*. Paris, 1868. Didier, in 8°, 1 köt. füz.
Szerzőt ld. 449. sz.
470. Vitet, Louis: *Discours... en réponse au discours prononcé par M. l'abbé Gratry*. Paris, 1868. Didier, in 8°, 1 köt. füz.
Szerzőt (1802—1875) ld. N. L. I. 7. köt. 1326. l. Ld. a 469. sz.

1869.

471. Laboulaye, Edouard-René Lefebvre de: *La liberté religieuse...* 4e éd. Paris, 1869. Charpentier, in 8°, 1 köt. fv.
Az egyházjogi mű szerzőjét (1811—1885) ld. Gr. E. 21. köt. 691. l.
472. Martin, C.: *Dictionnaire de prédication...* Paris, 1869. Martin-Audier, in 8°, 15 köt.

1870.

473. Dupanloup, Felix-Antoine Philibert: *De la haute éducation intellectuelle... nouv. éd.* Paris, 1870. Douniol, in 8°, 3 köt. vk.
474. U. a.: *L'oeuvre par excellence...* 2e éd. Paris, 1870. Douniol, in 8°, 1 köt. vk.
475. Martin C.: *Sermons sur la liturgie...* Paris, 1870. k. n. in 8°, 5 köt. fv.

1871.

476. Laboulaye, Edouard-René Lefebvre de: *L'État et ses limites...* 5e éd. Paris, 1871. Charpentier, in 8°, 1 köt. félb.
Szerzőt ld. 471. sz.

1872.

477. Burnouf, Emile-Louis: *La science des religions...* II. éd. Paris 1782. Maisonneuve, in 8°, 1 köt. fv.
Szerzőt (szül. 1821) ld. Gr. E. 8. köt. 479. l.
478. *Encyclopédie méthodique...* Paris, 1872—92. Panckoucke. in 4°, 194 köt. pk.
Értékes sorozat, ld. Br. II. köt. 975. l.
479. Mortier, Louis: *Le problème de la vie...* Paris, 1872. Bray, in 8°, 1 köt. fv.
480. Viollet-Le-Duc, Eugène-Emmanuel: *Dictionnaire raisonné du mobilier françois...* Paris, 1782. Morel, in 4°, 2 köt. félbk.
A művészettörténeti mű szerzőjét (1814—1879) ld. N. L. I. 7. köt. 1516. l. Első kiadás 1855.

1873.

481. Dupanloup, Félix-Antoine Philibert: *Oeuvres oratoires...* Paris, 1873. Plon, in 8°, 1 köt. vk.
482. Gousset, Thomas-Marie Joseph: *Le code civil commenté dans ses rapports avec la théologie morale...* nouv. éd. Paris, 1873. Belin, in 8°, 1 köt. fv.
Szerzőt (1792—1866) ld. Gr. E. 19. köt. 66. l.
483. *La loi dans ses rapports avec la famille...* par M. M. G. Daban-cour et A. Putois... Paris, 1873. Plon, in 8°, 1 köt. fv.
484. Lecomte, A.: *Le darwinisme.* 2e éd. aug. Bruxelles, 1873. Vromant, in 8°, 1 köt. füz.
485. Morel, Jules: *Du prêt à l'interêt...* Paris, 1873. Lecoffre, in 8°, 1 köt. fv.
486. [Verron]: *Adoration perpétuelle...* Recueil de sermons. 6e série. Paris, 1873. Martin, in 4°, 1 köt. fv.
Szerzőt ld. Ba. I. köt. 69. l. d).

1874.

487. Dupanloup, Félix-Antoine Philibert: *Défense de la religion...* Paris, 1874. Plon, in 8°, 1 köt. vk.
488. Ü. a.: *Oeuvres pastorales.* Paris, 1874. Plon, in 8°, 3 köt. vk.

1875.

489. Chateaubriand, Auguste-François: *Oeuvres...* IV. tomes. Paris, 1875—1878. Vivès, in 8°, 2 köt. fv.
490. Delboeuf, Joseph-Rémi Leopold: *Théorie générale de la sensibilité...* Bruxelles, [1875]. k. n.
A szerző liège-i egyetemi tanár (szül. 1831), ld. Gr. E. 15. köt. 1174. l. Első kiadás.
491. Dubos, l'abbé: *Cours d'instructions morales...* Paris, 1875. Martin, in 8°, 1 köt. fv.
492. *Paris miniature* 1e éd. Paris, 1875. Maréchal, in 8°, 1 köt. vk.

1876.

495. Maistre, Joseph-Marie de: *Oeuvres...* Paris, 1876. Vivès, in 8°, Szerzőt ld. 408. sz.

1877.

494. Bulwer-Lytton, Edouard-George Earle: *Les derniers jours de Pompei*. Traduit sous la direction de P. Lorain. Paris, 1877. Hachette, in 8°, 1 köt. füz.
Szerzőt (1805—1875) ld. Gr. E. 22. köt. 844. l. Fordítót (1828—1878) ld. Gr. E. 22. köt. 544. l.
495. Hébert, l'abbé: *Aumonie militaire...* Paris, 1877. Martin in 8°, 1 köt. fv.
496. Moigno, François-Napoleon-Marie: *Les splendeurs de la foi...* Paris, 1877. k. n. in 8°, 2 köt. 1190. l. Első kiadás.
Szerzőt (1804—1884) ld. Gr. E. 25. köt. 1190. l. Első kiadás.

1878.

- *497. Veuillot, Louis-François: *Jésus-Christ*. Bruxelles, 1878. — in 8°, 1 köt.
Szerzőt ld. 458. sz. Első kiadás.

1879.

498. Martin, C.: *Octave des morts...* Paris, 1879. Martin, in 8°, 1 köt. fv.
499. [Verron]: *Adoration perpétuelle...* 2e série. Paris, 1879. Martin, in 4°, 1 füz.
Ld. 486. sz.

1880.

500. Dupanloup, Félix-Antoine Philibert: *La femme studieuse...* 4e éd. Paris, 1880. Gervais, in 8°, 1 köt. vk.

1881.

501. U. a.: *Conférences aux femmes chrétiennes...* publiées par M. l'abbé Lagrange. Paris, 1881. Gervais, in 8°, 1 köt. vk.
502. U. a.: *De l'éducation...* 10e éd. Paris, 1881. Gervais, in 8°, 3 köt. vk.
503. Hébert, l'abbé: *Le missionnaire des femmes...* Paris, 1881. Martin, in 8°, 1 köt. fv.
504. Vigouroux, Fulcran-Grégoire: *La bible et les découvertes modernes...* 5e éd. Paris, 1801. Berche, in 8°, 4 köt. fv.
Szerzőt (szül. 1857) ld. N. L. I. 7. köt. 1299. l. Első kiadás 1877.

1885.

505. Cavaillés, É.: *Allocutions et discours...* Paris, 1885. Audier, in 8°, 1 köt. fv.

506. *Sujets de circonstance*... Tome 3e. Paris, 1885. Audier, in 8°, 1 köt. füz.
Szentbeszédek gyűjteménye. Névtelen.
- 1884.
507. Dupanloup, Félix-Antoine Philibert: *Lettres sur l'éducation*... 3e éd. Paris, 1884. Gervais, in 8°, 1 köt. vk.
508. Flammarion, Camille: *Les terres du ciel*... Paris, 1884. Marpon, in 4°, 1 köt. fv.
A szerző neves csillagász (szül. 1842), ld. Gr. E. 17. köt. 561. l. Első kiadás 1877.
- 1886.
509. Aubry, Jean-Baptiste: *Correspondance*... Beauvais, [1886]. Trézel, in 8°, 1 köt. fv.
Szerzőt (1844—1882) ld. D. Th. C. I. köt. 2264. l.
- 1887.
510. Barcille, Jean-François: *Histoire de S. Thomas d'Aquin*. 2e éd. Toulouse, 1887. Delsol, in 8°, 1 köt. fv.
Szerzőt (szül. 1845) ld. Gr. E. 5. köt. 409. l.
511. Mercier, D. *Cours de philosophie*... Louvain, 1887—88. Pecters, in 8°, 1 köt. füz.
A szerző a louvain-i egyetem filozófia tanára.
- 1889.
512. Perrin, Sainte-Marie, Louis, Jean: *Pierre Bossan*... Lyon, 1889. Mougin-Rusand, in 8°, 1 köt. fv.
A szerzőt (szül. 1835) ld. Gr. E. 26. köt. 455. l. A könyvben megtaláljuk a szerző sajátkezű Dulánszky püspökhöz írt ajánlását.
- 1893.
513. Ritter, William: *Ames blanches*. Paris, 1893. Lemerre, in 8° 1 köt. fv.
A „*Rêves vécus et Vies rêvées*“ sorozat első része. A könyvben megtaláljuk a szerző sajátkezű Dulánszky püspökhöz írt ajánlását.
- 1894.
514. Dr. Imbert-Gourbeyre, Antoine: *La stigmatisation*... Clermont-Ferrand, 1894. Bellet, in 8°, 2 köt. vk.
A szerző a clermont-i egyetem orvostanára 1852—1888-ig.
- 1895.
515. Kozáry, Jules: *La loi des trois états d'Auguste Comte*. Bruxelles. 1895. Polleunis, in 8°, vk.

Szerzője pécsi egyházmegyei pap (szül. 1864). A mű megjelent a III. nemzetközi kat. kongresszus folyóiratában is (Brüsszel, 1894).

1896.

516. Faye, Hervé-Auguste, Etienne, Albans: *Sur l'origine du monde*. 5e éd. Paris, 1896. Gauthier-Villars, in 8°, 1 köt. vk.
A szerző neves francia csillagász (szül. 1814). Ld. Gr. E. 17. köt. 92. l. Első kiadás 1884.
517. Madaune, l'abbé: *Histoire de la renaissance du catholicisme en Angleterre*. 5e éd. Paris, 1896. Lecoffre, in 8°, 1 köt. fv.

1897.

518. Hello, Ernest: *Physionomies de saints...* nouv. éd. Paris, 1897. Perrin, in 8°, 1 köt. fv.
Szerzőt (1828—1885) ld. Gr. E. 19. köt. 1039. l.

1899.

519. Thureau-Dangin, Paul: *La renaissance catholique en Angleterre au XIXe siècle*. 5e éd. Paris, 1899. Plon, in 8°, 1 köt. fv.
Szerzőt (szül. 1837) ld. N. L. I. 7. köt. 1014. l.

1900.

520. Kanócz, Etienne: *L'assistance publique en Hongrie*. Budapest, 1900. Buschmann in 8°, 1 köt. fűz.

1902.

521. Ireland: *L'Eglise et le siècle...* publié par l'abbé Félix Klein. 9e éd. Paris, 1902. Lecoffre, in 8°, 1 köt. fűz.

1905.

522. Kurth, Godefroid: *Les origines de la civilisation moderne...* 5e éd. Paris, 1905. Retaux, in 8°, 2 köt. vk.
A szerző a liège-i egyetem tanára.
523. Thureau-Dangin, Paul: *La renaissance catholique en Angleterre au XIXe siècle*. sec. partie 2e éd. Paris, 1905. Plon, in 8°, 1 köt. fűz. Ld. 519. sz.

1904.

524. Doez, Jacques: *Le même problème*. Roman. Paris, 1904. Libr. Vic. et Amat. in 8°, 1 köt. fv.
525. Geblesco, C. R.: *La question d'Orient...* Paris, 1904. Perrin, in 8°, 1 köt. fv.
526. Sertillanges, A. D.: *La politique chrétienne...* Paris, 1904, Lecoffre, in 8°, 1 köt. fv.

Évszám nélküli művek.

527. Bernard, Pierre Joseph: *Oeuvres complètes*. Paris, é. n. Casin, in 12°, 1 köt. bk.
A szerző XVIII. századi lyrikus (1710—1755). Ld. B. u. IV. köt. 61. l.
528. Bossuet, Jacques-Benigne: *Oraison funèbre*. Paris, é. n. Roulland, in 12°, 1 köt.
529. Camilly, François de: *Catéchisme...* Strasbourg, é. n. Leroux, in 12°, 1 köt. pk.
530. [Cerisier, Antoine-Marie]: *Le destin de l'Amérique...* London, é. n. Bew., in 8°, 1 köt. füz.
Szerzőt (szül. 1749) ld. Ba. I. köt. 912. l. Első kiadás 1779.
531. Charlevoix, Pierre-François Xavier de: *Cartes appartenans à l'histoire...* h. n., é. n., k. n. in 4°, 1 köt. pk.
- *532. [Clément, Denis Xavier (?)]: *La journée du chrétien...*
Szerzőt ld. Ba. II. köt. 1041. l. d).
533. Cœquelin, Nicolas: *Interpretation des pseumes de David*. Metz, é. n. Collignon, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt (megh. 1695) ld. B. u. Első kiadás 1686.
- *534. [Coret, P. Jacques]: *Ange conducteur dans les pières...*
Szerzőt ld. Ba. I. köt. 189. l. b). Első kiadás Liège 1691.
- *535. Erdelis: *Grammaire françois...*
- *536. *Etudes de peinture...*
537. Fénélon, François-Salignac de la Motte: *Les aventures de Télémaque...* Schulausgabe mit Wörterbuch von A. de Saules, IIe éd. Leipzig, é. n. Brauns, in 8°, 1 köt. füz.
- *538. Fleury, Claude: *Les moeurs des israelites...*
- *539. Forster: *Sermons sur divers sujets...*
- *540. Frings: *Abregée de l'histoire universelle...*
- *541. Germain, Alexandre-Charles: *Histoire universelle sacre et profane...*
A szerzőt (1809—1887) ld. Gr. E. 18. köt. 847. l.
- *542. Gessner, Salamon: *Contes nouveaux et nouvelles idilles...*
Szerzőt (1750—1788) ld. B. u. XVI. köt. 567 l.
- *543. Girard, Grégoire: *De l'enseignement...*
Szerzőt (1765—1850) ld. B. u. XVI. köt. 528 l.
- *544. Goyau: *La vitalité chrétienne...*
- *545. Grégoire, I^e saint: *Antiphonnaire...*
Szerzőt (540—604) ld. Gr. E. 19. köt. 556. l.
- *546. Guizot, François-Pierre: *Méditations sur la religion chrétienne...*
Szerzőt (1787—1874) ld. Gr. E. 19. köt. 604. l.
- *547. Kempis, Thomas à: *L'imitation de Jésus-Christ...*
Szerzőt (1340—1471) ld. B. u. XXI. köt. 515. l.
- *548. Klein, Félix: *Nouvelles tendances en religion et en littérature...*
549. Lafontaine, Jean de: *Fables choisies...* enrichies d'un vocabulaire françois-allemand et de notes historiques par E. I. Hauschild. Leipsick, é. n. Renger, in 8°, 1 köt. félb.

- *550. Lasserre, Henri de Monzie: *Notre Dame de Lourdes*...
Szerzőt (szül. 1828) ld. Gr. E. 21. köt. 990. l. Első kiadás 1869.
- *551. Lenglet Dufresnoy, Nicolas: *Tablettes chronologiques*...
Szerzőt (1674—1755) ld. B. u. XXIV. köt. 118. l. Első kiadás.
552. *Le philosophe anglais*... traduit de l'anglais par l'auteur des „*Mémoires d'un homme de qualité*”. [Antoine-François Prévost d'Exiles].
Tome VI. h. n., é. n., k. n. in 8°, 1 köt. füz.
553. *Lettres de Mr. le marquis de Paz*... h. n., é. n., k. n. in 8°, 32 lev.
- *554. Lucas, Richard: *Sermons de la mort*...
Szerzője neves anglikán teológus (1648—1715) ld. B. u. XXV. köt. 406. l.
- *556. Mabillon, Jean: *De liturgia gallicana*...
Szerzőt (1652—1707) ld. B. u. XXV. köt. 582. l.
- *557. Mac Intoch: *Histoire d'Angleterre*...
- *558. Maimel: *Du jeune chirurgien*...
- *559. Maumus: *L'Eglise et la France moderne*...
560. Menudier, J.: *Methode pour enseigner et pour apprendre en peu de temps la langue française*... nouv. éd. [címlap hiányzik], in 12°, 1 köt. füz.
- *561. Messnard: *Le guide des accoucheurs*...
562. Mirabeau, Gabriel, Honoré de Riqueti: *Doutes sur la liberté de l'Escaut*... Londres, é. n. Faden, in 8°, 1 köt. bk.
Szerzőt (1749—1791) ld. B. u. XXVIII. köt. 357. l.
563. Molière, Jean Baptiste Poquelin de: *Oeuvres*... Paris, é. n. Fortin, in 12°, 8 köt. fv.
- *564. Monnereau: *Le parfait indigoner, ou description de l'indigo*...
565. *Molifs de la conversion d'un laiique*... h. n., é. n., k. n., in 8°, 7 lev.
566. Nicolas, Auguste: *L'État sans Dieu*... 5e éd. Paris, é. n. Vatou, in 8°, 1 köt. fv.
567. Noailles, Louis-Antoine de: *Lettre du cardinal... au pape Clement XI. touchant le Constitution Unigenitus*. h. n., é. n., k. n., in 8°, 11 lev.
A szerző (1651—1729) az appellánsok vezetője. Ld. B. u. XXX. köt. 617. l.
- *568. Pepliers: *La parfaite grammaire royale française et allemande*...
- *569. Péroune: *Chaine d'or sur les psaumes*...
- *570. Piazzetta, Giovanni Battista: *Peintures*...
A szerző olasz festő (1682—1754) ld. N. L. I. 6. köt. 869. l.
571. Piolet, J. B.: *Les missions cath. françaises au XIXe siècle. III. Chine et Japon*, h. n., é. n., in 2°, 1 köt. füz.
- *572. Piron, Alexis: *Oeuvres badinées*...
Szerzőt (1689—1775) ld. B. u. XXXIII. köt. 399. l.
- *573. *Préceptes et conseils de Jésus-Christ*...
- *574. Racine, Jean: *Athalie*...
- *575. *Recueil des tables astronomiques*...
- *576. *Reflexions sur les cinq livres de Moÿse*...

577. Regnier: *Instructions pastorales et mandements...* Paris, é. n. Lefort, in 8°, 5 köt. vk.
A szerző a cambrai-i érsek (XIX. század).
- *578. Renan, Ernest: *Vie de Jésus...*
578. Riancey, Henri-Louis Camusat de: *La vie des saints...* éd. abrégée par Adrien Riancey... Paris, é. n. Bachelin, in 8°, 1 köt. vk.
Szerzőt (1816—1870) ld. Gr. E. 28. köt. 615. l.
- *580. Rugendas, Jean-Maurice: *Voyage pittoresque au Brésil...*
Szerzőt (1802—1858) ld. N. L. I. 7 köt. 420. l. Első kiadás 1827—1835.
- *581. Samson: *Charte générale du globe terrestre...*
- *582. *Vie de Pierre Fourier...*
- *583. [Voltaire, François-Marie-Arouet de]: *Questions sur l'encyclopédie méth. par les amateurs...*
Szerzőt ld. Ba. III. köt. 1159. l. d).
- *584. [Yogand-Pagès, Gabriel-Antoine] álnév: Léo Taxil: *Les mystères de la Franc-Maçonnerie...*
Szerzőt (szül. 1854) ld. Gr. E. 21. köt. 170. l.

IV. A FRANCIA FOLYÓIRATOK BETÜRENDES JEGYZÉKE.

1. *Almanach catholique de France*. Lille, 1885; 1888. Desclée, in 8°, 2 köt. pk.
2. *Annales de la propagation de la foi* [publiées par M. Meynis] XXV—XXVI. Lyon, 1855—1854. in 8°, 2 köt. fv. Ld. Ba. I. köt. 194. l. d).
3. *Archives théologiques*. Revue mensuelle publiée sous la direction de l'abbé P. Bélet. IX—XIII. Besançon, 1861—1865. k. n. in 8°, 7 köt. fv.
4. *Bibliothèque angloise*. [publiée par Michel de Laroche et Armand Boislebeau de Lachapelle] Amsterdam, 1720—1721. Marret, in 12° 2 köt. bk. Ld. Ba. I. köt. 410. l. e).
5. *Bibliothèque universelle et historique*. [publiée par Jean Leclerc, Cornand de Lacroze et Jacques Bernard] Amsterdam, 1688—1700. Schelte, in 12°, 25 köt. bk. Ld. Ba. I. köt. 422. l. b).
6. *Bibliothèque choisie pour servir de suite à la Bibliothèque uniperselle*. publiée par Jean Leclerc. Amsterdam, 1712—1716. Schelte, in 12° 27 köt. bk. Ld. Ba. I. köt. 422. l. b).
7. *Bulletin salesien*. XXI. Marseille-Lille, 1899. in 8°, 1 köt. fv.
8. *Congrès scientifique international des catholiques...* Paris, 1889. Ann. phil. in 8°, 5 köt. fűz.
9. *Compte rendu du congrès scientifique international des catholiques...* Paris, 1891. Picard, I—VIII. sections, in 8°, 22 köt. fűz.
10. *Compte rendu du 5e congrès scientifique...* Bruxelles, 1895. Soc. Belge, I—IX. sections, in 8°. 12 köt. fűz.

11. *Compte rendu du 4e congrès scientifique* .. Fribourg, 1898. Libr. St. Paul. I—X. sections, in 8°, 11 köt. füz.
 12. *Cour d'honneur de Marie*... VI—XII. Sous la direction du P. Louis de Gonzague... Avignon, 1869—1875. Bonnet, in 8°, 68 füzet.
 19. *Gazette de Cologne*. h. n. 1789. k. n. in 8°, 1 köt. pk.
 14. *Histoire des ouvrages des sçavans* par Monsr. B*** [Jacques Basnage de Beauval] Rotterdam, 1687—1709. Reinier, in 12°, 24 köt. bk. Kiadót (1656—1710) ld. Ba. II. köt. 760. l. b).
 15. *La réforme sociale*. XXIV—XXVII. Paris, 1904—1907. in 8°, 8 köt. fv.
 16. *La revue générale*. 40^eannée. No. 4 Bruxelles, 1904. Schepens, in 8°, 1 köt. füz.
 17. *Le correspondant*. Recueil périodique. CXII—CXXIV. Paris, 1878—1890. in 8°, 50. köt. fv.
 18. *Le voleur*. *Gazette des journaux français*. Rédigé par Charles Brandon. XI—XII. Leipzig, 1842—1845, in 4°, 2 köt.
 19. *L'illustration*. CXXXIV—CXXXV. Paris, 1909—1910. in fol., 5 köt. fv.
 20. *L'illustration européenne*. XXVI—XXVII. Bruxelles, 1906—1908. in fol., 5 köt. fv.
 21. *Journal des sçavans*. [publée par Denis de Sallo pseud: Sr. de Hédouville] Amsterdam, 1665—1755. Rey, in 12°, 201 köt. bk. Kiadót (1626—1669) ld. B. u. XXXVII. köt. 519. l.
 22. *Journal encyclopédique*, [publié par Pierre Rousseau] Bouillon, 1768. Impr. du Journal. in 8°, 8 köt. perg. Kiadót (1725—1785) ld. B. u. XXXVI. köt. 624. l.
 25. *Revue de l'art chrétien*. XXVIII—XIX. h. n. 1885—1886. in 4°, 1 köt. félb.
 24. *Revue du monde catholique*. CLI—CLIII. Paris, 1905—1907. in 8°, 12 köt. fv.
-

V. A FRANCIA KÉZIRATOK.

A pécsi püspöki könyvtárnak francianyelvű kéziratai is vannak. E kéziratgyűjtemény a francia katolicizmusnak a forradalom alatti történetére és az emigráns francia papság sorsára vonatkozó eredeti, vagy másolt iratokból áll, melyeknek sem történeti, sem irodalmi értéke ránk nézve nincs, éppen ezért részletes felsorolásukat és ismertetésüket mellőzni fogom. Minden tekintetben érdekesebb ezeknél a könyvtár 107 eredeti és 8 másolt levélből álló levélgyűjteménye, amelyek a többi kézirattal együtt, Koller hagyatékából kerültek a könyvtár tulajdonába.¹

Tartalmukat és íróikat tekintve, e levelek leginkább egyházi vonatkozásúak, s hátterük a francia történelemnek 1791-től a XIX. század első két évtizedének végéig terjedő kora, mely nemcsak politikai, hanem az egyházat érintő eseményekben is igen gazdag volt. Érdekességük abban áll, hogy ha új történeti adatokat nem is tartalmaznak esetleg, bennük a kortársak előadásában közvetlen elevenességgel állanak előttünk a Terreur borzalmai, s főleg az egyháziak üldözése. Tulajdonképeni értéküket a mi szempontunkból az adja meg, hogy megvilágítják a francia emigráns papság történetének egyes, leginkább hazánkkal összefüggésben álló mozzanatait.

Közismert tény, hogy az 1790. júl. 12-én megszavazott polgári alkotmány a katolikus egyház papjait polgári eskű tételére kötelezte. A törvényhozó nemzetgyűlés (1791—92) halálbüntetéssel, illetve száműzetéssel sújtotta az esküt le tenni vonakodókat. Az emigráns papok legnagyobb része Svájcban s a német birodalom déli részein telepedett meg, sőt egyesek Ausztrián túl, hazánkban is kerestek menedéket.

¹ E levelek jelenleg a Koller-féle kéziratgyűjtemény I I 29, I I 39, G, P, H, és N jelzetű kötetekben vannak összegyűjtve.

Az állami hivatalos körök ismert állásfoglalása² nem szőlt a befogadásuk mellett, később azonban, főleg Batthyány József gróf bíboros-primás közbenjárására egyes esetekben adtak engedélyt emigráns papok beengedésére. Ezek leginkább egyes főurak s főpapok házában találtak menedéket, s a legtöbb a Concordatum megkötése után visszatért hazájába.

A Koller-gyűjtemény leveleiből megállapíthatjuk, hogy bár arra, hogy Pécsen is lettek volna francia emigráns papok,³ nincsenek adataink, a pécsi egyházmegye is hozzájárult az emigráns egyháziak segélyezéséhez, s ebben oroszlánrész a nagylelkűségéről közismert Kollernak volt.

Az eredeti levelekből 97 Koller magánlevelezéséhez tartozik, s belőlük megismerhetünk névszerint is néhányat azok közül, kiket Koller anyagilag segélyezett, részint sajátjából, részint pedig mások közreműködését kieszközölve számukra.

Az említett 97 magánjellegű levélből 89-et Morel Lajos németországi francia emigráns pap írt Kollernak az 1802-től 1817-ig terjedő időközben. Belőlük Morel személyére vonatkozólag csak annyit lehet megállapítani, hogy egy Wolfsau⁴ ban létesített francia papnevelő intézet élén állt. Hazájába csak 1815-ben tért vissza s innen mint a nantes-i Saint-Sulpice szeminárium igazgatója írt még néhány levelet Kollernak. Ez utóbbi adatnak a birtokában sikerült az említett szeminárium jelenlegi igazgatójának, főtitzt. Pineau úrnak szíves közlése alapján közelebbről megismerkednem e mult századbeli elődjének életével és egyéniségével, kihez a levelek tanúsága szerint csaknem két évtizeden át szoros barátság fűzte Kollert. Sajnos, azt nem sikerült megállapítanom, hogy a levelezésen túl személyes érintkezés is táplálta-e a barátságot, minden esetre ez ellen szól az, hogy erre az aránylag hosszú ideig tartó levelezés folyamán egyszer sem történt célzás.

² Hermann Egyed: *Francia emigráns papok Magyarországon*. Kath. Szemle. 1935. VII. füzet 36—46. l.

³ A francia származású Moreau Lajos fia Mátyás már magyarországi születésű. L. Bev. 15. l.

⁴ A helység nevét írják Wolssau-nak is. Bajorországban, Rothenburg mellett fekszik.

A Pineau főtiszt. úr szívességéből hozzám jutott adatokból a következőket sikerült kinyomoznom Morel életére vonatkozólag.

Louis Joseph François Morel Luxeuilben Besançon közelében született 1761 dec. 20-án. Mint a Saint-Sulpice rend tagja, egyházi pályafutását a toulouse-i kolostorban kezdte, s itt találták a forradalmi események is. Miután megtagadta a papi lelkiismerettel össze nem egyeztethető polgári eskü letételét, 1791-ben külföldre volt kénytelen menekülni. Rövid ideig Svájc Soleure nevű helységében tartózkodott, ahonnan hamarosan Németországba, Wolfsauba került. Itt egy Bouil-land nevű társával a Hohenlohe-Bartenstein Zsófia hercegnő által rendelkezésükre bocsájtott kastélyban papnevelő intézetet létesített, melynek 1802-ben igazgatója lett. A szeminárium egészen 1815-ig állt fenn, ekkor Morel visszatért hazájába, hol ugyanazon év nov. 15-től kezdve egészen 1850-ben bekövetkezett haláláig, vagyis 35 éven keresztül töltötte be a nantes-i szeminárium igazgatói tisztségét.

A gyűjteményben szereplő legutolsó levél kelte 1817 június 19. Ha csakugyan ez a legutolsó levél, melyet Morel Kollernak írt, a levélváltás megszűnését megmagyarázza az a körülmény, hogy a francia papság helyzete még a Concordatum utáni időkben is igen nehéz volt, s főleg sok nehézséggel küzdöttek a szemináriumok vezetői, részint az anyagi gondok, részint pedig a forradalomnak a lelkekre gyakorolt átalakító hatása következtében. Emellett Morel legutolsó levélében súlyos betegségről is panaszkodik, amely elkísérte élete végéig.

Ami Morel egyéniségét illeti, a levelei alapján róla nyert képet kiegészíti nekrológjának következő része:⁵ Il savait que le précepte est peu de chose s'il n'est appuyé de l'exemple. Son âme d'ailleurs si fortement trempée d'énergie naturelle et de foi vive, ne pouvait se contenter d'une perfection ordinaire. Il avait envisagé les vertus chrétiennes et sacerdotales sous leur coté le plus sérieux, et il s'était porté à les pratiquer, dans une mesure plus que commune... Son humilité était

⁵ Megjelent Nantesban. *L'Alliance* c. napilap 1850 jan. 25-iki számában.

profonde. Quoiqu' un peu froid au premier abord, il devenait bientôt aimable, enjoué même avec les jeunes Seminaristes qui, aux heures de récréations s'empressaient d'entourer le grand fauteuil où il venait s'asseoir au milieu d'eux et aimaient à écouter les détails pleins d'intérêt qu'il leur donnait sur la Suisse et sur l'Allemagne".

Leveleiből ugyanezek a tulajdonságok tűnnek ki, vagyis az egyháziak buzgó nevelése mellett önfegyelem, szinte az életszentségig menő lemondás és önfeláldozás, s tanítványaiért való lelkesedés. Emlékeiben, bár a nekrológ írója nem említi, Németország és Svájc mellett valószínűleg sokat szerepelt Magyarország is, ahonnan sorban elősegítették wolfsaui intézetének fenntartását.

Morel első levele 1802 ápr. 2-án kelt s Kollerhoz Villèle bourgeois-i érsek közvetítésével jutott el,⁶ ki mint emigráns Bécsben tartózkodott.⁷ Ebben Morel Koller pártfogását kéri semináriuma számára, s megemlíti, hogy eddigi jótevőjük szintén magyar volt gr. Batthyány József esztergomi bibornokhercegprimás személyében. Valószínűleg az ő 1799 okt. 25-án bekövetkezett halála⁸ tette szükségessé új pártfogó keresését. Arra nézve azonban, hogy ki hívta fel figyelmét Kollerra, semmi adattal nem rendelkezünk. A levelezés személyes ismeretség eredménye nem lehetett, ezt bizonyítja az a körülmény, hogy Morel leveléhez Juigné párisi érsek⁹ 1802 ápr. 1-én kelt hivatalos latin igazoló levelét csatolja.¹⁰

A különböző terjedelmű levelek témáit három főbb tárgykörbe csoportosíthatjuk.

A levelezés céljának megfelelően minden levélben találunk anyagi vonatkozásokat. Morel köszönettel nyugtázza Koller küldeményeit, pontos összegmegjelölést az adományok nagyságára nézve azonban nem ad. A levelekből látjuk, hogy Koller címekeket és neveket is közöl, akikhez szintén fordulhat segítségért, azt azonban, hogy kik voltak ezek, nem állapíthatjuk meg, mert Morel köszönetében pontosan név szerint

⁶ Életét I. B. U. XLIII. 461.

⁷ Ezt bizonyítja Villèle eredeti latin levele. Kéziratok G köt. 957. l.

⁸ Színnyei: i. m. 1. köt. 697. l.

⁹ Szintén németországi emigráns. L. B. u. 501. l.

¹⁰ Kéziratok. G köt. 945. l.

nem említi meg őket, hanem legtöbbször csak a helységnévre utalással számol be kérésének eredményéről.

Egyik gyakori mód, amellyel Koller segíteni igyekszik Morel helyzetén, misék átvállalása. Eszerint a miséket, melyekkel wolfsaubeli hívei Morelt megbízták, Koller, illetve az ő felkérésére más papok mondják el. Egy-egy levelében 50, sőt 50 miséről is tesz említést.

Morel leveleiben vázolja a francia papság szorult helyzetét ami csaknem egyforma az emigránsok és az otthonmaradottakét összehasonlítva. Érdekes képet ad ugyanakkor a németországi lakosság anyagi körülményeiről is, melynek nyomorúságáért a napoleoni háborúkat okolja.

Leveleinek másik fő témája a politikai helyzet, természetesen egyháztörténeti vonatkozásban is. Hű királypárti; levelei Boneparte-gyűlélettől ízzók, akinek vallási ténykedéseit a pápai tekintély ellen töröknek ítéli, nem bízik a Concordatum következtében helyreállt rend tartósságában, s csak Waterloo után tér vissza hazájába.

Az említett két érdeklődési körön kívül 1805-től fogva találunk leveleiben utalást könyvekre is, ami valószínűleg Koller óhajának következménye. Leveleinek ez a része különösen a könyvtár történetének szempontjából érdekes.¹¹

1802-ben az emigráns papok legnagyobb része visszatért hazájába. Ezek közé tartozott Camille-Louis de Polignac meauxi püspök is, aki hosszabb ideig Pozsonyban tartózkodott, személyesen ismerte Kollert, s valószínűleg tőle anyagi támogatást is kapott. Erre vall 1802 okt. 2-án Saint-Germain en Laye-ban, Páris mellett kelt levele, amelyben Kollert értesíti Franciaországba való megérkezéséről, s köszöni támogatását, melyben magyarországi tartózkodása idején részesült.

Bécsből írt Kollernak a sokáig szintén Pozsonyban tartózkodó Pion abbé, aki 1802 szept. 3-án már útban volt Páris felé. Levelének lényege a nyert támogatásért mondott köszönet, s bensőséges hangja szorosabb barátságra is enged következtetni. Ugyanebben igéri, hogy bécsi tartózkodása idején eleget tesz valami megbízatásnak, az azonban nem egészen világos, hogy mire nézve. Valószínűleg egy a Koller nővére

¹¹ Erre vonatkozó részleteket l. Bev. 15. l.

számára megszerzendő imakönyvről volt szó. Leveléhez csatol egy másikat, melyet neki Münchenből írt 1802 júl. 13-án a châlons-i püspök s amelyben ez vissza akarja tartani az elutazástól. E levél utóirata a következő szavakkal egyben bizonyítja azt, hogy a meaux-i püspök Pozsonyban tartózkodott valóban: „Si M l'évêque de Meaux est encore à Presbourg je vous prie de lui parler de mon tendre respect, et de faire mes compliments à son grand vicaire ainsi qu'à m. Berbey (?)...” Eszerint a levelekből megismert két pozsonyi emigráns, Polignac püspök és Pion abbé mellett még többen is tartózkodtak ott a francia papok közül.

Több levelet kapott Koller Diakovárról egy Ojardias (?) nevű paptól, ki több ízben fejezi ki köszönetét különböző szívességekért, s 1802 jún. 13-án kelt levelében értesíti Franciaországba való visszatéréséről. Leveleit többnyire többszámban írja, tehát valószínű, hogy ott is többen tartózkodtak. Néhány levelet írt Kollernak a már említett párisi érsek, Juigné is, melyek közül az elsőt Augsburg 1802 jún. 29. keltezéssel Morel ügyében, a továbbiakat pedig már Párisból írta, s ezekből az tűnik ki, hogy Koller németországi tartózkodása idején Morel közvetítésével őt is állandóan segítette. A levélgyűjteményben még egy levelet találunk Juigné-től, melyet az 1803 okt. 9-én Párisból írt Morelnek s benne a legnagyobb hálával emlékezik meg Kollerről. E levél valószínűleg Morel közvetítésével került Koller levelei közé.

Kollernak még egy francia kapcsolatáról tudósít az 1814 szept. 25-én Goricén¹² kelt levél. Ennek írója Charles de St-Priest arról értesíti Kollert, hogy a könyvpéldányt, melyet az általa a pápának küldött, átadta a nunciusnak, aki megígérte annak továbbítását. Beszél hosszú bécsi tartózkodásról is, így nincs kizárva, hogy a levél írója azonos a diplomáciai küldetésben ebben az időben gyakran szereplő St-Priest-tel.¹³

Koller magánlevelezésén kívül találunk még néhány eredeti francia levelet. Ezek közül legértékesebb az 1796 febr. 10-én Veronában kelt levél, melynek írója Louis-Stanislas-

¹² Valószínűleg a horvát-szlavonországi Gorice Pozsega vm.-ben.

¹³ Ld. B. u. XXXVII. köt. 402. l.

Xavier provencei gróf, XVI. Lajos fivére, a későbbi XVIII. Lajos király, ki a forradalom alatt közel két évig Veronában tartózkodott lillei gróf név alatt. A megszólítás szerint a levelet a magas személyiségű író Polignac meauxi püspökhöz intézte. Megtudjuk belőle, hogy az ebben az időben már törvényes trónkövetelő provencei gróf¹⁴ olaszországi tartózkodása idején, érintkezésbe akart lépni a külföldön tartózkodó katolikus főpapsággal. Célja részben a franciaországi katolicizmus, részben pedig a királyság visszaállítása volt. Az erre vonatkozó módozatok megbeszélésére felkéri a meauxi püspököt, hogy egy tíz főpapból álló tanácsot jelöljön ki. Polignac válaszlevelét az eredeti, többször javított fogalmazványban bírjuk, keltezés nélkül.

Az eddigiekben ismertetett levelek mellett hármat találunk a gyűjteményben, melyek nem egyházi vonatkozásúak. Ezek közül időrendben legelső Joseph Stefani 1760 szept. 5-én Párisban kelt levele. Az írónak, aki világi, vagy a felvilágosodással rokonszenvező egyházi férfiú lehetett, kilétét nem tudtam megállapítani, s azt sem, hogy ki volt az a „Monseigneur“ akinek a levelet írta. A levél a forradalom előtti párizsi irodalmi életről és a francia papságról tartalmaz feljegyzéseket, valószínűleg azért szerezte meg Koller gyűjteménye számára.

A bevezetésben többször említett Gazzaniga-tól is találunk a gyűjteményben egy francia levelet Bécs 1775 ápr. 15. keltezéssel. Ebből megtudjuk, hogy Gazzaniga egy Remedelli nevű társával Bécsbe utazva útbajtette Pécsét, s több napi itt tartózkodás után folytatta útját. Levelében kellemes visszaemlékezést találunk az itt töltött napokra, különösen a szerinte kitűnő pécsi borokra. A címzett személyét, ki Gazzaniga pécsi vendéglátó gazdája lehetett, nem tudtam megállapítani.

A bevezetésben részletesen ismertetett éremlopási ügygel kapcsolatos gróf Festetich Lajosnak Szigeth, 1805 júl. 12-i keltezéssel Penne-Villemur őrgrófhoz írt levele, melyben az író beszámol az őrgrófnak a tolvajok felkutatására tett intézkedéseiről.

¹⁴ 1795. jún. 8-án halt meg XVII. Lajos.

Francianyelvű levélmásolatot 8 darabot találunk Koller gyűjteményében. Ezek részint a forradalmi, részint a Concordatum utáni évekből valók.

Az előbbieik közül különösen érdekes és megható egy De Latour gróf levele, melyet az kivégeztetése előtt két nappal írt börtönéből apáca nővérének. Életére vonatkozólag annyit tudunk, hogy a levélmásoló pár soros utóirata szerint 1795 dec. 6-án Lyonban kivégezték.

Ugyancsak a lyoni vérengzésről számol be Linsolaz az ottani fővikárius Fribourg en Suisse-ben tartózkodó Richardie nevű paptársához írt levelében, melyből másolt részleteket találunk Koller gyűjteményében, s melyben bár nem új, de a szentanú élénk előadásában borzalmasan hű képet kapunk az akkori eseményekről.

Sajnos nincs helyünk az ismertetett francia leveleket, melyeknek nagyrésze érdekes világot vet arra a mozgalmas korra, melyben íródtak, valamint a levélíróknak, elsősorban Kollernak egyéniségére, teljes számban és egész terjedelemben közölni, meg kell elégednünk azzal, hogy a következőkben közlünk néhányat az ismertetett levelek közül, Morel levelezéséből pedig a könyvek vásárlására vonatkozó, tehát könyvtárunk történetét érdeklő részleteket. Ezenkívül adjuk Pognac, Pion abbé, Juigné és Festetich gróf egy-egy levelét, valamint tekintettel a levélíró személyére, a XVIII. Lajos-tól származó levelet, a meauxi püspök válaszával együtt.

A levél másolatok közül tartalma miatt De Latour és Linsolaz levelét tartottuk érdemesnek a leközlésre. Valamennyi levelet változatlanul, az eredeti helyesírással adom.

Részletek Morelnak Kollerhez intézett leveleiből.

a) (Keltezés nélkül.¹⁵) J'ai attendu le livre désiré concernant le 1e Concile . . . en vain. on m'écrit qu'un envoi de livres demandés à Lyon est arrivé et que pour la 2e fois celui-ci ne s'y trouve pas . . . On me mande de Besançon qu'on va le chercher et on me l'enverra de suite . . . si on le trouve . . . J'ai

¹⁵ Megtalálható a Koller-féle kéziratgyűjtemény I 1. 39. jelzetű számozatlan kötetében.

cherché inutilement un ouvrage nouveau contre les articles organiques...“

b) (Wolfsau le 4. avril 1803)¹⁶ „Vous me faites toujours grand plaisir lorsque vous me mettez dans le cas de faire quelque chose qui vous est agréable. C'est pourquoi je mets tout l'empressement possible à vous faire passer et les discours de Portalis, et les articles organiques...“

c) (Wolfsau, le 14. oct. 1803)¹⁷ „Je vous ai promis de vous faire savoir le moment où l'ouvrage de l'abbé Barruel seroit exposé en vente et je tiens ma promesse. On le vend à Paris, depuis la fin du 7-bre, son titre est celui-ci „Du Pape et de ses droits religieux à l'occasion du Concordat.“ Selon toute apparence nous le verrons bientôt dans ce pays-ci; mais je ne sais pas s'il sera facile d'en avoir, vu que la personne qui doit en faire venir, n'en a pas demandé ce me semble, un grand nombre d'exemplaires. C'est par elle que j'attens incessamment les actes du conciliabule de nos Constitutionnels.“

d) (Wolfsau, le 27. oct. 1803.)¹⁸ „... on me dit qu'on trouve à Augsbourg un petit ouvrage qui a pour titre „Examen du 4e article de la déclaration du clergé de France assemblé en 1682“ ...

e) (Wolfsau, le 6 février 1804.)¹⁹ „... Enfin je vous envoie l'ouvrage de Barruel... j'aurois bien souhaité y joindre le Concile Constitutionnel, je comptois le faire, parce qu'on me l'avait annoncé et il ne se trouve pas dans l'envoi...“

f) (Wolfsau, le 9. févr. 1804.)²⁰ „Je vous ai envoyé ces jours derniers l'ouvrage de Barruel sur le Concordat François et on me demande aujourd'hui de déclarer ce qui est dans le paquet qui le contient. C'est la première fois qu'on me demande pareille chose, mais je l'ai fait sur le champ, comme de juste, puisque cela est ordonné... Cela me donne occasion néanmoins de vous dire que peut être y aura-t-il des difficultés à vous faire parvenir les Conciles de nos Constitu-

¹⁶ U. o.

¹⁷ U. o.

¹⁸ U. o.

¹⁹ U. o.

²⁰ U. o.

tionnels, vu l'exactitude de la police sur l'entrée des livres chez vous . . .“

g) (Wolfsau, le 18 mars 1804.)²¹ „ . . . Je crois vous avoir dit ce que coûte Barruel dont le prix est vraiment excessif, il coûte rendu ici 5 florins, 10 ou 11 h. d'Empire . . . quant à la réfutation de l'anonymie de Salzbourg, elle coute peut être 1 fl . . . J'attens de jour en jour le Concile Constitutionnel s'il n'arrive pas, j'écrirai de suite à Strasbourg, en droite ligne . . .“

h) (Wolfsau, le 30 avril 1804.)²² „ . . . j'ai reçu le billet de banque que vous m'avez adressé le 14 de ce mois et que je je sais par conséquent que l'ouvrage de Barruel . . . est entre vos mains . . .“

i) (Wolfsau, le 6 nov. 1804.)²³ „Enfin j'ai réussi à me procurer quelque chose de ce que vous désirez. On vient de m'envoyer de Strasbourg les actes du 2e Concile soi disant national de France et je ne perds pas un moment pour vous le faire passer . . . je vous prie d'excuser la longueur du temps qu'il m'a fallu pour faire cette commission; mais je vous prie de croire néanmoins que j'ai fait tout ce que j'ai pu. On a écrit plusieurs fois à Lyon et rien n'est venu; je me suis adressé à Strasbourg et je n'y ai rien trouvé; enfin il m'a fallu avoir recours à Paris . . . Vous ne sauriez vous faire une idée de l'état de la librairie en France dans ce moment, il est vraiment pitoyable et très pitoyable . . . Voici l'état qu'on m'envoie de Strasbourg, auquel j'ajouteroi le port de Strasbourg ici. Actes des conciles. 3 vol in 8°. . . 13 livres 10 sols de France. Pour une boîte et le plombage de cette boîte . . . 1 livres. Je vous avoue que je ne sais pourquoi cette boîte; c'est une dépense qui me paroît bien inutile; on emballe des livres dans du papier et cela suffit, mais quand on n'est pas à même de diriger les gens qu'on charge de commissions, elles ne se font pas toujours fort bien . . . cependant celui qui a fait celle-ci est un chanoine de Strasbourg . . . Le port est énorme, jamais je crois n'en avoir payé de si cher pour objets semblables, mais il a fallu se servir de la poste . . . il est de total re-

²¹ U. o.

²² U. o.

²³ U. o.

duit en florins d'Empire fait à peu près 7 florins... Si la lecture de cette 2e assemblée ne vous dégoûte pas du désir que vous avez eu de vous procurer le premier de leurs conciliabules, je vous le procurerai...“

j) (Wolfsau, le 19 nov. 1804.)²⁴ „... j'ai été obligé de déclarer à la poste ce que renfermoit le paquet, parceque cela est nécessaire, pour qu'il entre dans les pays autrichiens. J'imagine qu'on l'ouvrira encore, malgré cette précaution afin de voir si la déclaration est vraie...“

k) (Wolfsau, le 26 février 1805.)²⁵ „Vous avez reçu maintenant sans doute le 2e Concile Constitutionnel...“

l) (Wolfsau, le 13 mai 1805.)²⁶ „... J'ai mis plus d'une personne en mouvement pour trouver le I^e Concile Constitutionnel... j'espère que cette fois il ne m'échappera pas...“

m) (Wolfsau, le 18. juin. 1805.)²⁷ „Je viens enfin de recevoir ce qui ce été imprimé du premier Conciliabule... vous trouverez cette brochure en mauvais état; ce qui me rend un peu honteux de vous l'envoyer ainsi... c'est un de mes Elèves qui après avoir cherché partout, l'a enfin trouvé dans les effets d'un vieux prêtre constitutionnel...“

n) (Wolfsau, le 5 avril 1806.)²⁸ „... Vous me parlez des actes du second concile schismatique... Mon très cher ami, je les ai cherchés partout mais inutilement...“

o) (Wolfsau, le 9 mai 1806.)²⁹ „... Vous me demandiez dans votre lettre du 8 mars quand vous auriez les actes du Concile... On vient de renvoyer ce paquet et on a écrit au dos en allemand très difficile à déchiffrer, que le contenu ayant été visité, il était resté la' pendant dix mois sans être répété...“

p) (Wolfsau, le 31 juillet 1806.)³⁰ „Je suis charmé que le conciliabule est arrivé, il doit être en manuvais état...“

²⁴ U. o.

²⁵ U. o.

²⁶ U. o.

²⁷ U. o.

²⁸ U. o.

²⁹ U. o.

³⁰ U. o.

r) (Wolfsau, le 19. juillet 1807.)³¹ „... vous aurez... l'ouvrage de M. Tronson... il y a encore un autre ouvrage de Tronson: Examens particuliers...”

s) (Wolfsau, le 9 août 1807.)³² „... l'ouvrage de M. Tronson viendra...”

sz) (Wolfsau, le 5. sept. 1807.)³³ „Je ferai volontiers joindre les examens de M. Tronson à son Forma Cleri...”

t) (Wolfsau, le 1. janv. 1808.)³⁴ „... J'ai fait partir il y a plus de 15 jours le Forma Cleri 3 volumes in 12° et les examens particuliers de Tronson 2 vol. aussi in 12° le premier ouvrage est neuf mais le 2e ne l'est pas ce qui m'a autant fait de peine qu'au vénérable Supérieur du Séminaire de Paris qui me dit à cette occasion „le libraire me dit qu'il n'avoit pas pu trouver un exemplaire neuf des Examens...” „... je désire que ces livres vous parviennent bientôt et en bon état... Vous voulez que je vous dise ce qu'ont coûté les livres que je vous ai envoyés. Je vais vous le dire puisque absolument vous insistez sur cet article. Le Forma Cleri coûte d'empiette 8 livres de France Les examens particuliers 3 livres 9 sols ce qui fait argent d'Empire 5 fl. 10 (je ne puis rien dire du port de Paris ici cela est venu avec autre chose) Le port de Rothenbourg à Vienne argent d'Empire 1 fl. 12 Total argent d'Empire... 6 f 22. Vous désirez savoir ensuite ce que cette petite somme peut demander de billets de banque pour la représenter, c'est ce qu'il m'est impossible de dire. C'est une monnaie qui varie trop et dont le change est font inconstant...”

u) (Wolfsau, le 26. mars 1810.)³⁵ „... Je ferai ce qui dépendra de moi pour la commission dont vous me chargez sans savoir toutefois si je pourrai réussir, la chose n'est pas facile peut être parceque je doute fort qu'il y ait dans le commerce des articles du genre de ceux que vous souhaitez j'écrirai pour cela à Paris au premier et s'il s'en trouve vous serez servi...”

³¹ U. o.

³² U. o.

³³ U. o.

³⁴ l. I. 29. köt. 163—6.

³⁵ l. I. 29. köt. 195. l.

v) (Wolfsau, le 5. mai 1810.)³⁶ „... je me suis adressé à un membre de la commission chargée par N... pour examiner quelques questions proposés par le Gouvt. pour avoir copie des actes ou sentences que vous désirez... voici sa réponse de Paris le 15 avril „je crois qu'il n'existe point de copie de la pièce que désirerait avoir votre ami“ ainsi mon très cher ami, je ne pourrai vous satisfaire sur ce point...”

x) (Wolfsau, le 25 juin. 1810.)³⁷ „Avez-vous reçu mes dernières lettres qui étaient du mois de Mai? vous y avez du voir et les démarches que j'ai faites pour vous procurer les papiers que vous désiriez et l'impossibilité absolue de les avoir il est à croire qu'on a de grandes raison pour ne pas les communiquer...”

y) (Wolfsau, le 9 août 1811.)³⁸ „... Je vous procurerai avec plaisir l'Évangile medité aussitôt qu'il me sera possible...”

z) (Wolfsau, le 2 août 1812.)³⁹ „... Je vous procurerai si je puis la 1re édition de Gallia orthodoxa de l'éveque de Meaux, mais je ne sais si je le pourrai car, 1° il sera difficile trouver cet ouvrage séparé du reste. 2° on m'écrivait hier qu'il y avoit en France des décrets nouveaux touchant l'exportation des livres — qui à ce qu'on craignoit en empêcheroit la sortie je ferai du reste ce que je pourrai pour vous servir...”

*

*Polignac meaux-i püspök levele Kollerhoz.*⁴⁰

(a St. germain en laye près paris le 2. 8bre 1802.)

„C'est avec bien du regret que j'ay differé si longtemps a vous donner de mes nouvelles et a acquitter la reconnoissance que je vous dois pour toutes les preuves d'interest que vous avez bien voulu me donner j'ay ete extrêmement fatigué de mon voyage qui independamment de sa longueur et de la chaleur excessive a ete traversé par une quantité d'incidents

³⁶ I. I. 29. köt. 205. l.

³⁷ U. o. 199. l.

³⁸ U. o. 224. l.

³⁹ U. o. 257. l.

⁴⁰ G. köt. 1054. l.

qui en augmentent les frais, en ont allongé la durée; ce n'a donc été qu'après un mois de route que je suis arrivé icy; jè me suis établi a l'auberge dans l'esperance d'obtenir bientôt la permission d'aller m'établir a paris ou mes affaires et mes relations necessitent ma presence; c'étoit cela dou je me proposois d'avoir l'honneur de vous écrire et vous donner des details sur ma position et sur mes esperances, quoique le ministre ait trouvé ma demande tres juste, les expéditions sont si lentes que j'ignore quand je pourray sortir d'icy et m'occuper de mes affaires.

J'ay trouvé dans mon voyage, le pays parfaitement tranquille et partout le peuple se rejouissant et s'occupant du retablissement de la religion . . . il me reste, Monsieur le prevot, a vous renouveler combien je suis reconnoissant de tout l'interest que vous m'avez temoigné et des preuves sensibles que vous m'en avez données; elles m'ont été d'une grande ressource, dans toutes les contrariétés que j'ay éprouvées et que j'éprouve encore et qui ont bien derangé mes premiers calculs: la providence est venu a mon secours et elle m'a accordé un double bienfait en vous prenant pour son ministre; Si comme je l'espere elle me ménage encore quelque pressource, je ne manqueray pas de vous en instruire. Mon fidele compagnon penetré de la plus vive reconnoissance et du plus respectueux attachement a l'honneur de vous en renouveler les assurances.

J'esproute unne satisfaction bien sensible a vous dire que ma reconnoissance sera aussy durable que le sincere et respectueux attachement avec le quel j'ay lhonneur d'être Monsieur le prevot votre tres humble et tres obeissant serviteur
C. anc. Ev. de Meaux.

*

Pion abbé levele Kollerhoz:

(Vienne 3. 7bre 1802.)

„Mon vénérable frère!

Je pars demain après bien des embarras et des peines dont je suis delivré graces à Dieu, je ne quitterai point la capitale d'empire sans vous avoir remercié cordialement de vos

bontés et je consigne dans cette lettre l'expression de toute la reconnaissance que je vous dois, mes affaires sont finies avantageusement près la Légation française: j'ay fait cinq voyages a l'hotel de l'ambassadeur et jè n'ay rien souscrit sans connoissance de cause, rien de contraire à la conscience, quoiqu'en puissent penser et dire les têtes exaltées et passionées je suis tranquille à cet égard et je vais continuer mon pèlerinage au nom du Seigneur. Recommandez-moy bien, je vous prie à sa miséricorde pendant ma course qui sera longue, je suis allé chez les trois plus célèbres libraires de Vienne sans avoir pu rien trouver qui convint à la chère soeur.⁴¹ Arrivé a Ratisbonne je feray de nouvelles recherches, je souhaite bien qu'elle ne soient pas sans succès. Si je ne réussis pas, ce ne sera, point ma faute. Je vous prie d'assurer la chère Soeur de tout mon estime et mon respect: d'embrasser pour moy Mr. Berbey, j'emporte le regret de ne l'avoir pas trouvé à Vienne et causé avec luy. Dites lui S. v. p. comme je l'écris a vous même que je suis avec les sentiments de fraternité les plus sincères et le plus entier dévouement. Mon cher et vénérable... Votre frère en J. ch. Louis Pion pr. tre.

P. S. j'uses de tous les droits de l'amitié en vous chargeant de présenter mon hommage respectueux a Mgr. L'archevêque (?) mon Bienfaiteur mes saluts affectueux a Mr. Prévot de Presbourg et le mot de l'amitié à mes frères, notamment a l'abbé Huvé (?) que je n'ay pu voir avant mon départ. Adieu, Adieu, Adieu: Pressé. N. B. excusez mon griffonage d'auberge. Címzés: A Monsieur Monsieur de Koller grand Prévot de la Cathédrale de Cing-Églises actuellement à Presbourg en Hongrie.

*

*Juignée párisi érsek levele Kollerhoz.*⁴²

(a Paris le 16. fev. 1804.) Monsieur Le Grand Prévot.

Depuis longtemps j'ai l'intention d'avoir l'honneur de vous écrire pour vous faire mon tres sincere remerciement, de tout d'expressément et de zele que vous avez manifesté a mon

⁴¹ Koller nővére.

⁴² I. I. 39. köt. számozatlan.

égard, quand vous avez scu l'embarras extrême ou je me suis trouvé relativement a une somme de dix sept mille francs dont M. M. Obwexer banquiers a Ausbourg etoient en avance... au soulagement de nos maheureux pretres emigres... aussi j'ai ete infiniment touché de tout ce que vous m'avez temoigné de bonté a cette occasion... J'ai l'honneur d'etre avec la plus sincere reconnoissance, la plus haute consideration et un respectueux attachement, Monsieur Le Grand Prévot, votre tres humble et tres obeissant serviteur.

L'ancien Arch. de Paris.

*

*gr. Festetich Lajos levele Penne-Villemur örgrófhoz.*⁴³

(Szigeth, 12 juillet 1805.)

„Mon cher ami! le moment que j'ai reçu votre nouvelle du vol des médailles et leur vente ici par un certain juif Löw, j'ai toute suite traduite la note jointe en lateri et l'ai communiqué à Mr. de Nedeczky comme juge des nobles. Ayant moi-même renoncé au jus gladium après la mort de mon père, ainsi c'est au comitat d'agir dans tout les cas criminels. Sur le champs nous avons fait faire de recherches s'il se trouvait un juif de ce nom ici? Il nous a été connu qu'il y a 1° ici un juif nommé Perl Levi homme de bien, commerçant de laine, miel cirs etc. qui a une maison en propre et étoit toujours connu comme très honnete, du reste un Schriftgelehrter et thalmudiste, il dit n'avoir jamais eu affaire à ces juifs de Zombor, dont il savait l'histoire aussi des plusieurs vols et infractions au moins, il n'a jamais eu négoce d'argent avec eux. 2° L'année passée un juif nommé Löb Grünhut a fait banqueroute ici de quelques mille florins (Comme l'affaire étoit traité devant mon Herrenstuhl le fait est certain), il a dupé plusieurs honêtes gens, et après il a fiché le camp, on ne sait depuis où il est devenu, quelques uns disent qu'il est en empire. Il a planté une bonne et belle pauvre femme qu'il a dépouillé de toute nécessaire, de sorte qu'elle doit vivre à charge de son père et ses frères. son nom a été comme fille

⁴³ I. I. 29. köt. 3151. I.

Bella, on le connoissoit même à 5. Eglises sur ce nom, parce qu'elle alloit souvent avec son père à la foire. A présent c'est à savoir lequel de ces deux juifs est le véritable. Mr de Nedczky ne peut pas agir avant qu'il y ait de notificares officiels. Il faudrait donc que Mr de Hegedüs s'adressait toute suite a lui ou au vice comté s'il veut. Moi je ne protège pas cette race, je ne les aime pas, parce qu'ils sont toujours fourbes... Milles compliments a Mlle de Koller, au Prévôt avec mon respect. Vous j'embrasse et salue. je suis votre ami Louis Festetich."

*

*Lajos provence-i gróf, a későbbi XVIII. Lajos francia király levele a meaux-i püspökhöz.*⁴⁴

(Verone, le 10 fevrier 1796.)

Mons. l'Evêque de Meaux. La Religion sainte de nos Peres a constamment été regardée par les Rois mes prédécesseurs comme le soutien le plus assuré de leur couronne. C'est sur son rétablissement dans toute sa pureté que je me propose de fonder celui du Trône, que les droits les plus in contestables m'assurent contre les attentats de l'impiété et de la rébellion. Je regarderai toujours comme un de mes devoirs le plus essentiel de seconder l'exercice de l'autorité spirituelle et je m'empresserai même de concerter avec les Dépositaires de la foi les mesures que mon autorité souveraine employera dans les matières ecclésiastiques, qui peuvent être de son ressort. J'aurois vivement désiré de m'entourer dans ce moment des respectables Prélats dont le fidelité à leur Dieu et à leur Roi a donné au monde entier une exemple si héroïque qui sera à jamais consigné dans les fastes de l'Église catholique et dans ceux de la France; mais les circonstances ne me permettant pas de satisfaire à cet égard le voeu de mon coeur, j'ai cru pouvoir y suppléer par la formation d'un Comité de dix Evêques ou Archevêques, qui chargés du pouvoir de tous les membres de l'Épiscopat et choisis par la pluralité des suffrages,

⁴⁴ Kéziratok. G köt. 891. l. A levél eredetiségét bizonyítja, hogy a szöveg és az aláírás két különböző kéztől származik.

pourroient déterminer et fixer l'opinion commune du Clergé de France sur les matières les plus importantes au rétablissement de la Religion, diriger les Pasteurs du second ordre dans leur difficile carrière solliciter la sanction du St. Siège aux principes qu'ils auroient arrêtés et concerter avec moi les mesures les plus propres à accélérer la restauration des Autels et du Trône. C'est dans cette vue que je me suis déterminé à vous adresser cette lettre circulaire. Vous me ferez passer directement sous une enveloppe a l'adresse du B. de Flachslanden, votre réponse en y joignant la note des dix Evêques ou Archevêques que vous aurez choisis. Quand toutes les réponses à ma lettre circulaire me seront parvenues je préviendrai ceux que la pluralité des suffrages aura désignés et je leur indiquerai le lieu, où ils pourront se réunir. Ce ne sera pas la ville même de ma résidence actuelle mais celle, dont la position facilitera la plus prompt rassemblement. Vous sentirez l'importance d'observer sur cette disposition le plus profond secret et je vous le recommande particulièrement. Sur ce je prie Dieu qu'il vous ait en sa sainte Garde. Louis.

*

*Polignac püspök levele XVIII. Lajoshoz. (Keltezés nélkül).*⁴⁵

„Sire. J'ay recue la lettre dont il a plu à votre Majesté de m'honorer, je m'empresse de me conformer à ses ordres, et de luy désigner les dix archevêques et évêques d'après la réputation dont ils jouissent dans le clergé de votre royaume, me paroissent les plus propres à remplir les vues que se propose Votre Majesté à discuter à préparer et à concerter avec elle les moyens les plus efficaces qu'on pourroit employer pour le rétablissement des autels et pour diriger les pasteurs du second ordre dans l'exercice de leur ministère. L'hommage que Votre Majesté rend à la religion qu'elle regarde avec raison comme le plus ferme appuy du trône, est bien fait pour attirer sur vos projets les benedictions du très Haut, et accélérer le moment d'un regne qui s'annonce sous heureux

⁴⁵ Kéziratok. G köt. 895. l.

auspices. Sire, puisse celuy qui veille sur les destinées des descendants du St Louis faire suivre bientôt ce jour ci désiré par tous les bons françois. J'ose supplier Votre Majesté de daigner recevoir avec bonté les voeux ardents que je fais pour la conservation des jours de la personne sacrée et pour le rétablissement de son autorité. Je suis etc."

*

*Másolat De Latournak apáca nõvéréhez irt leveléröl.*⁴⁶

„Depuis deux jours ma bonne Soeur, la mort plâne sur ma tête, et loin de murmurer devant Dieu, de la longueur de mes souffrances, et de l'attente presque certain d'une mort violente, je Le bénis et Le remercie de m'avoir donné le tems de faire pénitence et de me préparer à paroître devant lui. Ma bonne Soeur, que je crains les rigueurs de son jugement! trente cinq ans d'offenses, un mois à peine de répentir, quel compte inégal à rendre si celui qui est infini, ne pourroit d'un seul mot, et d'une seule parole, par une seule de ses graces combler tous les intervals et rapprocher toutes les différences!

Mon amie, quand tu recevras cette lettre, ton pauvre frère aura rendu le compte terrible dont la perspective le remplit d'une salutaire effroi, sans affaiblir cependant l'espérance que le plus tendre et le plus indulgent des pères ne se refusera pas au fils répentant: quelque fois pourtant je m'allarme en pensant que mon répentir n'est point assez amer, en pensant que mon coeur devrait être brisé de douleur au souvenir d'une vie qui n'a été qu'un péché continuel, et quelquefois, toujours peut être, je ne trouve qu'un répentir imparfait.

Ma Soeur, qui me dira, si je suis digne d'amour ou de haine? ah! celui que me diroit que je suis digne d'amour me rempliroit de la joie la plus douce; quoi!... demain, dans deux jours au plus tard, je verrai mon Dieu! (Car il faut que tu scaches, ma chere Soeur, que ma morte est certaine.) je

⁴⁶ G köt. 591. l.

jouirai de Lui pendant toute une éternité; je deviendrai dans ce temps d'apostasie l'intercesseur des miens et de tous les fidèles! ah! Mon amie, qu'elle grande, qu'elle belle destinée!... je pense que tu pries souvent pour moi: ... Ma bonne Amie... Dieu a conduit ta main, il ne ta pas fait sémer dans un champ stérile. Ton frère est résigné malgré sa profonde douleur d'abandonner sur une mer soulevée une femme et des enfants chers, des soeurs tendrement aimées et un frère. Mon sacrifice en sera plus agréable. Abraham n'eût surement pas plus de peine à sacrifier son fils chéri, que j'en ay à faire le sacrifice de mes bons et tendres enfants, et d'une femme dont je n'ay jamais bien connu la sensibilité que dans ce moment.

A dieu, Ma bien aimée Soeur, autrefois je t'aurois dit que c'étoit le dernier adieu, mais l'homme chrétien lorsque la foi l'éclaire, scait que tous les élus se confondent un jour dans le sein de l'Eternel, et la confiance que j'ay en la miséricorde de Dieu me donne pour moi et pour toi, l'espoir que nous nous reverrons un jour dans le ciel nôtre véritable patrie. Le mercredi 4. Décemb. 1795.

P. S. L'auteur de cette lettre a été fusillé à Lion le 6. du même mois."

*

*Másolat Linsolaz lyon-i fővikárius Richardie-hoz írt leveléröl.*⁴⁷

„La ville de Lion n'est qu'un spectacle de sang; depuis la levée du siège jusqu'à présent, il y a eu 3000 personnes de fusillées ou canonées ou guilloténées, des femmes et des hommes; et il ne paroît pas que ces scènes d'horreur finissent si-tôt; beaucoup sont enfermés jusqu'à la fin de la guerre. J'ay perdu deux parents et une foule d'amis prêtres et laïcs, et je ne peux les pleurer tant je suis convaincu que leur mort n'a été que le passage d'une vie de misere à une de félicité. Dans beaucoup, surtout pour les femmes et les prêtres, c'est pour la religion qu'ils ont été exécutés. On a demandé aux prêtres

⁴⁷ G köt. 387. és 401.

avés vous prété le serment? non... à gauche, la mort. S'ils répondent oui: déprêtrises vous... au refus, la guillotine. On a demandé à M. Aurouse ses lettres de prêtrise, il n'avoit pas fait le serment, il les a refusés et il a été guillotiné. Pour les femmes, on leur dit, renonce à ton fanatisme ou tu mourras: elles refusent et on les conduit a la guillotine. La digne Mme Gagnerès est du nombre, mais elle est bienheureuse. Tu ne pourrois te former une idée de la constance, du courage de la tranquillité d'âme de tous ces généreux martyrs; je ne pourrois même te le rendre. Jamais l'histoire ecclésiastique n'a fourni de plus beaux exemples, presque tous les autres meurent catholiques et disent hautement qu'ils meurent pour la religion et pour le roy. Au pied de l'échafaud il se donnent le baiser de paix, ils sont gais, contents tranquilles au point qu'un jeune homme qui a eu la grace, disoit, je suis fâché de n'avoir pas suivi mes compagnons. Admire la providence! Dans les prisons, dans les caves il y a des prêtres catholiques qui travaillent nuit et jour, je ne cesse d'envoyer des pouvoirs. Dans presque toutes les exécutions, il y a des prêtres qui animent et encouragent nos héros. La providence est bien grande. Tu sçais que M. Castillon y a passé ainsy que mon ami De Lupé Sipon etc... je t'assure mon bon ami, qu'à tout ce que je vois, quand je serois au bout du monde, il me semble que je viendrois sur les lieux pour m'édifier et m'encourager. J'ay aussi la ferme espérance que par la protection puissante de mes amis, j'obtiendrai la même palme, quelque indigne que j'en sois. Le diocèse est pourvû de chefs, ce qui me console beaucoup. Je suis toujours à mon poste, je mets toute la prudence qui dépend de moi, pour ne pas être téméraire. Ce seroit une présomption; mais chaque jour je m'attends à être arrêté: au reste tu sçais qu'aux yeux des hommes de nos jours je l'ai bien mérité, et tres certainement, ils ne me laisseront pas pourrir dans les prisons. O mon ami! ce sera le jour de mon triomphe, le Seigneur sera ma force et mon soutien, je ne m'inquiète de rien sur la terre; Dieu seul est l'objet de mes désirs, pries le pour qu'il m'accorde la grace que je lui demande avec tant d'instances. Voici une nouvelle persécution qui va s'élever. On ne veut plus d'autre culte que celui de la raison, qui est une idolatrie. Le bruit se

répand qu'on veut y forcer les fidèles c'est alors qu'il faudra que le pasteur se montre et l'affaire sera bientôt faite. adieux mon cher amy, recommandes moi aux prières de nos braves Exilés. J'en ay besoin. Si dans quinze jours tu ne reçois aucune de mes lettres, tu prieras pour ton amy. S'il est dans le ciel, il ne t'oubliera pas, adieu encore une fois, mon Bon Amy. —“

FORRÁSMŰVEK.

- Baranyai Zoltán: *A francia nyelv és műveltség Magyarországon. XVIII. század.* Bp. 1920.
- Barbier-Billard: *Dictionnaire des ouvrages anonymes.* Paris, 1872. 4 köt.
- Berkeszi István: *Gróf Hofmannsegg utazása Magyarországon 1793—1794. ben.* Bp. 1887. O. K. 581—82. sz.
- Dr. Birkás Géza: *Egy belga jezsuita Magyarországon a XVIII. században.* Kath. Szemle. Bp. 1925.
- Bright, Richard: *Travels from Vienna through Lower Hungary.* Edinburgh, 1818.
- Brunet, Charles: *Manuel du libraire...* Berlin, 1922.
- Brunner Emőd: *A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem. Pannonhalma, 1930.*
- Brüsztle: *Recensio universi cleri diocesis Quinque-Ecclesiensis.* Pécs, 1874.
- Csajághy: *Munkálatai a pesti nevendék-papság magyar iskolájának.* Budán, 1837. V. köt.
- Csontos: *A pécsi, egri és gyöngyösi könyvtárakról.* Magy. Könyvszemle, 1880.
- Gálos Magda: *A régi Pécs szellemi élete.* Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 1935. 24. sz.
- Haas: *Baranya,* Pécsett, 1845.
- Hermann Egyed: *Francia emigráns papok Magyarországon.* Kath. Szemle, 1935.
- Hóman-Szekfű: *Magyar történet.* Bp. é. n. V. köt.
- Horvát Margit: *Klimó püspök könyvtáralapítása.* Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 1932. 12. sz.
- Jankó János: *Pécs szabad királyi városnak rövid leírása.* Tud. Gyűjtemény. 1822.
- Koller József: *Histoire episcopatus Quinque-ecclesiensis.* Pest, 1812.
- Kölesy Vince: *Nemzeti Plutarkus.* Pesten, 1815.
- Kont: *Bibliographie française de la Hongrie.* Paris, 1915.
- Liber Margit: *Klimó püspök mint maecenas.* Közlemények a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából. 25. sz.
- Michaud: *Biographie universelle.* Paris, é. n.
- Quérard: *Les supercheres littéraires dévoilées...* Paris, 1869.
- Szentkirályi: *A pécsi püspöki könyvtár első évei.* Dunántúl, 1931. ápr. 5.
- Szerb Antal: *Az udvari ember.* Minerva, V. évf. 1926.

- Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1895.
- Tóth László: *XVIII. századi olasz és magyar teológusok harca a felvilágosodás ellen*. Kath. Szemle. 1932.
- Vacant-Mangenot: *Dictionnaire de théologie catholique*. Paris, 1903.
- Varju Elemér: *A gyulafehérvári Batthyány könyvtár*. Magy. Könyvszemle. 1899.
- U. a.: *Jegyzetek a pécsi egyházmegyei könyvtárból*. Magy. Könyvszemle, 1907.
- Várady: *Baranya multja és jelenje*. Pécssett, 1896.
- Dr. Winis Nándor: *Egy 130 éves feljegyzés a pécsi püspöki könyvtárról*. Dunántúl, 1930.
- Wurzbach: *Biographisches lexicon*. Bécs, 1864.
- Zolnai Béla: *A janzenizmus európai útja*. Bp. 1935.
- U. a. II. *Rákóczi Ferenc könyvtára*. Bp. 1926.
-

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
I. Bevezetés: A pécsi püspöki könyvtár története	5
II. A francia nyomtatványok általános ismertetése	25
1. Hittudomány	27
a) Általános hittudományi munkák	27
b) Egyházi szónoklat	28
c) Hitvédelem	30
d) Janzenizmus	32
e) Gallikanizmus és ultramontanizmus	34
2. Történelem	35
3. Egyéb tudományos irodalom	38
4. Szépirodalom	42
5. Nyelvtanok, szótárak, enciklopédiák	44
6. Folyóiratok	45
III. A francia nyomtatványok időrendi jegyzéke	47
IV. A francia folyóiratok betűrendes jegyzéke	97
V. A francia kéziratok	99
Forrásművek	121

SPECIMINA
DISSERTATIONUM FACULTATIS PHILOSOPHICAE
REGIAE
HUNGARICAE UNIVERSITATIS ELISABETHINAE
QUINQUEECCLESIENSIS

1. **Szabó Pál:** Pécs környékének településföldrajza. 1926.
2. **Máté Károly:** A magyar önéletírás kezdetei. 1926.
3. **Grózinger M. József:** Kant metafizikai törekvései. 1927.
4. **Taubert Ernő:** Somogy megye katonai közigazgatási története. 1928.
5. **Merényi O. Ernő:** Fáy András meséi, műfaj- és kortörténeti vonatkozásai. 1928.
6. **Fábri K. L.:** William James. 1928.
7. **Krémer Erzsébet:** Maurice Barrès és a lélektani regény. 1928.
8. **Gyarmathy Dénes:** Stange kísérlete a vallás ismeretelméleti megalapozására.
9. **Lukić Gyula:** Ugo Foscolo és a romanticizmus. 1928.
10. **Székely Károly:** Pálóczi Horváth Ádám nézetei a nyelvművelésről. 1929.
11. **Kohajda Margit:** A függőleges tagoltság hatása a Mátra és Bükk népességének sűrűségére. 1929.
12. **Szilárd Erzsébet:** Romain Rolland és Németország. 1929.
13. **Bokor Ignác:** A trencsényi csata. 1929.
14. **Orbán György:** Váltakozó áramok elektromos ingerhatásáról. 1929.
15. **Engel Tivadar:** Pozitivisták törekvések D'Alembertnél. 1930.
16. **Tóth Géza:** Vizsgálatok a cellulóz sósavas lebontásának közbeneső termékeiről. 1930.
17. **Dénes Tibor:** Péterfy Jenő esztétikája. 1930.
18. **Kováts József:** Török Gyula élete és művei. 1930.
19. **Truka Jolán:** A Schiff-féle bázisok. 1930.
20. **Szilárd Katalin:** Az evonymus europaea carotinoid festékének vizsgálata. 1930.
21. **Georgovits József:** Vogul jelzős szerkezetek. 1930.
22. **Katona Györgyike:** Vizsgálatok néhány aromás nitroso- és nitro-vegyület reductiójáról. 1930.
23. **Gyuris Gizella:** Rousseau és Tolsztoj kultúrpeszizmusa. 1930.
24. **Hamerák Izabella:** A reális tárgyak oktatása a filantropistáknál. 1930.

25. **Jancsi László:** A misztikus intuíció. 1931.
26. **Hajdu Helga:** Lesen und Schreiben im Spätmittelalter. 1931.
27. **Tóth Ferenc:** A németiség elterjedése és településformái a Dunántúlon. 1931.
28. **Sáfrány István:** Balassa-problémák. 1931.
29. **Fejér Rózsa:** François Rákóczi II. dans les mémoires français de son temps. 1931.
30. **Kozma Antal:** Fénelon Télémaquejának egy XVIII. századi magyar verses feldolgozása. 1932.
31. **Venetianer György:** Szénmonoxydreakciók. 1932.
32. **Kardos Emilia:** A pécsi német sajtó és színészet története. 1932.
33. **Nagy Tibor:** I. Constantinus császár egyház- és valláspolitikája. 1932.
34. **Sós Margit:** Arany János irodalmi ellenzéke. 1933.
35. **Berky Imre:** Az igazság fogalma. 1932.
36. **Gálos Magda:** Sigismond Justh et Paris. 1933.
37. **Homér Janka:** Magyarország halászati földrajza. 1933.
38. **Grandpierre Emil:** Az olasz ismeretelméleti dráma. 1933.
39. **Újhelyi Erzsébet:** Condensatiók az aromás sorban magnesiummethylat hatása alatt. 1933.
40. **Erdély Amália:** Az iskolai büntetés hatása. 1933.
41. **Neuberger Vera:** Pszichológiai típusok pedagógiai jelentősége. 1933.
42. **Bárdos István:** Pécs német utcanevei. 1933.
43. **Friedmann Iona:** Pilisi Lajos. 1933.
44. **Hack Alfréd:** Boileau a magyar irodalomban. 1933.
45. **Bader Dezső:** Metternich und das junge Deutschland.
46. **Rosta Livia:** Galánthai gróf Fekete János kiadatlan francia költeményei. 1933.
47. **Bauer Hedwig:** Nagy-Árpád. Mundart und Sitten. 1933.
48. **Béres Tibor:** Néhány lipid vizsgálat magnesiummethylatos átesterifikálás segélyével. 1933.
49. **Tenner Anna:** Condensatiók az aliphás, hydroaromás és heterocyklikus sorban magnesiummethy-lattal. 1934.
50. **Makovitzky Gyula:** Nagykanizsa város település-földrajza. 1934.
51. **Takáts Gyula:** A somogyi Nagyberék. 1934.
52. **Góbel Ervin:** Pécs napfénytartam és felhőzetmenetének képe. 1934.

55. **Kern István:** Nagymányok és Kismányok községek településföldrajza. 1954.
 54. **Kollonich Rezső:** Balmazújváros településföldrajza. 1954.
 55. **Szemere Gyula:** Ady Endre költői stilsztikája. 1954.
 56. **Goitein György:** Móra Ferenc az író. 1954.
 57. **Nagy Rezsőné Géfin Mária:** A szombathelyi Herzán könyvtár francia könyvei. 1954.
 58. **Drasenovich Mária:** Zrinyi Miklós könyvjegyzetei. 1954.
 59. **Nyakas Sarolta:** Az első pécsi nyomda története. 1954.
 60. **Schreiber Erzsébet:** Zola és a magyar irodalom. 1954.
 61. **Vasskó Ilona:** A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kézíratai. 1954.
-